

Magazyn Miasta

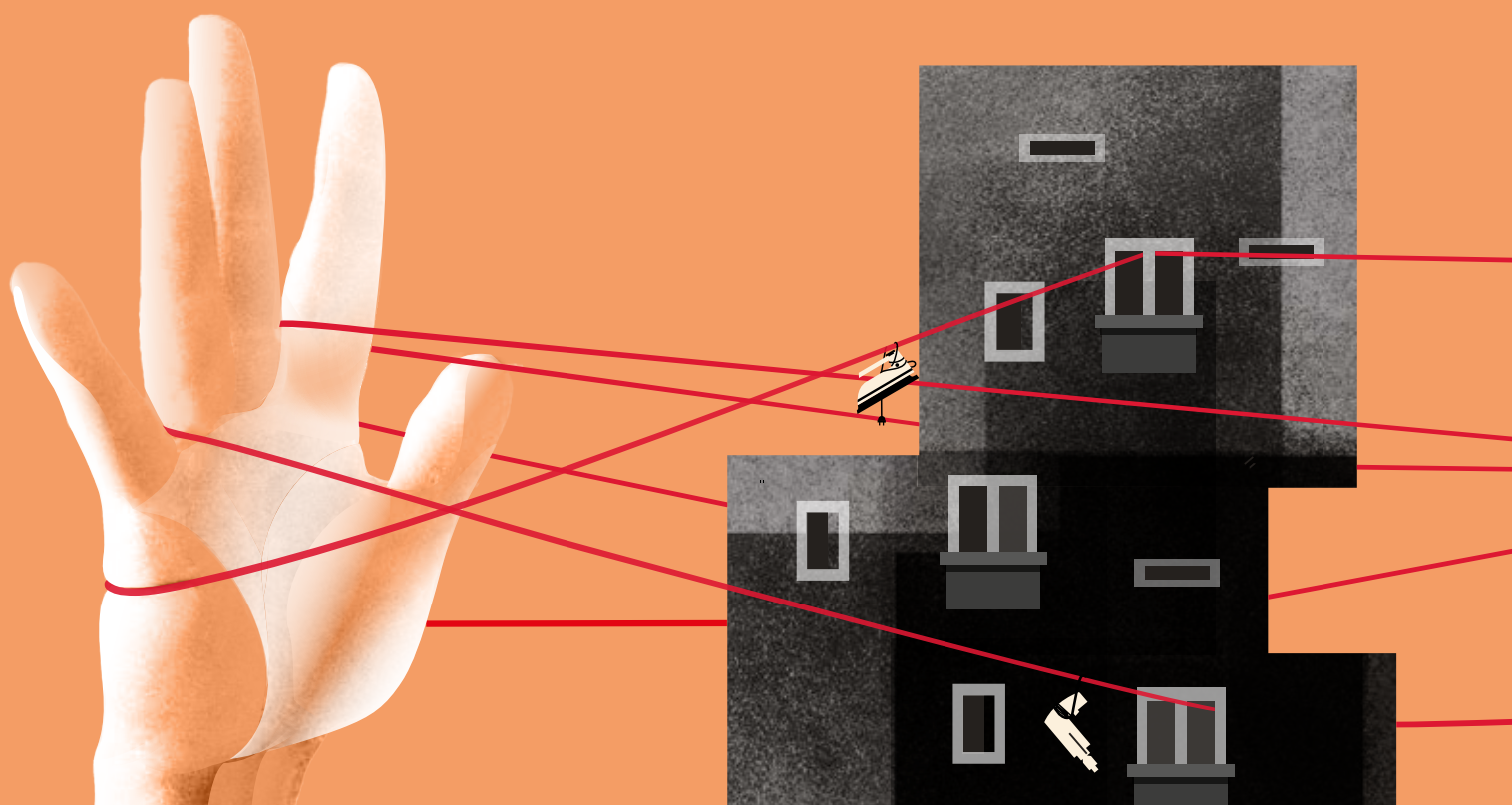
СПИСАНИЕ ГРАДОВЕ

***Споделени градове:
картографиране
на пост-
комунистическото
статукво***

no 1/2017

Настоящото списание Градове: #1/2017 е създадено в рамките на проект Споделени градове: творчески импулс (Shared Cities: Creative Momentum SCCM). Това е Европейска културна платформа, адресираща съвременните градски предизвикателства в Европейските градове. SCCM е съвместен проект на Гьоте Институт (Германия), Чешки Центрове (Чехия), reSITE (Чехия), Академия по изящни изкуства и дизайн в Братислава (Словакия), Асоциация на архитектите в Белград (Сърбия), Унгарски център по съвременна архитектура (Унгария), Катовице град на градини (Полша), KUNSTrePUBLIK (Германия), Mindspace (Унгария), Алианс на старите пазари (Словакия) и Res Public – Списание Градове (Полша). Проектът е съфинансиран от програмата на Европейския съюз „Творческа Европа“.

Преводът на списанието на български език е инициатива на сдружение „БГ Бъди Активен“ по проект „_Място“; финансиран от фондация Кока Кола. Всички партньори по проект SCCM са дали съгласието си за превода на Списание Градове на български език с единствена цел безвъзмездното му разпространение сред българската публика, като официалните партньори по проекта не носят отговорност за качеството на превода и съдържанието на български. Преводът, редакцията, адаптацията и комуникацията между партньорите за изготвянето и публикуването на българското издание се извършва от фирма „Музза“.

Cities Magazine: #1/2017 is created within Shared Cities: Creative Momentum project (SCCM). Shared Cities Creative Momentum (SCCM) is a European cultural platform addressing the contemporary urban challenges of European cities. SCCM is a joint project of Goethe-Institut (DE), Czech Centres (CZ), reSITE (CZ), Academy of Fine Arts and Design in Bratislava (SK), Association of Belgrade Architects (RS), Hungarian Contemporary Architecture Centre – KÉK (HU), Katowice City of Gardens (PL), KUNSTrePUBLIK (DE), Mindspace (HU), Old Market Hall Alliance (SK), Res Publica – Cities Magazine (PL). Co-funded by the Creative Europe Programme of the European Union.

The translation of the magazine into Bulgarian is an initiative of „BG Be Active“ Association within their The Spot project, funded by the Coca-Cola Foundation. All SCCM project partners have agreed to allow the translation of the Cities Magazine into Bulgarian with the main and only goal of free distribution among Bulgarian public. SCCM partners are not responsible for the quality of the translation and the content in Bulgarian. The translation, editing, adaptation and communication between partners for the preparation and publication of the Bulgarian edition is implemented by the Muzza Company.

РЕДАКТОРСКИ КОМЕНТАР

Главен редактор **МАРТА ЗАКОВСКА**

Когато бях малко момиче, в началото на 90-те години, съседите ни се срещаха на поляната пред нашия жилищен блок, строен през 70-те години, за да гледат телевизия заедно. Телевизорът беше поставен на тревата, а те седяха на земята сред куп заплетени кабели.

Когато бях на 20 години, наех за себе си малък апартамент тип студио в центъра на Варшава. Той отново беше в жилищен блок, но този път построен в края на 60-те години. Въпреки че при навлизането ми в зряла възраст си бях обещала, че никога повече няма да живея в жилищен блок – в какъвто бях прекарала последните си 20 години със семейството си, защото го смятах за бездушен и грозен – новата ми сграда имаше огромно общо пространство на партерния етаж, декорирано с много цветя и малка лятна градина, където бихте могли да притичате да вземете забравеното мляко за сутрешното кафе и да проведете бърз разговор със съседите, които правят същото като вас, все още по пижами. И докато мястото изглеждаше неприветливо, то все пак имаше душа.

Варшавските жилищни блокове и *културата на споделяне „отдолу-нагоре“*, са важна част от детските ми спомени. Първите години след трансформацията на Варшава, в края на 80-те и началото на 90-те години на миналия век, ни предложиха много възможности за споделяне. Повечето от нас не са имали много след като системата се промени, но неформалните комунални мрежи, които години наред поддържаха полските общности, продължиха да съществуват и ние споделяхме вътре в семейството, с приятелите и съседите, каквото имаше за даване.

***Както винаги,
нашето минало е
това, което оформя
нашето настояще и
бъдеще. Насладете се
на изданието!***

Само двадесет години по-късно светът се промени и хората сякаш се промениха с него. Усещането за общност вече не е движеща сила в градския живот, а глобалните и местните дискусии сега се фокусират върху споделянето като нова градска култура, която е необходима, за да ни помогне да се справим с намаляването на въздуха и икономическата криза. Градовете по света обсъждат важността и механизмите за споделяне както в макро, така и в микро мащаб. Споделянето е едно от първите неща, които усещаме в живота, и принадлежността към една група или общност е основна психологическа нужда (Ейбрахам Маслоу я определя като един от петте основни източника на човешка мотивация). Така изведнъж откриваме, че трябва да ни се напомня за ползите от естественото поведение да живеем колективен живот. Това обуславя и появата на текущата градска тенденция на споделяне.

Докато пост-социалистическите градове като Варшава имат различна социална история в сравнение например със Сеул, Амстердам или Ню Йорк, нашата общочовешка нужда да споделяме води до спонтанно случващия се ежедневен живот, обединяващ хората в процеса. Ето защо решихме да посветим първия брой на международното издание на *Списание Градове (Cities Magazine)* на темата за споделянето. Как тази концепция и огромната система, която я пригружава, засягат ежедневието ни? Как миналото оформя текущата ни култура на споделяне? Благодарение на проекта *Shared Cities: Creative Momentum* (Споделени градове: творчески импулс), ние описваме социалното положение на споделянето в пост-социалистическия свят и представяме различни актуални проекти, които оформят новата градска вълна и нашето градско бъдеще в пост-комунистическа Европа.

СЪДЪРЖАНИЕ

008

Завръщането на споделените градове

Магдалена Кубеска

012

Семеен албум

Събрани истории от Катаржина Дорга

Лични истории от:

Германия,

Чехия,

Сърбия,

Полша

и Унгария

020

Наши, не техни

Интервю с Дон Калб,
Йегрсей Бурста

028

Какво можем да споделяме в градовете? / no 1

028 *Варшава:*
Open Jazdów

030 *Клуж-Напока:*
PlusMinus

032 *Ивано-Франковск:*
Urban Space 100

034

Реституция:

Как преосмислянето ни движи напред

Томас Лутерек

040

Какво можем да споделяме в градовете? / no 2

040 *Букурещ:*
Ordinul Arhitecților din România

042 *Прага:*
Чешки центрове

044 *Берлин:*
Център за изкуство и урбанистика

046

Споделени пластовете от историята

градски феномени на пост-комунистическите градове

Катаржина Дорга

056

Новите кооперативи*Гледайки Назад, Гледайки на Запад*

Кристина Зурманска

060

Какво можем да споделяме в градовете? / по 3060 *Братислава:*
*Алианс на стария закрит пазар*062 *Братислава:*
Отделът по архитектура на Братислава,
*Академията за изящни изкуства и дизайн*064 *Будапеца:*
Център за съвременна архитектура

066

Парче земя за всеки

Пол Сетнарски

072

Какво можем да споделяме в градовете? / по 4072 *Белград:*
*Асоциацията на архитектите в Белград*074 *Прага:*
*Гьоте-институт*076 *Будапеца:*
Mindspace

078

Жилищният комплекс като общност?

Каролина Жиркалова

086

Какво можем да споделяме в градовете? / по 5086 *Чехия:*
*Paneláci*088 *Катовице:*
*Град на градините*090 *Прага:*
reSITE

092

Речен парк Висла*Вдъхновяване на полската социална комуникация и сътрудничество, ползвайки холандски методи,*

Силвия Миколайчак – RDH zragoski архитекти

096

Прегледи:096 *Архитектура на VII-ия ден*
презлед от Мартина Обарска100 *Берлин сега*
презлед от Йегрсей Бурста101 *Общо пространство:*
Градът като общ
презлед от Магдалена Кубека102 *Nadogradnje/Подобие*
Феноменът на балканските разширения
на последния етаж
презлед от Мартина Обарска

1945

4-11 Февруари

Конференцията в Ялта, по време на която се установява ново разделение на влиянията в Европа

1947

27 Септември

Основаване на Информационно бюро на комунистическите и работническите партии, т.нар. „Коминформ“ – инструмент за подчиняване на комунистическите партии от народните демокрации на Сталин

1948

25 Февруари

След чехословашкия държавен преврат е сформирано ново правителство от комунистите и техни симпатизанти – оставката на президент Едвард Бенеш

1953

5 Март

Смъртта на Йосиф Сталин

Юни

Обща стачка в Източен Берлин, резултатът от сблъсъка – първи социален конфликт в Източния блок – въвеждане на извънредно положение; 267 демонстранти са убити, много ранени
Масови арести

1956

Окт – Ное

Бунт в Унгария, сблъсъци по улиците на Будапеща, съветско военно нападение, потискане на бунта, много екзекуции, депортиране и арести

Октомври

Октомврийско разпускане в Полша, почивка от комунистическата политика

1961

13 Август

Изграждането на Берлинската стена

1-6 Септември

Първата среща на 25-те страни, които не са членки на военни блокове – Движение на необвързаните държави

1968

Януари – Август

Пражката пролет, демократични трансформации в Чехословакия, потушена от войските на Варшавския договор, военен съюз на Съветския съюз и няколко социалистически европейски държави

1974

28 Март

Николае Чаушеску е избран за първият президент на Социалистическа Република Румъния

1978

16 Октомври

Полският кардинал Карол Войтила става Папа Йоан Павел II

1980

04 Май

Смъртта на Йосип Броз Тито, лидер на Комунистическата партия и държавен глава на Югославия

1981–1983

В Полша е въведено военно положение

1985

11 Март

Михаил Горбачов става Генерален секретар на Комунистическата партия на Съветския Съюз (КПСС)

1989

04 Юни

За първи път след военните действия се провеждат демократични избори в Полша, страната е първата, която напуска Източния блок

09–10 Ноември

Падането на Берлинската стена

04 Декември

Карел Гот (популярен певец) и Карел Крил (опозиционен певец) пеят заедно чешкия химн пред хиляди демонстранти, събрани на централния площад в Прага – символично събитие, което поставя края на комунизма в Чехословакия

26 Декември

Екзекуцията на румънския президент Николае Чаушеску и жена му

29 Декември

Вацлав Хавел – писател и дисидент, става президент на Чехословакия

Завръщането на споделените градове

МАГДАЛЕНА КУБЕСКА

Разбирането на понятието за собственост е от решаващо значение, когато се опитваме да разберем спецификата на споделянето в градовете в Централна и Източна Европа

Това е един от най-ранните уроци, които всички сме научили, и ръководи много от нашите морални решения през целия ни живот и въпреки че практиката на споделяне е толкова стара, колкото земята, не може да се каже, че има еднакво разбиране навсякъде. Тя е част от естествено поведение на колективното живеене, при което жителите са се занимавали със споделяне, както по формален, така и по неформален начин, целенасочено и случайно. Докато в някои региони споделянето е от съществено значение и се случва автоматично, в други това е тенденция, която трябва непрекъснато да се насърчава и практиките да се поддържат. Поради своята сложност, гъстота и човешко разнообразие, градовете играят особено важна роля в развитието на споделящата икономика, защото те зависят силно от комуналното разпределение на пространство, стоки, услуги и идеи. Днес градовете са изправени пред проблеми като липса на основни ресурси и увеличаване на икономическото неравенство, от една страна, и препълване с боклуци и общи отпадъци, от друга. Следователно идеята за споделяне е от решаващо значение за посрещане на тези предизвикателства.

Популярността на инициативите, насочени към прилагането на различни начини за споделяне, нараства. Някои градове като Амстердам, Сеул и Лондон са въвели планове за действие за популяризиране на практиката. Други, като Портланд, Барселона и Мелбърн подкрепят повече инициативи тип „отдолу-нагоре“ на база изграждането на ефективни политики.

Преди всичко комуникационните технологии

позволиха споделянето да работи в много по-големи мащаби, отколкото преди. Чрез онлайн платформи можете да споделяте всичко – от домакински предмети до колата си, и то не само с вашите съседи, но и с някой, който живее по-далеч в града или дори другаде по света. Хората са привлечени от тази философия, защото допускат, че има други хора, които желаят да споделят и върнат жеста обратно.

Поради тази причина виждаме и промяна в отношението на хората, те предлагат пространство в домовете си или в колите си (например полската фирма BlaBlaCar има услуга за професионални превозвачи на дълги разстояния, която свързва шофьори със свободни места с хора, пътуващи в същата посока).

Хората споделят също и своето време, умения и страсти, както може да се види в MeetUp, където заинтересованите могат да се присъединят и да създават групи на база общи интереси. И това не е всичко, тъй като хората вече могат да споделят стоки, както е в холандския уебсайт Peerby, който дава възможност да се наемат „неща“ от други хора, които живеят наблизо или дори може да споделяте храна, чрез MealSharing, което позволява на хората да опитат домашно приготвени ястия от над 450 града от цял свят като подарък или срещу малка сума пари.

Тази практика засяга глобалната и местната икономика, защото тя превръща традиционния модел доставчик-получател в кръг за обмен на ресурси. Така нареченото съвместно потребление се превърна в реалност. Това се основава на модела за достъп до стоки и услуги от типа peer-to-peer

(от човек на човек) и има много предприятия, които са изградили своя бизнес успех на същия принцип като например Uber и Airbnb. Някои твърдят, че последните два примера подкопават идеята за споделяне като се включва посредник – фирма, която служи като платформа за транзакциите. Въпреки тази критика, все пак се потвърждава значението на споделянето и то вече не може да се зачеркне като феномен, който е реална ниша. Тази важна тенденция се разпространява в световен мащаб през последните няколко десетилетия и включва редица градове в Централна и Източна Европа (ЦИЕ).

Споделените места за работа, общинските градинки, споделените парцели, гаражните разпродажби, битпазарите, кооперативите, градските велосипеди и споделената храна със съседите ни показват, че тази развиваща се икономика е не само реалност в ЦИЕ, но и пасва по естествен начин на местната обстановка. Има зелена колония от малки селски дървени къщи във Варшава наречена Oren Jazdow, която илюстрира естеството на това движение. Това е област, управлявана от общност, споделена от различни групи и институции, като например неправителствени организации, музикални групи и градинари. Също така в Берлин съществува магазин на име Лейла, където жителите могат да заемат всичко – от електрическа бормашина до чаши за вино. Има магистрала в средата на Прага, която частично се превръща в приветливо място за забавление, релаксация и място за срещи, където могат да съществуват съвместно коли, пешеходци, велосипедисти и обществен транспорт.

Можем да участваме в това глобално

движение, дори ако нашите виждания и традиции са различни. Комунизмът като част от нашата история и опита ни в периода на преход към свободна пазарна икономика повлияха на подхода към споделянето. Това се случи не само поради отслабването на социалния капитал и нивото на доверие в нашите общества, но и поради преформатиране на отношенията и разбирането ни за притежание. Очевидно начинът, по който споделяме, е тясно свързан с начина, по който придобиваме собствеността; например, преди да споделят нещо, хората трябва да са сигурни, че го имат. Само тогава ще бъдат готови да го споделят. Разбирането на понятието за собственост е от решаващо значение, когато се опитваме да разберем спецификата на споделянето в градовете в Централна и Източна Европа.

ОБЩО ОЗНАЧАВА НИЧИЕ

В своята първа работа от 1976 г. „Да имаш или да бъдеш“, Ерих Фром критикува западното общество за това, че е изключително материалистично и предпочита „да има“ пред това „да бъде“. По това време частната собственост е била заклеймена в Източния блок повече от три десетилетия.

И все пак, комунистическият режим не е премахнал изцяло частната собственост; той я е направил практически недостъпна и по този начин силно желана. Държавната собственост се е смятала за най-високия идеал, спрямо който останалите форми на собственост стоят в пряко противопоставяне и така възможността за закупуване или продажба на частна собственост са били драстично ограничени.

Както доказва пропагандата от този период,

теоретично комунизмът се е основавал на идеята, че цялото имущество трябва да е общо и хората трябва да споделят повечето от нещата, които имат с онези, които имат нужда. Реалността на тази практика произхожда от икономическата необходимост, тъй като достъпът до основни стоки, като например апартаменти, храна и дори тоалетна хартия е бил ограничен. В определени етапи от комунистическия период са се използвали купони за хранителни стоки, за да се контролират дажбата и цените. За да вържат двата края, гражданите е трябвало да обменят, да използват, преобразуват и споделят неща с други членове на обществото. Често е имало един телевизор на жилищен блок, и по този начин съседите са се срещали и са гледали футболния мач заедно. В квартала обикновено е имало само няколко коли, така че хората са ги заемали за специални или спешни случаи. Но истината е, че докато са практикували различни модели на споделяне, хората са мечтаели за собствена пералня, телевизор или кола. Нещо повече, споделянето се е случвало предимно между хора, които се познават – членове на семейството, съседи или приятели. Непознатите – всеки един от общата маса – са били възприемани като конкуренти в достъпа до предлаганите ограничени стоки.

Днес все още можем да видим последици от това комунистическо възприемане за общата собственост. По закон обществената собственост се счита за собственост на държавата, а не на обществото или на народа; „Държава“ означава „безстопанствено“. Обществените пространства в градовете например са били под силния контрол на властите. Това е било мястото, където се е очаквало хората да демонстрират своята подкрепа към правителството. Като пример може да се дадат първомайските манифестации, провеждани във всеки един град от Източния блок; те обикновено са включвали демонстрации на военните, присъствие на партийни лидери, които се посрещат с бурно аплодиране от тълпите. Това е било пространство под контрол и не е имало нищо общо с чувството за свобода или сигурност. Въпреки, че е родена от комунизма, тази идея не започва автоматично да се променя след прехода към демокрация; всъщност тази концепция за общото все още съществува в градовете от нашия регион. Откриването как и защо е оцеляла в периода на трансформация изяснява много основни принципи на централноевропейската перспектива.

СБЪДВАНЕ НА МЕЧТИТЕ

При едно по-общо сравнение с комунизма, икономиките, ориентирани към свободен пазар, приемат индивидуалната собственост като морално превъзхождаща обществената. Това се отразява пряко на начина, по който частните имоти получават силна правна защита. Трансформацията на посткомунистическата собственост се основава на битка за превъзходство на частното над общественото и общото. Това мислене се загнездва лесно в градовете от Централна и Източна Европа, където асоциацията с общата собственост е приемана с презрение.

Понятието за собственост е важно в тези

времена на преход. Фактът, че хората придобиват статута си на базата на притежаването на стоки, провокира постоянната нужда да се купуват нови неща. И има все повече и повече неща, които хората могат да си позволят; всъщност, мечтите на всекиго започват да се сбъдват. Защо трябва да споделям колата си или телевизора си с моите съседи, когато най-накрая мога да имам свои собствени? Собствеността е само цел за много хора. „Аз съм това, което имам“ се превръща в екзистенциално твърдение, определящо мнозина в Централна Европа, и се налага като основа за успех по време на прехода в някои страни от бившия Източен блок. Свободният пазар е бил окончателният знак, че се случва нещо ново и възможността за собственост е била промяната, която обществата са чакали. Най-накрая можем да спрем да споделяме и повторно да използваме неща. Не е ли това свобода? За мнозина това е било така.

И все пак тази промяна се отразява на градовете. Мечтата да се притежава парче земя и стремежите за по-добър стандарт на живот водят до драматично разрастване на градовете. Например търговските площи в София са се увеличили с 250% между 1990 и 1995 г. През същия период в Будапеща са се отворили 500 000 кв.м. нови търговски площи.

По подобен начин личната сигурност и комфорт се възприемат като противопоставяне на благосъстоянието на обществото¹. Поради това, в много градове от бившия Съветски блок се появили затворени комплекси. Например, проучване от 2008 г. идентифицира 183 затворени комплекси само в Будапеща, като в тях живеят общо 31 200 души². Но това може би не е много изненадващо, фокусът върху консумацията е превърнал градовете в търговски площи, организирани предимно на база частни, индивидуални интереси.

ДОСТЪП, А НЕ ПРИТЕЖАВАНЕ

След рухването на Съветския съюз и след първите години на икономически преход народите от Централна и Източна Европа опознават вкуса на капитализма. Благодарение на реформите, икономическият растеж се разпространява в целия регион, а повечето от страните стават свидетели на появата на средната класа, естествено съпроводена с нарастване на социалното разслояване и неравнопоставеността на благата. За много хора отново става ясно, че е необходимо да споделят помежду си. Хората все още не са забравили добрите си навици за споделяне и ги включват в ежедневието си. Разликата, разбира се е, че споделянето става все по-популярно сред онези, които не са били принудени да го правят. Много от родените в началото на 80-те до средата на 90-те години са ентусиазирани относно идеята за споделяне. За някои това е практически решение, тъй като е по-лесно да се използват нещата временно, без да се налага да им се търси постоянно място за съхраняване в апартаментите. За други това е идеологически избор да се консумира по един различен и устойчив начин, имайки предвид ограничените ресурси на планетата.

Междувременно, това все още младо поколение се връща към идеи, добре известни на

снимка: Г. Рутковска/Национален център за цифрови услуги

родителите им, които са били позабравени през 90-те години. Хората отглеждат зеленчуци заедно със съседите си и се грижат за общите градинки. Те се гордеят, че се хранят с домашно приготвена храна и я споделят с приятели и непознати по време на пикници. Съседите организират срещи за размяна на неща, за да обменят лични вещи и да поставят рафтове за грехи в обществени помещения, така че нуждаещите се да могат да се възползват от това, което им трябва. Тези практики започват да се появяват в градовете от Централна и Източна Европа, но все още са далеч от основната идея.

Наистина, промяната на консуматорските ценности от желание за собственост към желание за достъп е много трудна. Как можем наистина да вярваме, че не трябва да притежаваме неща, с които да градим нашата позиция в обществото, като толкова дълго време сме били уверявани, че това е „модерният“ барометър на успеха? Най-малкото, можем да си зададем някои важни въпроси като: В какви случаи можем да споделяме неща, без да ги губим? Би ли било възможно да споделяме нещо, когато не го притежаваме? Как можем да запазим традиционните си форми на споделяне в градовете в наши дни?

ПРЕОСМИСЛЯНЕ НА СПОДЕЛЯНЕТО

Това, което трябва да направим сега, е да открием какво е споделянето и значението му за нашите градове. Това може да се случи чрез промяна на идеята за собственост. Имаме нужда да сме собственици и съсобственици, а не само да притежаваме, и най-важното е, че трябва да разберем разликата между тези понятия. Да притежаваш е да имаш нещо; да си собственик е да имаш права над нещо. Например, може да сте собственик на велосипед и да го споделите с ближния си.

Когато вашият съсед кара този велосипед, вие все още сте собственик, но в момента не го притежавате. Освен това, можете да споделяте неща, на които не сте собственици, като обществени места, зелени площи и въздух. Има страхотна концепция, която трябва да се научим да прилагаме и чрез нея да освежим идеята за споделяне: „наслаждаването“. Това означава не просто удоволствие, а по-скоро притежание, използване или заемане на нещо със задоволство или наслада. Това не е състояние на пълен контрол над нещо. Предполага се, че този вид ентузиазизиран подход може да бъде по-добра отправна точка за споделяне в обществата от Централна и Източна Европа. По същество, ние наистина знаем как да споделяме, навиците ни за споделяне в нашите общества са добре установени. Това, което трябва да направим сега, е да научим значението и стойността му. Едно по-дълбочено вглеждане в нашите традиции и уникални примери за споделяне ще бъде от решаващо значение за разпространението на тази практика. Това е причината да обърнем внимание в този брой на списанието на произхода и различните аспекти на споделянето в нашия регион. Не бива да чакаме и бавно да изграждаме споделяне в градовете или да го оставим за „по-добри времена“, защото творческият импулс, необходим за промяната, е тук днес.

- 1 С. Шмит, С. Фина, С. Сидентон, *Постсоциалистическо разрастване: Сравнение между отделните държави, Проучвания на Европейското планиране 23 (7): 1-26, Декември 2014 г.*
- 2 А. Рочовска, М. Милачкова, *Затворени общности: нова форма на жилищните райони в постсоциалистическия град, 2012 г., на разположение: www.researchgate.net.*

СЕМЕЕН АЛБУМ

Истории, събрани от **КАТАРЖИНА ДОРДА**

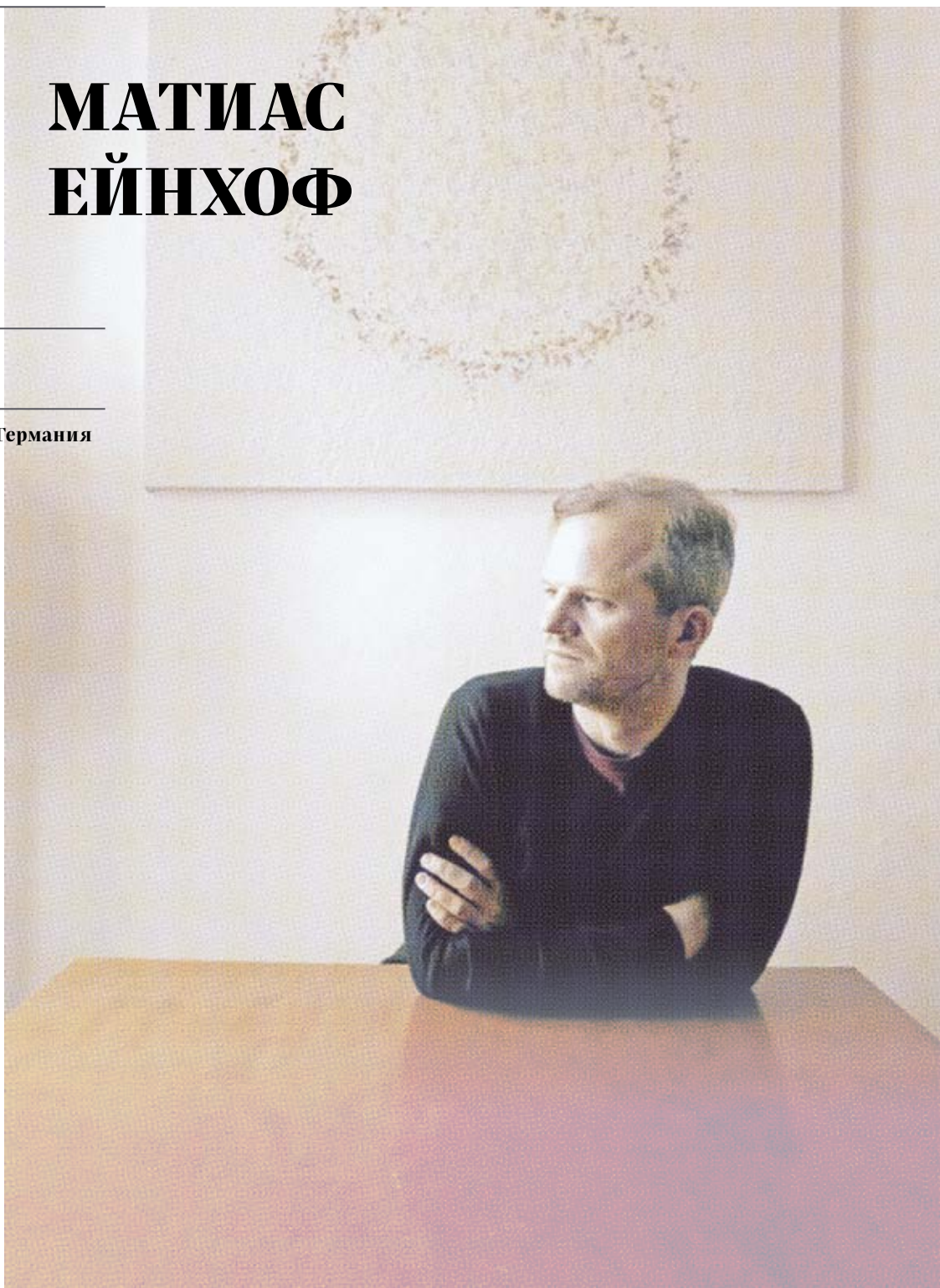
На въпроса какво се е променило и кога „споделянето“ е приключило, той отговори, че времената са се променили...

име

МАТИАС ЕЙНХОФ

възраст: 45

град: Берлин, Германия

Повече от десетилетие моята музикална банда споделяше зала за репетиции с четири групи групи. Деляхме си цената за наема и използвахме ограниченото пространство за силна музика по много находчив начин. Освен спестяването на много пари, споделянето на пространството създава социални контакти с членовете на групите групи: свиренето заедно, заемането на инструменти едиг от друг или просто обмяната на знания

относно новостите в музиката или технологията.

Разбира се, имаше и конфликт относно графика за репетиции и чистотата (проблемът с празните бирени бутилки) и други незначителни неща... но ползата от споделянето създаде силна връзка помежду ни! Свирихме заедно, разменяхме знания и музика. И понякога дори членове на групите.

ИМЕ

МИХАЕЛА ЖЕЛИНКОВА

възраст: 66

град: Всенори, Чехия

Връщайки се назад през 60-те и 70-те години ние бяхме „чалупарски народ“ – народна страна. Не можеше да се пътува кой знае колко далеч, така че в петък следобед цяла Прага напускаше града и отиваше в провинцията. Почти всеки имаше „чата“ – хижа в гората, и почти всички си я бяха построили сами. Но нямаше много инструменти и тези, които се намираха – бяха изключително скъпи. Ето защо беше обичайно да се наемат от някъде, от

центъра на града или от съсед за някой „Направи си сам“ уикенд.

Спомням си, че имаше едно голямо място за отгаване под наем в метростанция „Палац“ в „Народни труда“, от където наемах кънки за лег. Наемането на спортно оборудване също беше много обичайно. Хората просто нямаха много, знаеха как да споделят нещата, трябваше да го правят...

 име

МИЛА БАКИЧ

 възраст: 36

 град: Белград, Сърбия

Баща ми Миша обича да разказва историята за това как през 50-те, 60-те и 70-те години на миналия век, в сградата, в която той е роден, в мазето е имало общи стаи. Обикновено се използвали за съхраняване на планинско и спортно оборудване за всички заинтересовани деца от квартала. Добре се е знаело кой е отговорен за съхранението и подгържането на помещенията.

Въпреки че е имало някакви установени правила, Миша каза, че много от нещата са се правили въз основа на доверие. В началото е имало само основно оборудване, но през годините кварталът успял да се снабди с походни легла, мобилна кухня, по-хубави палатки и др.

На въпроса какво се е променило и кога „споделянето“ е приключило, той отговори, че времената са се променили...

ИМЕ

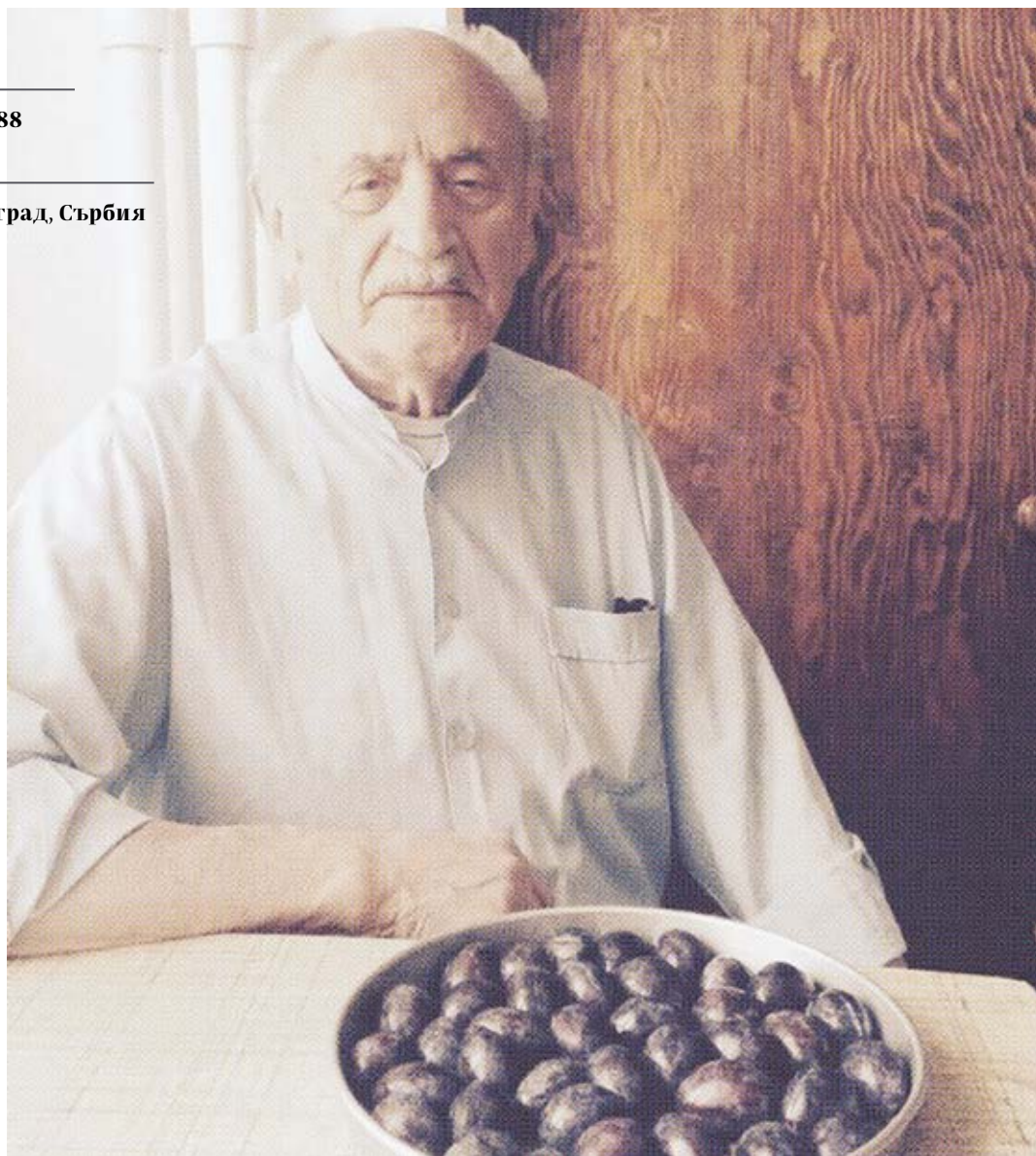
МИЛЕНКО МИЛЕНКОВИЧ

възраст: 88

град: Белград, Сърбия

Пералното помещение в нашата сграда се използваше до 1969 г., а прането се переше по график. Всяко семейство имаше ключ и трябваше да планира предварително времето, когато ще използват пералното помещение. Въпреки това, все повече хора започнаха да си купуват собствени перални машини.

Когато почина главният портиер, така и не се организира търсене на нов. И мисля, че все още не знаем какво се е случило с всички тези перални машини.

 име

НАДА ДОЙЧИНОВИЧ

 възраст: 63

 град: Белград, Сърбия

В галечната 1975г. се преместихме в блок 70 в Нови Белград. „Слънчевият квартал“, както беше наречен, беше в процес на изграждане. Сградата имаше общи помещения, където се провеждаха партийни срещи, а по-късно и срещи на дом-съвета. В един момент, след приватизацията през 90-те години на XX век, по време на прехода, ние – дом-съвета, започнахме да отдаваме под наем общите части – в момента там се помещава

магазин. Днес нашата сграда е устойчива система. Има редовен поток от приходи, който дом-съвета получава от отдаване под наем на общото пространство за магазин.

Най-важното е, че поддръжката на сградата вече не зависи от добрата воля на обитателите – гали крушките на 5-тия етаж ще бъдат сменени... Сега всички електрически крушки работят!

ИМЕ

АНА ХУСАР

възраст: 60

град: Устрон,
Полша

В края на 70-те години прекарах повече от две години в пътуване на автостоп. Нямах много голям избор тогава. Ако исках да пътувам от родния си град Олкус до университета в Краков, трябваше да стопирам кола. Имаше много малко автобуси, нямаше прегварителна продажба на билети и опашките за тях бяха прекалено дълги – беше невъзможно да стигнеш до където и да било!

Но в Полша, ако имате специалната „Книжка на стопаджията“, това беше вашият пропуск за свободно пътуване. Всичко, което трябваше да направите, е да размахате тази книжката през

шофьора и можете да имате наличен автомобил само за няколко минути. Беше голяма примамка – шофьорите получаваха специални талони, където се маркират изминатите километри, и с нужното количество, можеше дори да спечелят автомобил от томбола.

Въпреки че така властите можеха да следят нашите пътувания, харесвахме много „книжката на стопаджията“. С група приятели прекарахме едно цяло лято в пътуване из Полша. Днес малко се страхувам да направя нещо подобно, но тогава времената бяха напълно различни...

 име

МАТЕ ХОРВАТ

 възраст: 32

 град: Будапеща, Унгария

Когато завърших основно училище през 90-те, живота ми и този на приятелите ми взеха много различни посоки. Това, което остана бе основното ни училище, и по-специално - задният му двор. Много години след дипломирането, ние все още се събирахме в задния двор. „Проникването“ в училище беше истинска тръпка за мен и моите партньори в това „престъпление“. Срецахме се там почти всеки уикенд.

Двора̀т беше пространството, което споделяхме, пространство на добри спомени и сплотяване, място за футбол,

обмен на баскетбол карти, обсъждане на най-новите епизоди на аниме-сериала или просто убиване на време. И това беше по време, когато всички бяхме иначе поели в различни посоки на своя живот, а това място беше връзката помежду ни, която продължи дълго време. С някой все още сме добри приятели.

НАШИ, НЕ ТЕХНИ:

Интервю с Дон Калб

от ЙЕДРСЕЙ БУРСТА

Въпреки че споделянето никога не се е развивало в човешките общества без намесата на управляващите, различната форма на управление е определяла как да гледаме на тази практика и на нашите общности.

Йедрсей Бурста (ЙБ): Дали концепцията за споделяне е универсална за човешките общества?

Дон Калб (Дания): Има много антрополози, които правят основни разграничения между западните пазарни общества и обществата, основаващи се на споделяне, а не на индивидуалното придобиване. Не вярвам в това просто поляризиране на човешките общества. Обществата винаги са били – от поне 5000 години – организирани по-комплексно. Пазарният обмен е норма в човешката история. Дори контактите при големите пазарни обмени на капиталистическите общества са базирани на малки жестове и подаръци, и преразпределение на стоки. Общо взето, това са политики, които с течение на времето са довели до специфичен капацитет за споделяне, за създаване на общности. Няма подобно нещо в човешкия вид или в икономиката, което да произвежда споделяне, колкото и рационално да е това споделяне.

В европейската история социализмът е политическа идеология, където споделянето е било поставено като един от основните икономически принципи, по различен начин от този при капитализма. Има ли разлика как споделянето се е възприемало в тези две системи?

Не съм сигурен дали можем да направим толкова лесно разграничаване между капитализма и социализма. Но разбира се, в основен смисъл, социализмът създава много по-ориентирано към споделянето общество, отколкото капитализмът. Но

има различен вид капитализъм – сравнете Гърция, Португалия или страните от Латинска Америка. Отхвърлям тези обобщения, мисленето в насока поляризиране на нещата, тъй като реалността е много по-сложна.

Нека да поговорим за общественото пространство. Имах шанс да наблюдавам социалистическите общества в Източна Европа от средата до края на 70-те години на миналия век, може би пикът на социализма. Парадоксалното е, че общественото пространство беше споделено по много по-малко йерархичен начин, отколкото в Западна Европа, въпреки че Западна Европа беше много по-малко йерархична в онези дни, отколкото днес. В страните, които посетих, хората сегяха и се разхождаха на групи навсякъде из градовете. Общественото пространство бе споделено пространство – неговите практически функции бяха засегнати от различни форми на хоризонтална социалност. Това беше поразително за мен и не беше нещо, което можеше да се види в западноевропейските градове. Но не мисля, че това е специфичност на самия социализъм, тъй като сме виждали подобно споделяне на общественото пространство и неговата хоризонталност, например, в средиземноморския регион и страните от Юга.

От къде идва тази разлика в споделянето на общественото пространство?

Две неща са от съществено значение тук. Ето какво Лех Валенса красноречиво нарича рибената супа срещу аквариума. Можете да направите рибена супа, когато имате аквариум, но

Заедно: собственост и уместност са две думи, които са свързани:

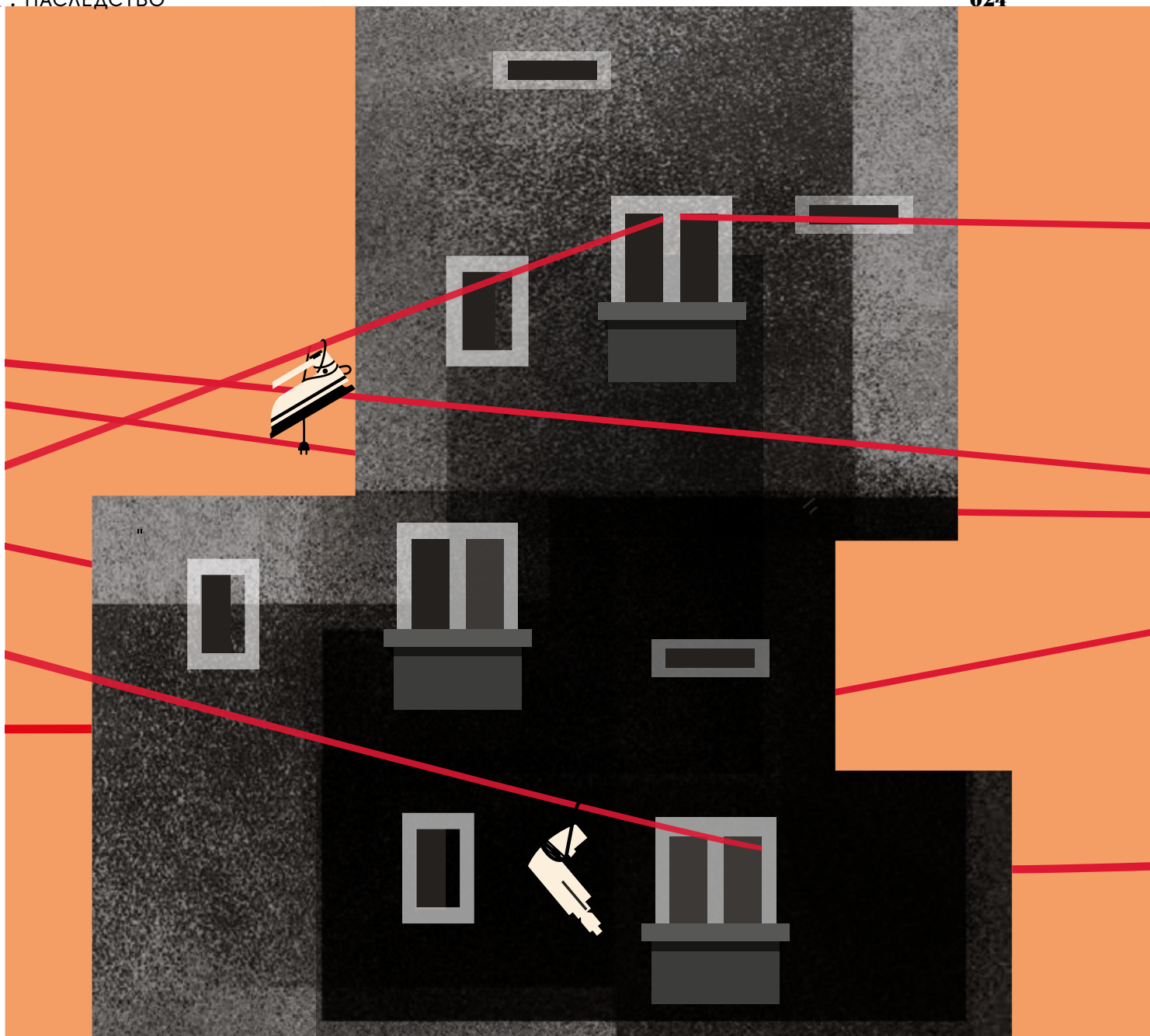
- в историята и на практика**
- и вървят заедно.**

какво можете да направите с аквариума, ако вече имате риба супа? Какво е имал предвид с това? В този случай, имате общество – нека за целта на настоящото упражнение да го наречем популистко общество. Това не е либерално общество, където имате различни променящи се функции, специфични цели за специфични функции, които трябва да бъдат следвани от хората. При социализма нито хората, нито държавата са вървали в това и икономиката не е работила така. Фабриците са били пренаселени, апартаментите са били пренаселени, градовете са били пренаселени. Използвам тези метафори да ви дам представа как видях това като западен човек. Вие виждате, че много от това все още е факт в Източна Европа, дори и сега, в напълно различната политическа и икономическа ситуация. Например, начинът, по който хората в Източна Европа споделят личното пространство помежду си не е нещо, което хората средна класа в западноевропейските страни осъзнават или могат да направят, да не говорим за Съединените щати. Близостта, без да има официални правила, за това как регулирате взаимодействието си с хората, бидейки физически по-близо един към друг и споделянето на пространството е по-скоро характеристика на посткомунистическите общества. Но отново – дали е наследство от комунизма или е резултат от бедността от буржоазна гледна точка – не мога наистина да преценя. Склонен съм да мисля, че е последното, защото когато отидеш в Гърция, Португалия или някъде на юг, хора са си много близки, социално по-отворени един друг.

Когато мислим за тази близост в пространството, първото нещо, което идва на ум, са общностите в блоковете, които се строят по време на изграждането на комунизма. Това бяха наистина малки пространства, където да сте съседи означава, че живеете много близо един до друг.

Точно така. Това беше споделянето на практика – много голям опит за всички. Същото се случваше и в заводите. При комунизма фабриците са били полу-обществено пространство, което означава, че много хора, които дори не са работели там, са могли просто да влязат във фабриката и да си поговорят с другите. Не е имало охрана, която да им забрани да го правят. По време на комунизма, както в полския, така и в унгарския вариант, може би още повече в Югославия – имаше много неформални йерархии в работническите групи, неформално уважение към определени групи умения. Не беше част от правилата на бюрократичната, капиталистическа система, и в този смисъл винаги имаше много за споделяне: на пространство, на социализма, на физическа близост, участвайки в колективни събития.

През 1984 г. пътувах с кола от Източен Берлин през Полша и Словакия до Будапеща. По време на пътуването колата ми се случваше във всяка една от страните, които посетих, което в крайна сметка беше фантастичен експеримент! Това ми даде възможност да посетя близките къщи и да помоля хората за помощ. Всички познаваха всички, всички знаеха с кой трябва да се

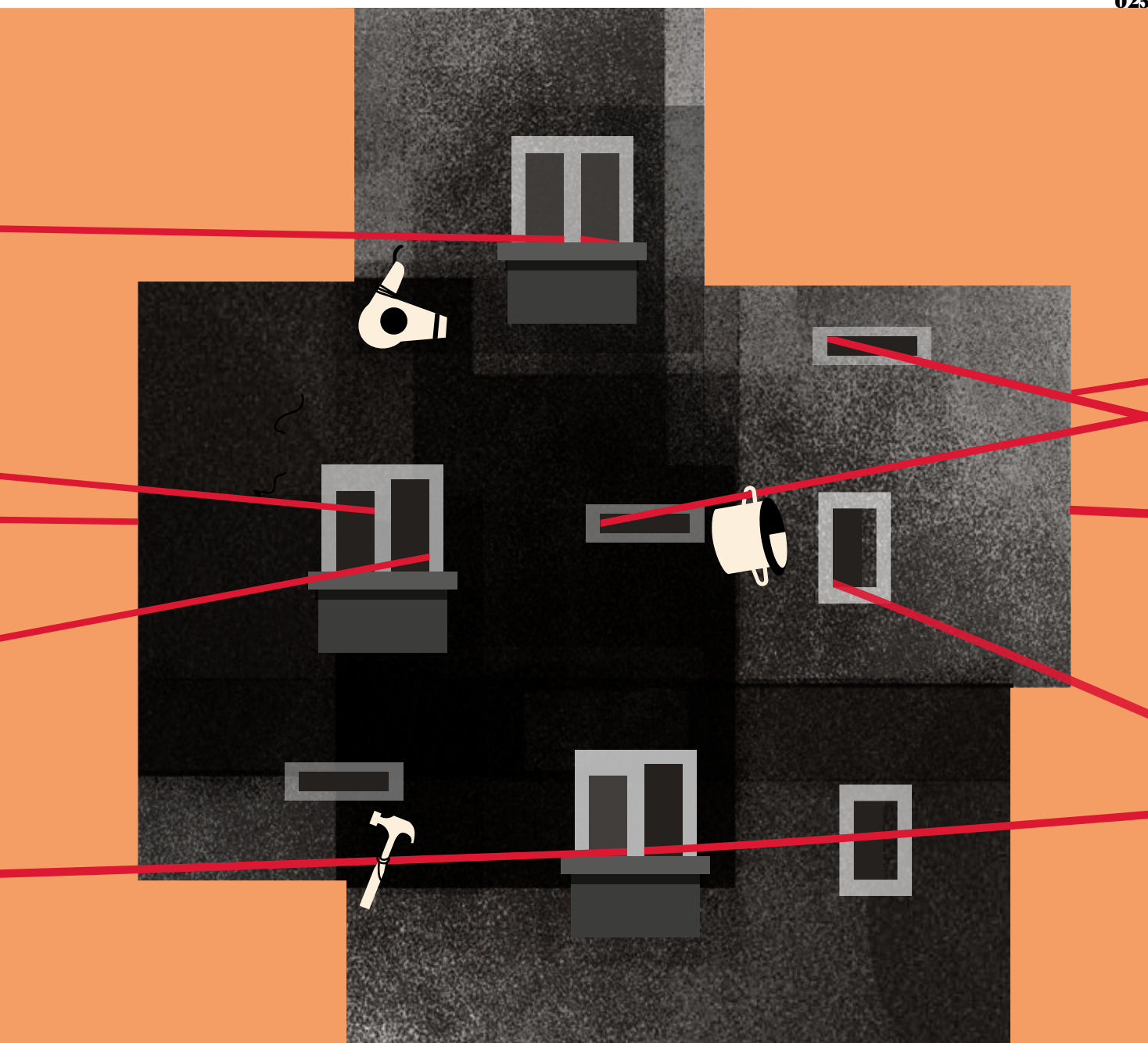
свържа, за да се разреши проблема ми. Тези хора ще вземат колата ми веднага, ще я поправят и няма да поискат пари за това. Разбира се, аз им платих, но те наистина не настояваха за плащане. Имах чувството, че за тях това е нормална част от споделянето: нещо не е наред с колата, трябва да се поправи; този човек има нещо, онзи човек има нещо друго, това семейство има онези конкретни части. В крайна сметка колата ми всеки път беше ремонтирана, макар и да костваше повече време. Това ми показва взаимодействието, което се случва чрез тези процеси на споделяне и социалност, отнемане на време и оказване на помощ едни на други.

Много социолози считат „доверието“ за важна категория, която може да бъде използвана за обясняването на тези връзки, взаимопомощ, споделяне на стоки и умения в комунистическите общества. В същото време научните изследвания

показват, че нивото на доверие в нашите посткомунистически общества постепенно се стопява.

Е, не съм толкова сигурен в това. Преди всичко аз съм малко против тази консервативна „социология на доверие“. От методологична гледна точка, вие не можете да говорите за конкретен етос на социалното взаимодействие без да признавате самото социално взаимодействие – взаимоотношения, в които тези взаимодействия са вградени. Консервативната социология на културата възприема доверието като настроение, което някак си „виси“ над обществото. Антрополозите отхвърлят това, докато ние винаги проучваме взаимодействията и действителните взаимоотношения. Отхвърлям този тип ясна социология. Имате социолози, които започват да се оплакват: „Къде изчезна доверието?“, на което марксистите биха казали: „Вие знаете, че причината за това е капитализмът.“

Но хората трябваше да се доверяват помежду си, за да се установят такива близки, ежедневни взаимоотношения.

Бих отхвърлил идеята, че няма никакво недоверие в социалистическите общества в Източна Европа. Имаше много недоверие, много кльюки. Доверието и недоверието не са взаимно изключващи се елементи на социалните взаимоотношения. Имаше недоверие вътре в семейството, между приятелите. Колкото повече трябваше да разчитате на някого, толкова повече бяха причините за недоверие към него. Нуждата от информация поражда нуждата от кльюки. Например, гали парите, които сте гали на някой, ще се върнат при вас след седмица, след година, десет години по-късно, или никога. В капитализма, имате отношения, които се регулират чрез бюрокрация, кодигране, охраняване от специализирани служби. А в комунистическите страни трябваше непрекъснато да преговаряте, да получавате информация,

да проверявате нещата. Имаше последователност на доверие и недоверие. В същото време имаше усещането, особено през 70-те години, че комунизмът може да работи за всички. Това беше въпрос на доверие, солидарност от страна на хората, от които това зависи, усещането, че действително могат да се разрешат противоречията. Естествено, с течение на времето това чувство се е изпарило, както на запад, така и на юг и на изток.

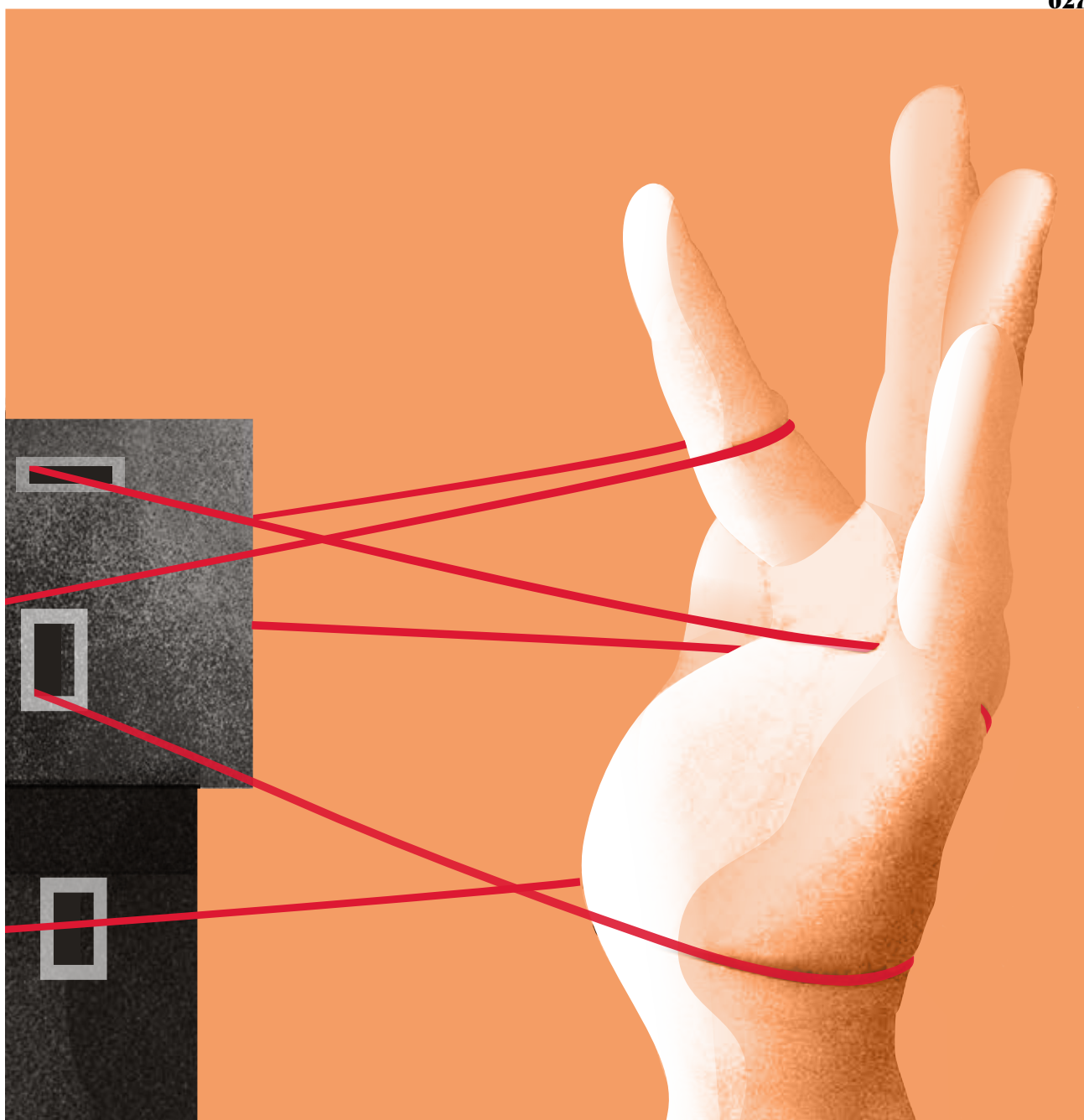
Комунистическите държави популяризират идеята за „колективна работа“, насърчавайки хората да работят заедно в полза на техния град или село. Днес такива институции като социалните акции или ленинския съботник (обществено доброволчески инициативи) често са обект на подигравки. Иронията и насмешката в това са

Източноевропейските градове са загубили много от колективно управленския си капацитет с приватизацията на жилищния фонд, което е създадо множество правни проблеми.

напълно разбираеми, тъй като идеологическата риторика, възприета от държавата, и била толкова силна. Не трябва обаче да забравяме, че това са общества, които всъщност все още са били в процес на изграждане към онзи исторически момент. Отново, това важи едновременно за Източна и Западна Европа. Един от градовете, който имах шанс да изучавам много внимателно, беше Айнхховен в Холандия. Силно капиталистически град, задвижван основно от компанията Philips. В началото на 50-те години в градът имаше жилищна криза, която се разреши от Philips: закупуване на материали, разрешаване на групи от служители да работят заедно, искане на материали и строене на къщи с помощта на инженерни специалисти от Philips. Като цяло бих казал, че в периода между 50-те и 70-те години на миналия век, в много части на света имаше усещане за споделяне в обществото, споделена визия, за която всички работеха заедно. Основно след 1980 г., след „Солидарност“ в Полша, наблюдаваме как това чувство започва да се пропуква навсякъде и в крайна сметка „наистина съществуващия социализъм“ пропада болезнено. Считам, че в Европа това е връхна точка по отношение на изграждането на общество заедно въз основата на доверие и недоверие – единство, споделена социалност, споделена визия за съвместно съществуване. След това чувството се изпарява навсякъде, отчасти поради начина, по който идеята се претрукурира в капитализма, и отчасти поради колапса на социализма.

Понятието споделяне е свързано с правото на собственост. Как възприемате промените, които се случиха в Европа по отношение на нашата връзка със собствеността в градовете?

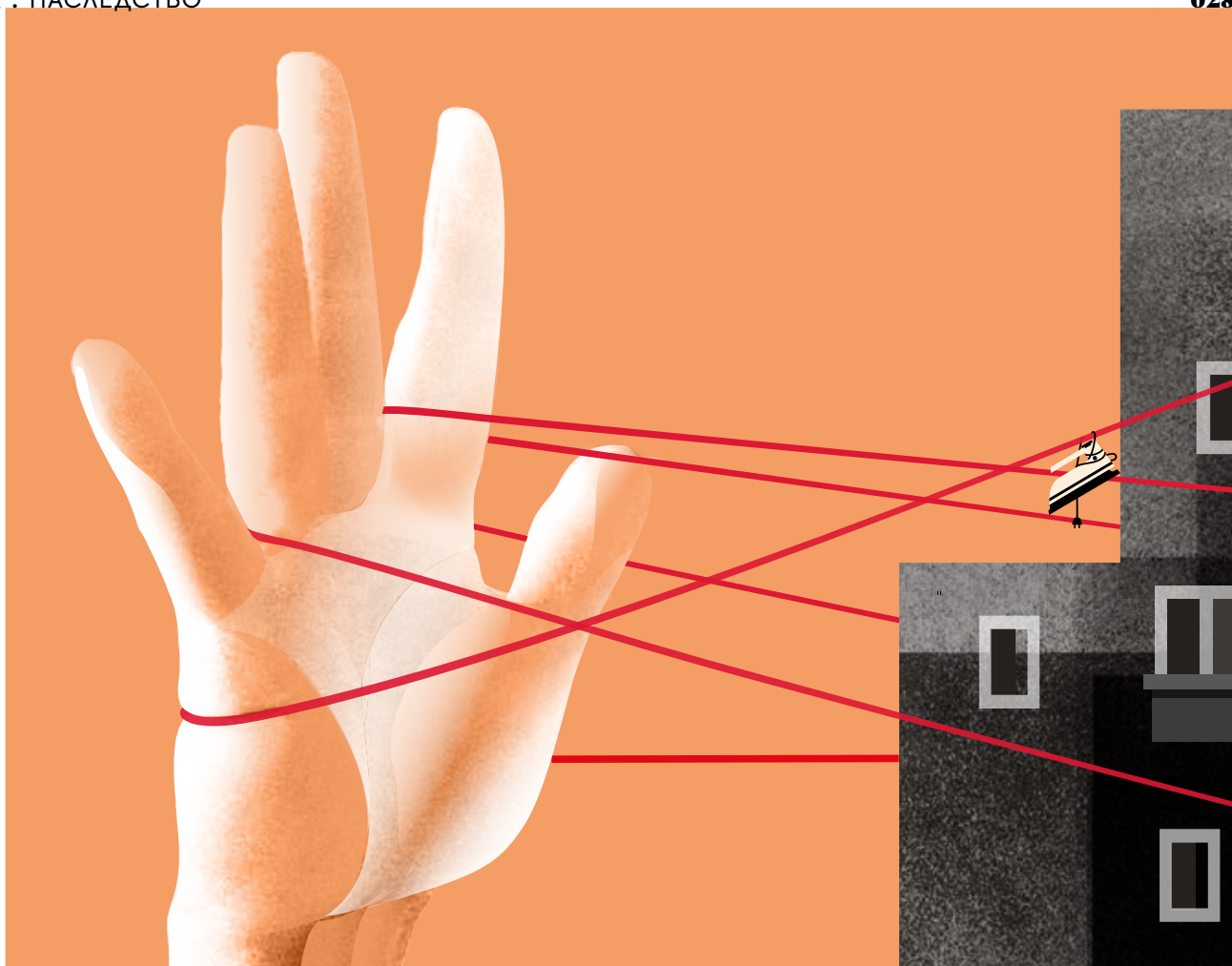
Бих казал, че правото на собственост навсякъде последните 40-50 години бе подсилено и възстановено до тяхното основно положение, това, което се нарича законово право. Това е политически, икономически и социален процес, който се случва навсякъде. Разбира се, началната позиция на социалистическите общества в Централна и Източна Европа бе различна от по-социално-демократичните западноевропейски общества. Но трябва да помним, че когато става въпрос за пространството, правото на собственост в западноевропейските градове през 70-те години на миналия век е било със сигурност по-слабо от сега. Държавата в голяма степен е отсъствала, начинът, по който са работили полицейските власти, е бил на базата на договаряне и всякакъв вид посредничество. Въпреки това, е имало процес в посока на капиталистическото възстановяване и възобновяването на частната собственост, и регулиране и надзор на общественото пространство. Собствеността и уместността са думи, които вървят заедно, както в историята, така и в практиката – тясно свързани. Когато започват да разработват искове за право на собственост в пространството и начините да го гарантирате, вие също развивате общество, в което съществуват много по-диференцирани кодове на това, което се смята за подходящо

поведение в определени обществени пространства. Придобивайки право на собственост с неговите отговорности за обезпечаване, вие също развивате общество, в което съществуват много по-разграничаващи се правила на това, което се смята за подходящо поведение в определени обществени пространства. Това е основната разлика, за която говорим. В комунизма имате силна неформална социалност на хората, заедно с решаването на техните проблеми, извършването на сделки и т.н. Това е много различно от капиталистическото общество – исканията за частна собственост, социалния механизъм да ги гарантира и наблюдава, в крайна сметка води до счупването на силните, глупави, неформални, популистки социалисти. Днес живеем в изцяло технологично доминирани, наблюдавани общества, с други думи: в капиталистически гържави, следващи механизмите на Фуко. Те създават трайно недоверие в населението, на което то отвърща – с недоверие към елита.

Притежаването на собственост в рамките на посткомунистическите общества е често това, което определя икономическия успех и благополучие.

В повечето страни от Западна Европа около 50-60% от жилищния фонд в началото на 70-те години е бил колективна собственост, което не е много по-малко, спрямо в страните от Централна и Източна Европа. Например, още през 70-те години в Унгария около 70% от жилищния фонд е бил частна собственост. Отново генерализирането на социализма и капитализма наистина не работи тук. Трябва да погледнем специфични примери в институциите и социалните истории. Никога не трябва да забравяте, че важноста на жилищното настаняване и начинът на достъпът до него е организиран от обществата. Вих казал, че само в Германия все още за всички видове институционални урбанистични проблеми (включително стагнацията на населението), колективният

жилищен сектор все още функционира по начина, по който е функционирал през 70-те години. Начинът, по който колективният жилищен сектор е бил в състояние да оцелее в Германия, е бил единствен по рода си. В други страни той постепенно се е стопил. Ако се стигне до изцяло пазарно-провокирани и имотно-ориентирани процеси, тогава се развива много различно общество в сравнение с това, в което 40-50% от жилищния сектор е все още колективен на база наеми. Този вид добре организиран сектор е благодат за градовете и градския живот.

Разбира се, източноевропейските градове са загубили много възможности за колективно управление с приватизацията на жилищния фонд, което е създавало многобройни правни проблеми. Също така е създадена възможност за спестяване (т.н. термин от англ. език „ridgy bank“) от жилищното настаняване, допълнителна функция на отдаването под наем. На други места се създават относително консервативни общества, приватизирани общества, в които ипотеката и частния имот всъщност са ключов признак за гражданство. Това е сложен вид отговорност, ако се замислите, защото ипотеката ви позволява да закупите къща, позволява ви да имате статут в нашето капиталистическо общество, като се създава сериозна

отговорност да сте винаги активен на пазара на труда – да работите цял живот. Резултатът е създаването на този вид приватизирано, сравнително страхливо гражданство, изцяло зависимо и фокусирано върху бъдещия капацитет за печелене на пари. Създава се страхливо гражданско общество и бих казал – потенциално отворено към различни видове празнодумство в подкрепа на по-десни позиции. Левицата харесва споголяне, солидарност, разнообразна непринуденост, но точно това капиталистическите градове са склонни да унищожават.

През последните години споделената икономика се популяризира като вид лек за капитализма, начин за справяне със социалните и икономическите проблеми, свързани с финансовата криза. Виждале ли го като нов начин за организиране на градския живот в Европа?

Мисля, че споделената икономиката е добре излизано прикритие – тя само засилва съществуващите неравенства. Смятам, че все повече я наричаме платформен капитализъм, отколкото споделена икономиката. Това определено е задълбочило вече съществуващата поляризация на имуществените структури.

Платформеният капитализъм се оказва добър за тези, които вече заемат йерархична позиция или чрез собственост, или чрез отдаване под наем. Разбира се, в същото време, това прави пътуването (например чрез Airbnb и Uber) много по-безпроблемно и по-лесно, но във времето ще видете, че това няма да бъде много полезно за онези от нас, които искат да имат повече споделяно градско пространство и социалност.

Ако те заемат само една малка ниша на пазара, тогава могат да споделят всевъзможни подходящи функции. Не се съмнявам в това. И разбира се, всичко започна точно по този начин. Но в настоящия момент те са станали високо капитализирани социални и икономически сектори – понастоящем Airbnb и Uber струват милиарди долари на фондовия пазар. Наистина няма причина за оптимизъм, тъй като този процес ще доведе до по-нататъшна експлоатация на труда и пространството от името на тези, които са собственици на тези инициативи и по-малките собственици, които имат изгода от тях. Това може да видите ясно в Будапеща, където цените на наемите са се увеличили с повече от 50% през последните три години.

Това е огромно покачване.

Увеличението до голяма степен се генерира от Airbnb и туризма. Това води до масово преместване на по-бедната част от населението извън центъра на града. Стартовата позиция на места като Будапеща е била относително добра в сравнение със Запада. Цените на жилищата са били много ниски, цените на квадратния метър са били много ниски, така че до преди пет години все още е било възможно повечето хора да са подсигурени с хубаво малко местенце за себе си в един от тези интересни и динамични градове. Това изглежда е приключило.

Разбира се, това се е случило дори в западноевропейските градове и в САЩ, където от много по-рано са започнали да се случват процесите по облагородяване. Говорейки от опита ми в Ню Йорк – мисля, че е абсолютно невъзможно да се живее на погодно място. Вие дори не можете да седнете на терасата, защото всичко се регулира от името на най-високата рентабилност. С други думи, ако седя тук 15 минути и пия кафе, трябва да поръчам следващо кафе, а после още едно. В европейските градове съм свикнал да работя на обществени места – в кафенета, ресторанти или просто на улицата. Това е напълно невъзможно в Ню Йорк, не можете да го направите. Това, за което говоря, са наистина микро-наблюдения, които показват какво се случва, когато услугите на платформения капитализъм тържуват още повече пространството и времето, което довежда до още по-регулирано претъркани и поляризираны градски общества. Резултатът е нещо точно обратното на идеята, която иска да предаде споделянето и споделяна икономиката.

Смятате ли, че този относително нов интерес към споделянето в крайна сметка е нещо несигурно, опасно за нашите общества?

Аз съм голям песимист относно тези промени. В общи насоки, това е същата тенденция случваща се и с интернетта, на която бяхме свидетели по-рано. В началото на 2000-та година на миналия век интернетът беше хоризонтално подхранване на свободата за всички места, където най-накрая можехме да създадем всякакви хоризонтални връзки и личности, приятелства, наслаждавайки се на солидарност и интимност, които очевидно бяха блокирани преди това. Обещание за безкрайна социализация по хоризонтален метод. Знаем, че днес това е обратното – безгранична социалност по вертикален начин. Тя се организира изцяло от името на големите капиталистически корпорации с огромна фондова стойност, които искат да доминират над всички останали корпорации в света. Капитализмът и йерархията са винаги свързани помежду си. Мисля, че наистина трябва да започнем да мислим отново за културата на капитализма и как тя оформя нашите капиталистически градове и как всички тези политически процеси и промените се случват в движение. В крайна сметка всичко се върти около йерархията и страха: изработване на страх отгоре и отдолу. Това, което виждаме днес и почти навсякъде в Европа, са хора купени от популистки тенденции – което, в крайна сметка, предсказва случващото се в нашите общества.

Дон Калб – антрополог, професор по социална антропология в Централноевропейския университет и Университета в Берген, специализирал глобализация, национализъм, постсоциализъм, икономика и трудова история. Той е автор на *Expanding Class: Power and Everyday Politics in Industrial Societies, Holland, 1850-1950* (1998), като е писал много статии и е съредактор на книги включително в Централна и Източна Европа.

КАКВО МОЖЕМ Д В ГРАДОВЕТЕ? / no1

снимка: Олговерен Яздов

ДА СПОДЕЛЯМЕ

Отворен Яздов

ВАРШАВА

Otwarty Jazdów (Отворен Яздов) е градска общност, създадена в един от районите на Варшава - зелена колония, състоящата се от сгървени финландски къщи - осигуряваща достъп до образователни, екологични, социални и културни дейности за гражданите. Историята на колонията гатура от последните години на Втората световна война, по време на която Варшава е почти напълно унищожена. Финландските къщи са гарени от Финландия през 1945 г. като част от репарациите за СССР и са били използвани като жилища за работници, които са участвали във възстановяване на полската столица. През 2011 г. областното правителство на централна Варшава решава да разруши колонията. Няколкото семейства, живеещи в къщите, са изгонени, а някои от къщите са разглобени. Жителите на Варшава организират успешни протести срещу това решение и предприемат действия за защита на колонията, което води до серия безпрецедентни инициативи, започнали през юли 2013 г. и продължили няколко месеца. През следващите години са проведени открити обществени обсъждания и констатациите им са приети от встъпилите в длъжност областно и градско правителства. Днес Отворен Яздов работи върху въвеждането на експериментален модел на управление на социално пространство чрез интегриране на колонията, местните общности и обществените институции. Крайният продукт може да даде старт на нова формула за съвременни градски „отворени квартали“.

СНИМКА PlusMinus

PlusMinus

Клуж-Напока

През 2010 г. когато Ина Елена Стоян, Тиберу Буца, Истван Пазтор и Истван Бенедек създават мозъчния тръст PlusMinus, са имали само примесечен опит в координирането на пилотна програма в общественото пространство на Клуж-Напока, както и общата цел за укрепване на отношенията между жители и техния град. Техните дейности и събития се оказват много популярни сред жителите. Две години по-късно PlusMinus разширява дейността си като включва и други румънски градове, и днес 15-те членове на групата позиционират своята работа в градовете Клуж-Напока, Галац и Петрила. Те са публикували две книги: *Бъдещият град*. Намесата в посткомунистическото градско пространство, в която се обсъжда бъдещото развитие на румънските градове, и *Пост-индустриални истории*, албум с документални фотографии. През 2016 г., PlusMinus координира изложба в Румънския павилион по време на биеналето на архитектурата във Венеция. Един от настоящите им към моментна проекти се фокусира върху запазването на областта около бившата възледобивна мина в Петрила. Като резултат от проучване, проведено от групата, Общински съвет решава да запази постройките – част от минния комплекс. Въпреки това, едва през януари 2016 г. кварталът е официално признат като част от индустриалното наследство, след като екипът на PlusMinus се обединява с Университета по архитектура и урбанизъм „Йон Минку“ и извършва двугодишно историческо изследване на обекта. Все още е трудно да се каже в крайна сметка какво ще се случи с бившата мина за възлища. Засега тя остава под защитата на групата, чиито членове имат ролята на медиатори, съветници и координатори на много участници и институции, работещи в пост-индустриалния квартал.

снимка Холмска

Urban Space 100

Ивано-Франковск

Urban Space 100 е проект на Инициативата Terle Misto, социален ресторант стартира през 2014 г. с цел да обедини жителите на Ивано-Франковск около проблема за подобряване на условията на живот в техния град. Ресторантът е създаден от група от стотина силно активни граждани, които са заинтересовани от идеята за създаване на подобрени градски пространства. Проектът се оказва успешен и дори днес повече от 80% от печалбата се пренасочва към подобрието на общественото пространство в Ивано-Франковск. Urban Space 100 е място, където не само можеш да похапнеш страхотна храна, но също така ежедневно се организират събития, като е възможно и закупуването на книги от малка книжарница, специализирана в публикации относно градските въпроси. Решенията, свързани с това кои проекти да бъдат финансирани от постъпленията от ресторанта, кафенето и книжарницата се обсъждат и гласуват винаги от основателите на US100. Всеки може да членува в организацията като гари хиляда долара и има препоръки от други трима членове. През 2016 г. групата финансира пет проекта, сред които са програма-резиденция за артисти за Хорхе Помара, аржентински уличен художник, местна радио станция Urban Space Radio и Програма за урбанистки фондове за жители, в която може да се кандидатства за микро-финансиране за подобрения в общественото пространство. До момента повече от 19 различни проекта са финансирани от Urban Space 100 и групата планира да разшири дейността си в други градове като Киев, Одеса и Львов.

РЕСТИТУЦИЯ:

Как преосмислянето ни движи напред

TOMASZ LUTEREK

Без разбиране на процеса реституция е трудно да се разбере посткомунистическата връзка между собственост, споделяне и градско пространство

Реституцията е била голямо и доста продължително във времето предизвикателство за посткомунистическите държави (особено за тези от Централна Европа), което е свързано с постепенния процес на трансформация към либерална демокрация и е продължило в региона повече от четвърт от век. Освен многобройните трудности, свързани със реструктурирането на държавата, социално-икономическия регрес, падането на комунизма, също се извади наяве въпроса за конфискуваната от комунистическите власти частна собственост. През 40-те години на миналия век национализацията, която представлява акт на прехвърляне на частната собственост в държавна, е била в пиковата си фаза. Реституцията се разпространява навсякъде в Европа, като в западните страни обхваща предимно специфични клонове на промишлеността: оръжейната промишленост, минното дело или транспорта. В страните от Централна Европа, които са били под политическото влияние на СССР, каталога на национализирани стоки е бил много по-голям – не само промишлени предприятия, но също така и големи ферми, жилищни къщи, аптеки, плавателни съдове по вътрешните водни пътища, както и културни

стоки като картини или скъпи предмети.

Друга съществена разлика е свързана с обезщетенията. В Западна Европа то е около 40-70% от стойността на придобитото имущество, докато в посткомунистическите държави на собственици рядко им се е плащало. Трагичен пример за това е бившия източен район на Полша, който след войната става част от СССР. Поляците, живеещи в този район, са изгонени от домовете си и изпратени на запад, вземайки само неща от първа необходимост като бельо и грехи.

Интересно е, че комунистическите правителства са диференцирали обема на обезщетението за приватизираното имущество на база етнически произход на бившите собственици. Тези, които са притежавали какво да е западно гражданство, са получили между 30-50% обезщетение, като част от т.нар. споразумения за компенсация (склучени между конкретни страни от Източния блок и западните страни). Това е било одобрено от западните държави и е било наистина по-високо от всички компенсации, изплатени от Германия за престъпленията и опустошенията през Втората световна война. Обратно, бившите собственици от комунистическите държави рядко са получавали обезщетение.

Изображение на фасата на сграда в центъра на Варшава увековечава Йоланта Брезка, един от най-активните членове на Варшавското движение на наемателите, чието мъртво тяло беше намерено в гората във Варшава. Тялото ѝ е било овъзлено и не е ясно дали е била жива или мъртва, когато това се е случило. Йоланта е била на 64 години. Тя е била един от основателите на Варшавската асоциация на наемателите, добър говорител и ангажиран активист, който е участвал във всички демонстрации, които са били срещу процесът на реституция във Варшава, блокира изгонването и съветва други наематели на реституирани жилища. Неоновото изображение по-горе е нарисувано по време на варшавския фестивал W Widowie/W строителството (Музей на модерното изкуство във Варшава, 2015 г.).

След рухването на комунизма в Европа в началото на 80-те и 90-те години, темата относно обезщетяването на първоначалните собственици на имотите става широко разпространена. Реституцията, възстановяване на правата на собственост на хората, които са били засегнати от национализацията, е изглеждало най-простото и най-естествено решение. Съответно, то се е усещало като инстинктивния компонент на декомунизацията – възстановяване на демократичната система и въвеждане на свободни пазарни принципи. Освен това, реституцията е била един от стълбовете на текущия процес по нормализиране на имотните взаимоотношения и довеждането им до структура, съществуващи в страни, които не са повлияни от комунистическата доктрина. За съжаление се оказва пример, където теорията не може да бъде приложена на практика, и когато разгледаме от перспективата на последните 70 години, се оказва, че всичко е много по-сложно от първоначалния привидно простичък замисъл.

В началото на 80-те и 90-те години на миналия век, след колапса на комунизма в Европа, въпросът как да се компенсират истинските собственици на имотите стана широко разпространен.

ПАРАДОКС В ПРАВОТО НА СОБСТВЕНОСТ

Процесът по възстановяване на собствеността отпреди въввеждането на комунистическия режим, както и обезщетението за претърпените щети на бившите собственици на имоти, би трябвало да се направи за сметка на милиони граждани, които понастоящем живеят в Полша. За да илюстрираме защо, представете си следната ситуация: национализиране на големи земеделски имоти, които след това са разпределени сред безимотни селяни. Възстановяване на правата на собственост от преди 40-те години на миналия век означава отнемане на имота от собствениците, които са ги обработвали повече от две поколения. Положението в градовете е било подобно, например принуждаването на наемателите в жилищните сгради да приемат въведените условия на новите и старите собственици едновременно.

Историята става още по-тежка като случая с Варшава, която бе разрушена почти до основи по време на германската окупация. По-късно столицата е възстановена като резултат от огромното финансово усилие на полските граждани. Това води до въпроса дали е правилно да се възстановят имотите на техните собственици, имоти, които по времето на национализацията, не са били нищо повече от купчина развалини? И какво става със заемите, свързани с пред-военните структури, които са били анулирани по време на национализацията?

Най-простият отговор, който идва на ум, е че за всичко си има решение включително за компенсацията за ползи и загуби. Ако е така, тогава може би всичко трябва да се преосмисли. Това означава ли, че ще е необходимо да се плати обезщетение за други вреди върху гражданите на комунистическите държави? Трябва ли да платим обезщетение на хората, които са изгубили спестяванията си в резултат на валутната реформа? Или тези, които са депортирани в СССР? Или на тези, които са били принудени да емигрират или чиито кариери са били унищожени, защото не са се присъединили към комунистическата партия? Списъкът на комунистическите престъпления е безкраен, но въпросът остава – кой трябва да плати за тях? Днешните общества, които са свалили комунизма ли? Трябва

ли предишните собственици на имоти да се считат за привилегирована група хора, засегнати от комунистите? Очевидно след всеки привидно прост отговор се появяват още повече въпроси и съмнения.

Независимо от възможните примамки, тези разследвания е трябвало да бъдат отговорът на обществата на посткомунистически страни като Полша, Словакия, Унгария и Чешката република. Тези съседни държави, които са съществували в близки отношения през вековете и са били изложени на еднакви и различни исторически обстоятелства – в крайна сметка са приели различни методи на национализация по време на комунизма и съответно са избрали специфични стратегии за реституция в началото на 90-те години на миналия век.

РАЗКЛОНЕНИ ПЪТИЩА

Като цяло, ситуацията е сравнително регламентирана в Полша, въпреки че в няколко района се изисква подходящ режим, както и законово регулиране. От друга страна, в случаите на възстановените територии (области, които са били част от Третия райх преди 1945 г.) и Източните гранични зони (зони, придобити през 1945 г. от СССР) въпросите с реституцията са били уредени, а в Централна Полша ситуацията остава нечовешка и галеч от организирана. Процесът по реституиране е приключил в следните направления: църкви, граждани на западни държави (и бившите социалистически страни). Въпреки това, за полските граждани би било добре правителството да въведе подходящи правни разпоредби, които да регламентират проблемите, свързани с имуществото иззето от държавата и обезщетенията, свързани с него.

Когато погледнем внимателно причините за това, отхвърляйки последващите сложни проекти за регулирано реституиране, можем да видим тънка мрежа от различни обстоятелства, повлияли и усложнили полската политика след 1989 г. Важно е обаче да се подчертае, че след падането на комунизма в Полша, реституирането никога не придобива популярност нито сред мнозинството на гражданите, нито сред политическите партии. Това се дължи на няколко причини. След унищожаването на

полския елит през 40-те години на миналия век и последвалите емигрантски вълни, кръгът от хора, интересуващи се от реституирането, е бил относително малък. Имало е и малко политически лидери, които биха се заинтересували от проблема.

Описаното по-горе изглежда особено интересно, когато го сравним със ситуацията в други страни, например Чехия, където по-голяма част от обществото подкрепя реституцията и въпросът е бил повдигнат публично от политическите лидери. Това е било повлияно в голям степен от напредъка на комунистическата система. Парадоксалното е било, че броят на гласоподавателите, заинтересовани от преразглеждането на собствеността, е бил малък, защото този процес е бил относително малко развит в Полша (предимно заради полските селяни, които успешно се противопоставят на колективизацията). Това може да се дължи основно на липсата на ясно очертани селскостопански реформи през междувоенния период, което на свой ред е означавало, че проблемът е трябвало да бъде адресиран към комунистите, които са решили да свържат национализацията на поземлените имоти със съвременната приватизация – в крайна сметка присвояване на земя за селяните. В резултат на това полските селяни стават директни наследници на процеса на национализацията. Повече от 90% от сегашното полско общество се състои от техни потомци и не е трудно да се разбере тяхното недоверие към републиката.

Положението е било различно в Чехия и в други страни, в които разбирането за комунистическата доктрина е отишло доста по-далеч, например материализиране в концепцията за колективизация. Почти цялото общество по един или друг начин страда от процеса на национализацията: някои са искали да им се възстановят няколко хектара парцели, малки сервиси и работилници, докато други са искали да си възвърнат замъци, дворове и фабрики. В крайна сметка, почти всички са се интересували от реституцията. В страните, в които мнозинството от обществото е със селски корени, въпросът за реституцията е бил допълнително повлиян от реформата в селското стопанство, въведена през междувоенните години – преди създаването на комунистическата система. В страни като Словакия, Литва, Латвия и Естония имотите са били разпръснати сред повечето от гражданите – бъдещите застъпници на контрареволуцията. В Унгария и Чехия интересът към реституцията е бил популярен и сред градската средна класа, която може би е била по-тясно свързана с капитализма.

Друг важен фактор е бил политическото лидерско отношение към реституцията. Наистина, толкова е трудно да не се изкушиш да сравниш Лех Валенса с Вацлав Хавел, две водещи фигури в антикомунистическите движения в Полша и Чехословакия, а по-късно и президенти на техните съответни нации. Изглежда, че тяхното различно влияние (най-малко през първите години на трансформацията) може да е имало решаващо значение върху историята на реституцията. За да го кажем

просто, Вацлав Хавел е движил едновременно както реализирането на важни обществени цели, така и такива, които са от централно значение за частния капитал (например, той е успял да възстанови заедно с брат си филмовото студио „Барандов“). За жалост, лидерът на „Солидарност“ е нямал такива побуди. За различията може би оказва значение, че Лех Валенса е част от групата на потенциалните помощници на реституцията, и за това може би този въпрос се е превърнал в един от първите му приоритети в процеса на декомунизация.

УРОЦИ, НАУЧЕНИ ОТ СЪСЕДИТЕ

Историята на реституцията е била различна в другите страни в региона – особено в Чехия и Словакия. Разглеждайки времето между края на „Кагифената“ революция и въвеждането на законите за реституцията, е лесно да се каже, че проблемът е бил разрешен с бързи темпове. В допълнение към описаното по-горе е важно да се отбележи сравнително доброто икономическо положение в Чехословакия. Проблемът със собствеността, който са имали германците в Судетската област, по никакъв начин не е бил свързан с въпроса за приемането на съществуващите граници. Първият закон за съдебното преустройство в Чехословакия е бил приет през май 1990 г., което позволява да се отмени решението за конфискуваната собственост. В резултат на това, хиляди съдебни присъди от комунистическия период са били анулирани без никакво възобновяване на производството. Нещата са потръгнали през февруари 1991 г. с приемането на закон, известен като „великият закон за реституцията“ и според който доказателствена тежест има предоставяне на необходимата документация за собственост на предишните собственици или техните потомци. Упълномощените лица имат право за възстановяване на движимо и недвижимо имущество, и което е по-важното, в състоянието, в което е в момента, което означава, че няма компенсация за влошаване на собствеността или загубата на печалба. Като цяло, чешкият и словашкият модел на реституция се считат за успешно решение на проблема, въпреки че много хора забравят, че те се позовават само на имотите, конфискувани след комунистическата революция от 25 февруари 1948 г. Трябва да се отбележи, че има масова национализация на имоти, която се извършва в периода 1945 – 1948 г. Независимо от това, времето и методът на реституцията са изглеждали действащи и са станали част от естествения процес на контрареволуцията.

Друг интересен пример е Източна Германия. Страна, в която след падането на Берлинската стена, е било възможно да се разчита на организационната и финансовата подкрепа от страна на Федерална Република Германия – една от най-богатите страни в света. Във връзка с компенсациите е интересно да се отбележи, че основният германски закон относно реституцията (така нареченото право на собственост II от 13 септември 1990 г.) не обхваща връщането на собственост според

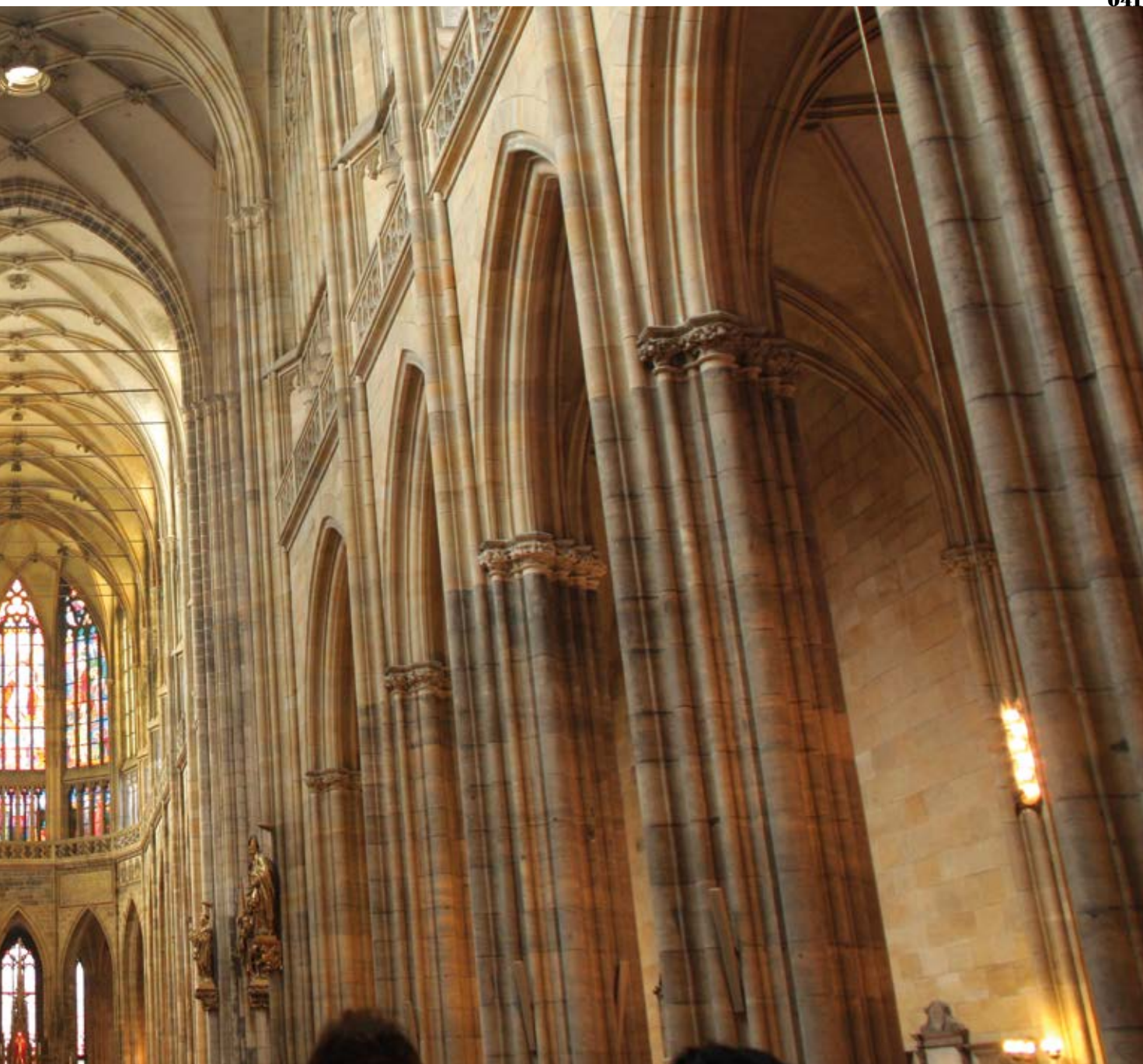
снимка Ел Хауекек, Wikimedia Commons Attribution 3.0 Unported

През 2013 г. в Чехия влиза в сила законът за реституцията на църковните имоти, конфискувани в периода между 1948-1990 г. В следващите 30 години ще бъдат изплатени компенсаци на стойност 59 милиарда CZK. Реституцията не се прилага за определени обекти, като например известната катедрала Св. Вит в Прага.

законите за ползване от 1945-1949 г. В Унгария реституцията е била ограничена до изплащане на обезщетение под формата на разписки, които по-късно биха могли да бъдат заменени с акции в приватизираните дружества или социални пенсии в случая на хора, които са достигнали пенсионна възраст. Имало е и финансови ограничения от вида: 100% компенсация за суми до 200 000 форинта, 200 000 + 50% за между 200 000 и 300 000 форинта, 250 000 + 30% за между 300 000 и 500 000 форинта и 310 000 + 10% за суми над 500 000 форинта.

Интересен факт е, че в Чехия е имало приблизително триста хиляди представени в съда предложения за реституция и почти 1,5 милиона в Унгария. За разлика от тях в Полша, която е четири пъти по-голяма по площ от Унгария, броят на предложенията се оценяват на около 170 000. Това, което свързва страните като Унгария и Чехия чак до Естония (където законите са били подобни на Германия) е фактът, че възстановяването и ниво на обезщетение се основават на стойността

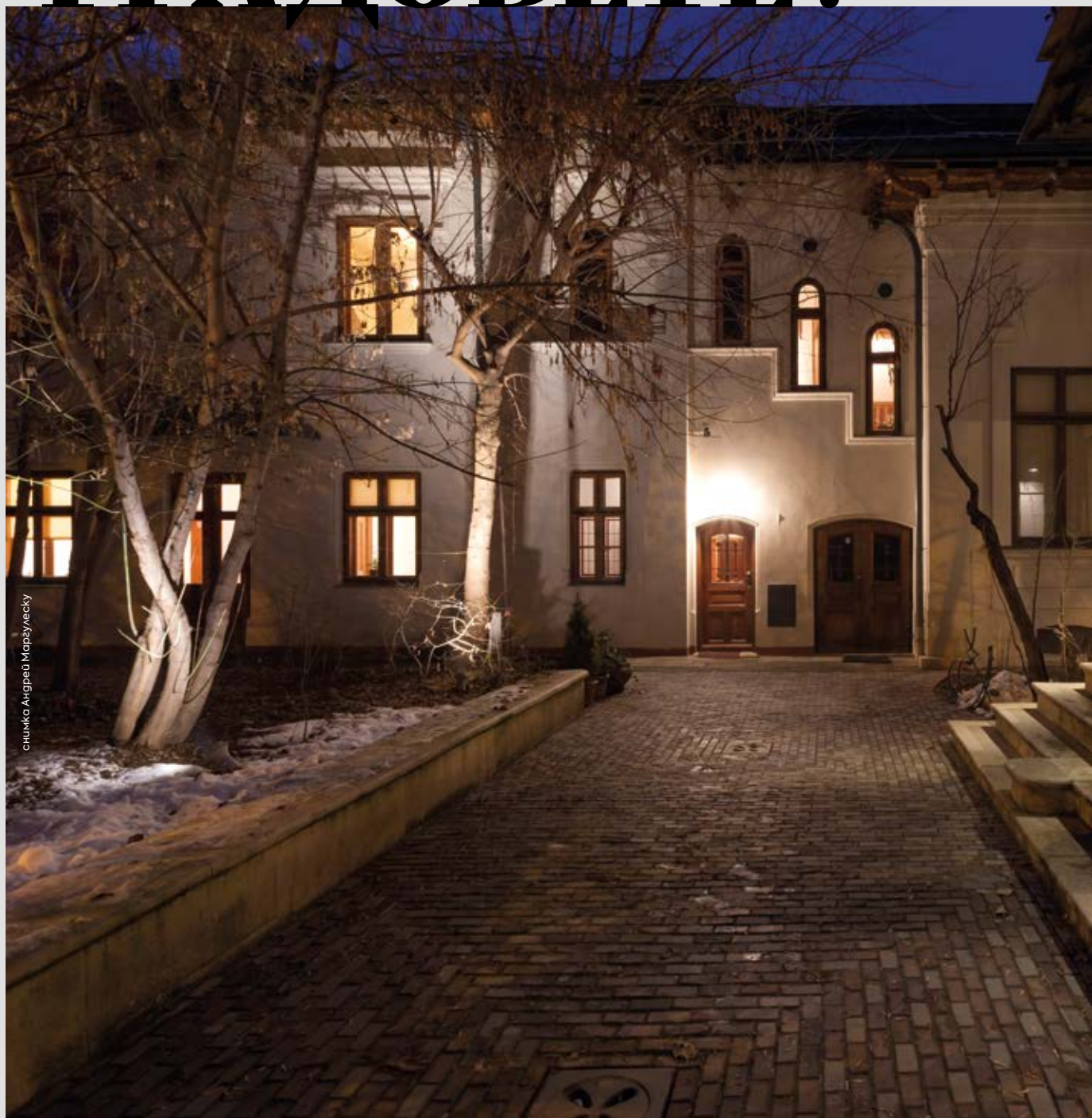

на имота, определена скоро след падането на комунизма, във време на дълбока криза, предизвикана от политическата трансформация. Съществуват няколко подобни случая в Полша, но те са свързани с църкви и религиозни организации, които според закони от 1989 г., са получили изцяло своите имоти (като първи обекти в пост-съветския блок).

Тези случаи могат да служат като добри уроци и насоки за полските законодатели и други посткомунистически държави, които все още не са разрешили проблема (например, Русия или Украйна). Полша е първата страна, в която започва процесът на реституцията, и макар да е доста напреднал в момента, той все още продължава поради сложната геополитическа, социална и икономическа ситуация. Това, което липсва днес, са ясни законови основания, че собствеността не трябва да се връща в натура. Размерът на компенсациите трябва да бъде регламентиран по подобен начин, както в случаите на споразумения за обезщетение на западно-европейските граждани.

Не е възможно еднакво компенсиране за вредите, причинени от комунистическите диктатури и щетите по времето на германската и съветската окупация. Ние можем да ги документираме, за да бъдат запомнени от бъдещите поколения. Не можем да се върнем в миналото, нито в политическата и социалната сфера, нито в имуществени отношения. Колкото и трудно и болезнено да е за бившите собственици на имоти, то е от съществено значение за нормализиране на ситуацията и изграждане на здравословна основа за днешните общества. Цената за всяка липса на стабилност в имуществените отношения е огромна, което най-добре се усеща в центъра на Варшава – повечето от най-големите съвременни инвестиции са за изграждане на периферията на града, където няма проблеми с реституцията. Ето защо трябва да се надяваме, че трудният процес на декомунизация на посткомунистическите общества скоро ще приключи и проблемът с реституцията ще остане в историята.

КАКВО МОЖЕМ Д В ГРАДОВЕТЕ? / no 2

снимка Андрей Марзулеску

ДА СПОДЕЛЯМЕ

Ordinul Arhitecților din România

Букурещ

„Ъгловата къща“ в Букурещ е построена в средата на 19-ти век по планове на архитекта Гаetano Бюрело. През 1890 г. Йон Минку, един от най-известните румънски архитекти, купува къщата и я ремонтира за собственото си семейство. Сградата остава непокътаната до 1948 г., когато е възстановена от Министерството на вътрешните работи като част от процеса на национализация. От тогава тя постепенно е опустошавана. През 2002 г. къщата е закупена от частен собственик, представител на Камарата на архитектите (Ordinul Arhitecților din România), чиито членове започват борбата за спасяването и възстановяването на тази важна част от румънската архитектура. Основният инициатор е бил Шербан Стурджа, архитект от архитектурното дизайнерското студио PRODID. Реставрацията на сградата е проведена от експерти и многобройни доброволци, които напълно са я почистили и са обновили всеки сантиметър от нея. Освен това, фактът, че първият етаж е превърнат в атрактивно обществено пространство, довежда до съживяване на цялата улица – историческата „Ъглова къща“ става нов център за местната общност. Въпреки, че процесът на пресъздаване на идеите и функциите на сградата са били много дълги и скъпо струващи, днес румънците я смятат за пример на модернизация и успешно адаптиране на архитектурните паметници, както и добър пример за това как обществото се ангажира с архитектурното наследство.

снимка А. Плескова

Чешките центрове

Прага

Чешките центрове са активен инструмент на външната политика на Чешката република, които са създадени да популяризират историята, културата и езика на Чехия в чужбина. Нашата мрежата се състои от центрове на три континента, в над двадесет страни, като можете да ги посетите в чужбина или в галерията на Чешките центрове в Прага, където сме домакини на изложби и културни произведения на чешки и международни художници. Пример е *Nox Literatury* (Нощ на литературата), ежегодно събитие, което се провежда в различни страни в сътрудничество с UNIC, и което представя национални литературни произведения, преведени на местните езици. Те се представят пред обществеността от известни актьори обикновено в недостъпни и провокативни за мисълта места. С хиляди присъстващи в Чехия и в чужбина всяка година, Нощта на литературата е типичен пример за онова, което Чешките центрове отстояват: привличане на културни произведения в обществената сфера чрез споделяне на помещения, обществено пространство, идеи и изкуство. Като част от проекта „Споделени градове“, Чешките центрове подготвят задълбочен количествен анализ за въздействието, което ще има този проект върху неговите участници, съорганизатори и по-широката публика. Това ще бъде във връзка с качествените анализи, извършени от Гъоте Институт. Чешките центрове ще се стремят да създадат нов аналитичен инструмент на процесите, като измерват до какво всъщност води проекта, както и нови оценъчни инструменти, които ще бъдат използвани от творчески професионалисти от проектите държави, с които методологията ще бъде споделена. Заедно с Академията за изящни изкуства и дизайн в Братислава, Чешките центрове ще изнасят изложби пред обществеността, фокусирани върху съживяването и преоткриването на значителни сгради т.н. „Иконни руини“, които понастоящем са недостатъчно използвани или недооценени, все споделени места от предишните периоди, като например социалистическите дворци на културата.

Чешките центрове са един от единадесетте партньори, създали проект *Споделени градове: Творчески импулс*.

Слика Център за изкуство и урбанистика

Център за изкуство и урбанистика

Берлин

Центърът за изкуство и урбанистика (Zentrum für Kunst und Urbanistik, ZK/U) отваря врати през 2012 г. в Берлин. Моabit е новаторско място, предлагащо артистични и изследователски резиденции (с продължителност от три месеца до година) за артистична практика, взаимодействия с градски проучвания с разнообразен набор от формати и проекти за изучаване и активна промяна на града. ZK/U се намира в квартал с различни конфликти, които се дължат главно на разнообразния (понякога и противоположен) опит на жителите: по-утвърдената „средна класа“ граждани, рисково 1-во и 2-ро поколения емигранти и новопристигналите групи бежанци. Ето защо имаме за цел активиране на социалните и пространствените взаимоотношения между хората и групите, които могат да бъдат дискриминирани в образованието, по доходи, пол или етнически произход. Настоящото проучване и практика на ZK/U са: *практически ръководства и солидарност в градското учене* – на тях гледаме като на нов начин за самообучение и самоуправление; *преразгледана градска инфраструктура* – където разглеждаме и критикуваме сегашните модели на градската инфраструктура; *свързване на глобалната посока с местната практика* – където събираме на едно място интелектуални изследвания с местната реалност; и *размишления: устойчиви градове в пост-мигрантски общества*, в които реагираме на текущия приток на бежанци и включването им в различни форми на дейност.

СПОДЕЛЕНИ ПЛАСТОВЕ ОТ ИСТОРИЯТА

*градски феномени на
посткомунистическите градове*

КАТАРЖИНА ДОРДА

След пагането на комунизма трябваше да се научим как да пазаруваме и продаваме, как да изграждаме и как да ръководим ежедневието си в напълно нова реалност. Няма значение дали сме в Белград, Варшава, Берлин или в Братислава, нашите градове бяха наслоени с история и белязани от промените.

Никой не може да разбере посткомунистическото отношение към споделянето без да познава изкривената история и многобройните трансформации, участващи в перспективата. Представеното тук е нашият избор на социално-градски явления, които помагат в обяснението и се надявам, че описват по-подробно картината на днешните пространства.

снимка: Войчек Друзиц / Агенция Газета

Мултикултурен символ на свободния пазар

Поша

10-годишният стадион във Варшава беше символ на системата, спорта и политиката. Построен през 1955 г. в пепелта на Варшавското въстание (1944 г.) в крайна сметка става символичен гроб на комунистическата ера – върху който нов капиталистически модел се появява под формата на най-големият пазар в Европа. Въпреки това, след първоначалното си изграждане бързо е признат за национален символ на Полша. Под шапката на Полската Народна Република там се помещават най-важните международни футболни мачове и състезания по атлетика, както и е било място за комунистически гала партита, концерти и възпоменателни фестивали. Стадионът дори е служил като последната обиколка на велосипедното състезание „Раса Раса“.

Неговото символично значение е било потвърдено

в документалния филм „Чуй моя плач“ (1991г.) на Мачай Драйс, който разказва историята на Рисзард Сижек, който се самоzapалва в знак на протест срещу военната инвазия в Чехословакия по време на мащабен фестивал на стадиона през 1968 г.

След 1989 г. на стадиона не се организират големи събития. Той се използва основно като базар, така наречения Jarmark Europa. Известен като място, където може да се купи почти всичко, това е била основна точка за продажба на стоки на черно в страната. Многоетажната конструкция диктувала йерархията на продавачи, отразена по един опростен начин в топографското оформление на стадиона. Всеки е знаел на кой принадлежи короната на стадиона, където може да се намери вьетнамска храна и където трябва да стоят

ромските продавачи.

Тази „претопяваща“ точка на Варшава е била на почит, до нейното разрушаване през 2008 г. от няколко художествени събития, празнуващи архитектурни и социални аспекти на многопластовата история на мястото. „Закриването на 10-годишния му юбилей на стадиона и Jarmark Europa в епизоди“, режисиран от Век Змяна и Фондация Лора Палмър, организирана от Йоанна Варшава и съфинансирана от Варшава.

Изграждането на новия национален стадион е било отложено поради спорове с продавачи, които са протестирали срещу заповедите да напускат. Но три години след началото на събарянето му през 2008 г., изграждането на новия стадион е приключило на време, за да бъде домакин на Европейското първенство през 2012.

Полша

Жилища за недоверчивите

Затворените комплекси са един от най-важните символи на социалните, икономическите и културните трансформации, които са се случили в съвременна Полша. Техният брой, мащаби и разнообразие поражда множество въпроси не само сред критично настроените социални или градски изследователи, но и сред гражданите, живеещи от двете страни на бариерата. Според анализите на Хенрих Верт от 2004 г. във Варшава е имало около 200 затворени комплекса, докато в Берлин е само един, а в цяла Франция – 72. В никоя друга европейската столица не е имало толкова много.

През 80-те в Полша започва класическа субурбанизация, погетата от отпушените свободни пазарни сили и чуждия капитал, който започва да се налива в страната. В началото на 90-те частните предприемачи започват да купуват все повече и повече земя и за период от двадесетина години новите къщи изскачат като гъби. Когато е бил построен един от

първите затворени комплекси във Варшава в края на 90-те, списание *Wujotcza*, най-популярният всекидневник в Полша, заявява, че „оазис на лукса и парче от Америка“ е кацнало на полска земя. Подобна тенденция се появява и в другите по-големи полски градове, както и в други страни от бившия Източен блок.

Комплексът „Марина Мокотов“ е един от най-известните примери за това съзнателно преувеличение. Построен през 2006 г. в покрайнините на един от най-известните квартали на Варшава, той е със застроена площ от около 1800 кв.м., разположени върху площ от 30 хектара. Цялата площ на комплекса е оградена от стени или решетки, високи около два метра, охранява се денонощно от охранители и е с видео наблюдение. Като причини за тези мерки жителите споделят страха от престъпления и желание за лична безопасност, въпреки, че 87% от поляците се чувстват сигурни в своите квартали и според статистиката за престъпността

Полша е сигурна държава в сравнение с повечето други държави в Европа.

„Ако трябваше да решим да построим Марина Мокотов, днес не бихме го оградил“ – казва Радослав Биелински, говорител от Отдел Развитие. Но въпросът за престижа е свързан преди всичко с това как комплексите са рекламирани като спокойни райони, създадени за и/или населени от хора, които принадлежат към определена социална прослойка.

Словакия

Кварталът „Бронкс“ на Братислава

снимка Дж. Гобби. Пиксър. СС BY 2.0

В една от най-младите столици на Европа, и от другата страна на Дунав, срещу стария град Братислава се намира Петржалка, най-гъсто населеният жилищен район в Централна Европа (4,085 човека на кв.км.) и един от двата най-големи жилищни комплекса в ЕС. Този огромен жилищен проект сега е дом на 150 000 души или една трета от населението на града, всички живеещи в изляти бетонови жилищни блокове, така наречените еднотипни панелни блокове.

Строен предимно през 1970 г. като отделен градски район, Петржалка е трябвало да бъде преди всичко жилищен район. Следователно няма ясно очертан център. С падането на комунизма започва внимателното възстановяване на дълго negliжирани структури в Братислава, но Петржалка е бил някак си забравен в този процес. През 1990 г. нови видове архитектурни обекти са построени в района и произволни офис сгради, търговски центрове и допълнителни жилищни сгради са били

„вмъкнати“ между панелките.

Жителите на Петржалка обикновено не се грижат за своето пространство, защото на кого всъщност принадлежи то? Това е ничия земя, изоставена от новата демократична държава, която все още не е грижа на жителите. Въпреки, че хората започват постепенно да купуват апартаменти в града и отношението им към имота се подобрява, то все още е много видим пример за липсата на отговорност към общественото пространство, ситуация, която е много често срещана в посткомунистическите градове.

Връзката обществена-частна собственост е засегната в краткия документален филм „Идентичността на Петржалка“ на Юрай Члик (2010 г., 24'), и последваща изложба и албум от 36 портрета на месни жители. Във филма един от жителите казва: „Е, има доста боклук, защото е анонимен, на никой не му пука. Хартията лети наоколо и е мръсно около къщите“.

Петржалка има най-високо

ниво на самоубийства от цялата страна, размерът на разводите е близо 54%, а броят на алергичните хора се е повишил шест пъти през последните 25 години. Понякога е наричан „Бронкс“ на Братислава, защото е имал висока престъпност и търговия с наркотици, но в днешно време престъпността в Петржалка не се различава съществено от други квартали и дори намалява.

Чехия

Спор за окото на Прага

Един от най-революционните символи на промените в Прага е хълмът Летна. Построен на платото над река Вълтава, той е директно свързан с пражкия замък. През 1955 г. в края на парка е издигнат голям паметник на Сталин, който през 1962 г. е церемониално взривен, а по-късно мястото служи за няколко важни демонстрации по време на „Каdifената“ революция.

След промяната през 1989 г. изглежда, че всички са били във възторг, че най-сетне са свободни да градят – възпрепятствани от задушаващия консерватизъм на Съветския съюз или еднакво задушаващото фолклорно наследство на „Вълшебна Прага“. И така, през 2006 г. Националната библиотека на Чехия обявява международно архитектурно състезание за проектирането и изграждането на нова сграда на Националната библиотека. „Първият чешки международен конкурс и първото състезание в свободна Чехия“, както каза известният чешки архитект и основател на „Future Systems“ в Лондон Ян Каплички, спечелил с концепцията си известна под името „Петно“ или „Октопод“. Но спечелването на архитектурен конкурс не е синоним на реализация и осъществяване на проект. В този конкретен случай, това е било началото на

битка за хълма Летна, която е продължила повече от две години. Кметът на Прага Павел Бем първоначално подпомогна проекта „Петно“, но по-късно променя позицията си, твърдейки че проектът не е бил подходящ за Летна. Подобен начин на мислене е бил последван от многобройни представители на общината и на правителството. Докато бившият президент Хавел дава подкрепата си, а тогавашният президент Клаус се противопоставя, това архитектурно обсъждане преминава под формата на политически спор. Бил е назначен специален комитет да провери дали проектът всъщност е спечелил справедливо, докато в общественото пространство дискусиите продължават под формата на организирани събития и различни петиции. Почти две години след публикуването на резултатите тогавашният министърът на културата прекратява проекта, посочвайки като причина липсата на средства. За съжаление през 2009 г. Каплички умира ненадейно. Неговите студенти организират шествие в полза на Националната библиотека и поддръжниците изпяват цялата песен Staroměstské náměstí (Старият градски площад).

Дизайнът и процесът на изграждане е трябвало да бъде проследен от документалиста

Олга Шпатова, но поради сложната история на конкурса, последвана от политическите дебати около него и след това внезапната смърт на Ян Каплички, филмът разказва за историята на един чешки феномен – битката за библиотеката. Неговата премиера е била през април 2010 г. със заглавие „Окото на Прага“.

Днес летненската равнина е все още незастроена. Националната библиотека не е построена, а обществото е с останал горчив вкус в устата – кой взема решенията? Някак си новата социално-политическа реалност е все още в съответствие с принципа „ние добре знаем как изглежда“, по-добре дори от международните експерти. Веднага след като водихме битки с режима се озовахме в добри позиции, но все пак режим без възможност за споделяне на власт и решителност.

Германия

По-добрата част от историята

През последните 70 години в Германия е реставрирана и реконструирана значителна част от архитектурното наследство и неговите граждани са водили безброй разисквания дали тези кампании за възстановяване са уместни или не. Решението да се възстанови бившата зимна резиденция на Кралете на Прусия е още един извор на противоречия в Берлин. „Най-амбициозният културен проект в Германия „ според германския Министър на културата Моника Грютерс, символ на поделеното наследство между Източен и Западен Берлин. Труден, но неизбежен спор за несправедливостта на историята: кои части са по-важни от останалите, които са подходящи за възобновяване?

Замъкът Щадшлос е бил госта разрушен след бомбардировките на Съюзниците през Втората световна война. През 1950 г. това, което е останало от него, е сринато от Източногерманското правителство и на същото място е построен Дворецът на Републиката (Palast der Republik). В завършена през 1976 г. модернизистичната сграда се помещават Източногерманската народна камара (Volkskammer), както и художествени галерии, театри, боулинг алея и „дискоотека“. Сграда с огромно историческо и естетическо значение,

символ на Източна Германия.

По-късно сградата е покрита с азбест и е затворена за обществеността. Пет години след 2003 г. всичко е изглеждало като тъмно скеле със стоманени греди, стоящо в средата на града като скелет. Било е само въпрос на време творческите промени да се случат, но до тогава сградата е временно дом за така наречените „Оцеляващи творци“.

През 2006 г. Дворецът на Републиката е напълно разрушен, въпреки възраженията на берлинчани, които обвиняват западните германци за разрушаването на техния парламент, като уверение на това, че всички знаят кой е спечелил Студената война.

След това се появява Вилхелм фон Бодиен, наскоро завършил образованието си той бил пленен от идеята за възстановяване на замъка. Той набира гостатъчно пари от дарители, за да се наеме френската художничка Катрин Феф, която заедно с 50 студенти по изкуство създават огромна картина, прераждането на замъка в Берлин, която е изложена на скеле за 15 месеца. Инициативата има голям успех. Изведнъж хиляди берлинчани от запад и изток се влюбват в идеята за възстановяване на замъка. През 2003 г. с помощта на кмета Еберхард Дипген, който подкрепя идеята от самото начало, германският Бундестаг

гласува с 2/3 мнозинство за възстановяването му.

Поради бюджетни съкращения от германското правителство изграждането на новия дворец, наречен „Humboldt-Forum“, е забавено, но основният камък е най-накрая положен през юни 2013 г. След завършването му през 2019 г. сградата има за цел да бъде световен културен център. Проектиран от италианския архитект Франко Стела новият дворец ще има същата форма и размер на бившия градски дворец. Три от външните стени на сградата ще бъдат в стар стил, докато интериорът ще бъде модерен. Новият дворец ще бъде основна платформа за художествени изложби и межкултурна обмяна. Той ще бъде модерен музей, съдържащ колекции от африкански и други неевропейски изкуства, както и два ресторанта, театър, кино и приемна.

Чрез възстановяването на градския замък на мястото на Двореца на Републиката, Берлин направи едно завръщане към историята си. История, която касае Източна Германия и въпреки, че може да е болезнена, не бива да се пренебрегва. За да бъдем честни замъкът се реконструира, но неговата новата функция е да вземем под внимание общото използване на пространството от времето на Двореца на Републиката.

Унгария

Възстановяване на общественото пространство

Един от първите обществени паркове в света е Városliget (градски тип парк), най-старият и най-големият публичен парк в Будапеща, е създаден в началото на 19-ти век. Въпреки това, днес неговото бъдеще не е много ясно.

Историята на парка датира още от XIII век и според легенда районът е служил като място за националните събрания на средновековни благородници, пристигащи от всички краища на страната. Бързо се прехвърляме напред във времето през 18-ти век, когато успешно са засадени първите дървета по време на унгарската ера под управлението на Хабсбург и е изградена първата пешеходна пътека. В средата на 19-ти век, определен като район на областта Пеща, паркът процъфтява разширявайки се на изток – става крайна спирка за първата автобусна линия на Пеща. През 1866 г. в Будапеща е открит един от първите зоопаркове в Европа. През 1896 г. в градския парк се провежда Millennium Exhibition Изложбата на хилядолетието е с повече от 200 павилiona, представяйки различни културни атракции. Градският парк претърпява много бързи промени, включително строителството на нови сгради като богато украсения Изложбен център

Kunsthalle, приказания дворец на Vajdahunyad и други новости като Millennium Underground (първата метро линия в континенталната част на Европа).

За съжаление по време на Втората световната война бомби падат почти върху всяка сграда в парка. В следващите години на комунизма, под съветската окупация паркът няма нищо общо с градски парк. Обаче нещата се подобряват към края на съветската ера, като през 1970 г. стартира проект за озеленяване. Днес все още има части от градския парк, в които се усеща духа на миналото, включително и сгради от комунистическата епоха като гълго неизползваната Нунгехро и Музикалната зала РеСса.

След този период на занемаряване градският парк отново е в центъра на вниманието с нов и важен проект за обновяване, който се задава на хоризонта. В средата на 2013 г. правителството обявява намеренията си да обнови и превърне парка в тип „семеен културно-развлекателен парк“ с нова музейна площ, както и различни ботанически градини и други зони. Плановете на правителството срещат значителна враждебност от страна на позиционни лидери, градски архитекти и защитници на околната среда. Група видни градски

архитекти обявява бойкот на международно обявения конкурс за планиране, обявен по-късно същата година. Независимо от бойкота плановете за „Liget Budapest“ не са анулирани и се изпълняват бавно, като нанасят няколко осезаеми удари върху живота на парка: От 1985 г. РеСса е популярно място за концерти, но последната есен закрито-откритото съоръжение е принудено да затвори, за да отстъпи път на новата Национална галерия. Въпреки това, бит пазарът все още функционира в старата сграда на РеСса. Въпреки, че строителството на Liget Budapest все още не е започнало, някои части на Градския Парк вече са премахнати, за да направят място за новите плановете. Това миксиране навлича голяма гоза смут сред много еколози и други местни жители, което води до формирането на протестната група наречена Ligetvédők (превежда се като „Парк на защитниците“). Групата организира редовни демонстрации в парка, включително и една с Грийнпийс. Според проучвания от 2016 г. 81% от жителите на Будапеща се противопоставят на новите сгради в парка. И все пак остава да се види дали протестното движение ще има някакво въздействие върху плановете на Liget Budapest.

снимка: E. Angor, Wikimedia Commons

Сърбия

Градове на пластове

Коласът на социалистическо-икономическата тема в Югославия и Албания дават началото на широка неформална строителна дейност в Западните Балкани, която представлява нова форма на урбанизация. След териториалното разделение на бивша Югославия, включително и политическата и социалната промяна в следствие на разпадането, както и бързото преобразуване от социалистически-планирана икономика към неолиберална пазарна икономика, високото напрежение на градското развитие среща слабите обществени институции, които все още не са приспособени към пост-социализма и следвоенния ред. Сърбия показва едни от най-визуално интересните форми на незаконни постройки, много от които игнорират принципите в дизайна и законовите правила при строене. Самоиницирираното разширяване на покривното пространство т.нар. наг-стройка (*надogradnje*) е пример за самоорганизиран отголунаторе урбанизъм. Начинът, по който обитателите решават проблема с липсата на жилищно пространство и започналите строителни проекти на собствена глава, е видим.

До моста Бранко, водещ към историческия център в Белград, се намират две

фамилни къщи. Може да се каже, че са нищо особено, но къщите са една върху друга. Представете си тази специфична къща от средата на 90-те години, която става икона на тежката градска трансформация в Белград и в другите части на бивша Югославия. Това е смешно място, обект на популярни шеги. Дори след 2000 г. не е възможно да се разрушат тези постройки. Благодарение на сложния сръбски закон за строителството собствениците имат цялата необходима документация – всичко е официално и законно. Като продължение на тази интересна история на къща върху къща се случва друг абсурд, толкова типичен за решаване проблем в тази част на света. Не можейки да премахнат разширенията, общински длъжностни лица потулват проблема чрез покриване с гигантски билборд.

Нови градски и архитектурни заповеди от различен мащаб свидетелстват за това развитие и са твърдо вкоренени в градския пейзаж, и визуално и структурно. Един от страничните ефекти от тази нерегулирана обстановка е неформализирането на общественото пространство. Като следствие от приватизацията на общинските жилищни сгради, много от тях са разширени

навсякъде – от първия до третия етаж.

Феноменът на такива екстремни покривни разширения са неизмеримо коментирани. Кураторът Кай Вьоклер провежда изложба „Балканология“ в Швейцарския архитектурен музей в Базел през 2008 г. Осем години по-късно през 2016 г. салонът на музея на Съвременно изкуство в Белград е домакин на изложбата на Бранислав Николич „Суперструктура“. Тя показва покривна конструкция или архитектурна добавка, трансформирана в художествен обект, символизиращ разпространение на нерегулираните сгради в градската част. Наскоро има изпълнен фотографски проект на Грегор Тайне „Нагстройка: градска саморегулация в пост-югославските градове“ (2016 г.), който е представен на стр.92 в този брой.

Интересното, е че „наг-стройките“ не са уникални за пост-социалистическия период. Двете къщи са построени върху една сграда още през 1930 г. като предварително са разширени с допълнителни полове през 1960 г. Това не е само архитектурен и строителен феномен, но също така, в един по-широк контекст, е политически, философски и социологически.

— студио Г. Тайне

Хърватия

Кралят на моя замък

Тъй като Хърватия се опитва да се наложи като най-новата луксозна туристическа дестинация в ЕС, хотелската индустрия буквално лежи върху руини. Според проучване на Зденко Черович, професор по туризъм и гостоприемство в Университета в Риека, в Хърватия има смайващите 96 броя изоставени хотелски структури. Тази бройка е резултат от хърватския феномен, наречен „апартаментизация“ – необуздано развитие на строителството на безвкусни сгради по Адриатическото крайбрежие.

Трансформацията на Адриатическото крайбрежие, неговото уплътняване, се случва за една нощ. След разделянето на Югославия започва радикалната деиндустриализация на големите ѝ градове, което днес е най-вече видимо по крайбрежието. Предходната диверсифицирана икономика е бавно трансформирана в моно-икономика на туризма. Броят на туристите нараства постепенно всяка година, позволявайки на жителите бавно да разширяват бизнесите си.

И все пак общината не е разтревожена от това произволно развитие и радикалните пейзажни трансформации. Те са фокусирани върху възможността за икономически растеж. Поради този туристически бум

с неговите хлабаво регулирани допълнения от малки апартаменти и стаи, обратно на планираните хотелски комплекси от миналото – „апартаментизацията“ се разпространява. Нерешените съдебни спорове продължават да възпрепятстват инвестициите в Хърватия и днес, докато по-малко се приветства местното планиране, където се налагат много строги ограничения относно строителната дейност. Затова и първият проблем по време на писането на това списание не са толкова големите туристически постижения, а произволното разрастване на малките частни резиденции.

За съжаление процесът на неконтролираните туристически инвестиции е все още видим и днес, и то в не малък мащаб. Огромен комплекс с апартаменти в района на Сръг в Дубровник е бил предложен с голф игрище като начин да получи в градския план името „Спортен център за отдих с голф игрище и туристически комплекс“. Предложеният план е огромен, обхващащ област от платото на Сръг, двадесет пъти по-голяма от историческия център на Дубровник, и напълно пренебрегващ действителните териториални планове на региона. Въпреки, че според валидния регулационен план на

окръга, земята на Сръг е жилищен район извън очертаванията на селището, разположена в изключително защитен район и е предвидена изцяло за спортни и развлекателни съоръжения, по някакъв начин проектът на меза-апартаментския курорт с голфа като основно съоръжение и дейности е в очакване.

Противодействието на предложеното луксозно голф игрище на хълма в Сръг, игнориращо защитения от ЮНЕСКО Дубровник, води до възникване на градската инициатива „Сръг е наш“, която става символ на съпротивата срещу лошото управление в градоустройствената политика.

Гражданската инициатива „Сръг е наш“ и неправителствените организации „Приятели на Хърватия“ и „Зелена Акция“ продължават да се борят (от 2011 г.) и постигат провеждането на референдум през април 2013 г. Макар 85% от гражданите на Дубровник да са против проекта, референдумът се проваля поради ниската гражданска активност.

Накрая, през февруари 2017 г. „Сръг е наш“ доказва пред съда незаконосъобразността на проекта по „апартаментизация“ в Сръг. Макар че инициативата печели битката, Войната срещу незаконните туристически инвестиции все още не е приключила.

Германия

Общи помещения

В обслужването на жилищните сгради влизат помещения, които не могат да бъдат функционално вписани в жилищните части, като например въглищните хранилища в мазите, сушилните и помещенията за гървен материал на тавана, перални помещения и стаи за гладене, обикновено разположени на приземния етаж. Отговорността за поддържането на тези помещенията е била сред множеството задачи на портiera. Общите пространства са били създадени с идеята за подобряване на условията на живот в посткомунистическите реалности в бившия Източен блок и това също е свързано с политиката на променящите се роли в семейството и разрешаването на жените да ходят на работа (по същата причина са създадени столовите за хранене, млечните барове, дневни центрове и детски градини). Това явление е много важна тема; в сравнение със Западна Европа, много жени от тази част на Европа да били активни.

За съжаление в повечето от посткомунистически страни като Полша, Чехия, Словакия, една от последиците на свободните пазари е изкупуването на тези общи помещения и тяхното последващо преобразуване в апартаменти. По този

начин кооперацията получава повече приходи, защото увеличава площите, които отдава под наем – отново парите управляват пазара. Въпреки това, една тенденция започва да променя мисленето по този въпрос. Хората започват да осъзнават, че идеите за споделяне в комунистическите сгради може да са доста полезни.

Един от многото примери за подобни инвестиции, предлагащи до 10% от споделените пространства е Berlin's Coop Housing на река Шпрее, който е проектиран от съвместената работа на екипите на архитектурните студиа Carpaneto, Fatkoehl и VAR през 2013 г. Еднина жилищна сграда, достъпна както за жителите на квартала, така и за самите жители на сградата, със силен процент споделени и общи пространства, предлагащи съвместна собственост за дълъг период и невисок наем. Индивидуалните и общи тераси предлагат сериозна компенсация за „загубата“ на отворени пространства на хората. Освен това, общите пространства заемат до 10% от цялата площ: стаи за гости, фитнес, салон, игрални площадки, складови помещения, перално помещение, тераси, музикална и младежка стая. В допълнение към стандартните помещения, има шест

свързани апартаменти, които осигуряват обща жилищна площ за групи от 4 до 21 души, където жителите споделят баня, кухня, хол и тераса. Приземният етаж е до голяма степен отворен за обществеността като включва дърводелски цех, кухня за хранене, студиа, дневен център и споделени работни пространства. На разположение на неживеещите там са алтернативни пространства – неопределени, недовършени пространства за обществени, социални или културни проекти.

Живущите са доста различни. Многообразие на генерации и култури, възможност за хора с и без пари. В замяна на необходимия собствен капитал, ползвателите могат да извършват необходимите строителни работи в собствените си жилища. Наемите започват на ниво равно на гържавно субсидирано жилище, без реално да е получена субсидия, което е помогнало на много от жителите на Шпрее, които иначе не могат да си позволяват да живеят в центъра на града. От самото си планиране, участието се фокусира върху общите проблеми, общото ползване и общите пространства.

Новите кооперативи – Гледайки Назад, Гледайки на Запад

КРИСТИНА ЗУРМАНСКА

Активисти, които се опитват да съживят кооперативния дух в Централна Европа, работят в уникален контекст, създаден от комбинацията от турбулентната история на региона и притока на идеи от Запад.

Статистиката за броя на действащите кооперативи в Централна Европа изглежда окуражаваща. Според доклада „Силата на сътрудничеството“ от 2016 г. кооперативите са широко разпространени във всички страни от региона. В Полша броят на членуващите в кооперативи се оценява на 8 милиона, което означава, че един от всеки пет поляци принадлежи към кооператив. В Унгария жилищните кооперативи се състоят от над 700 хил. членуващи, което показва, че около 8% от унгарците живеят в кооперативни жилища, далеч по-голям дял отколкото в Западна Европа. В същото време всяко следващо издание на Европейското социално изследване показва, че страните от Централна Европа обикновено са тези, където най-малко респонденти са доброволни членове в организации или са съгласни, че „на повечето хора може да се вярва“. Изданието от 2014 г. показва, че това твърдение е одобрено от 16% от поляците и 23% от чехите, докато в Западна Европа тези числа са няколко пъти по-високи, достигайки до 70% в Дания и 66% във Финландия.

Ако централните европейци не се доверяват един на друг и не желаят да участват в организации, как могат да имат толкова много кооперативи? Отговорът е в историята на региона, която е силно оформена от комунизма. Повечето от съществуващите кооперативи са останки от предишната социално-икономическа система и нямат нищо общо със своите западни колеги. В комунистическата епоха кооперативите са големи организации от типа „отгоре-надолу“, силно бюрократизирани и строго контролирани от

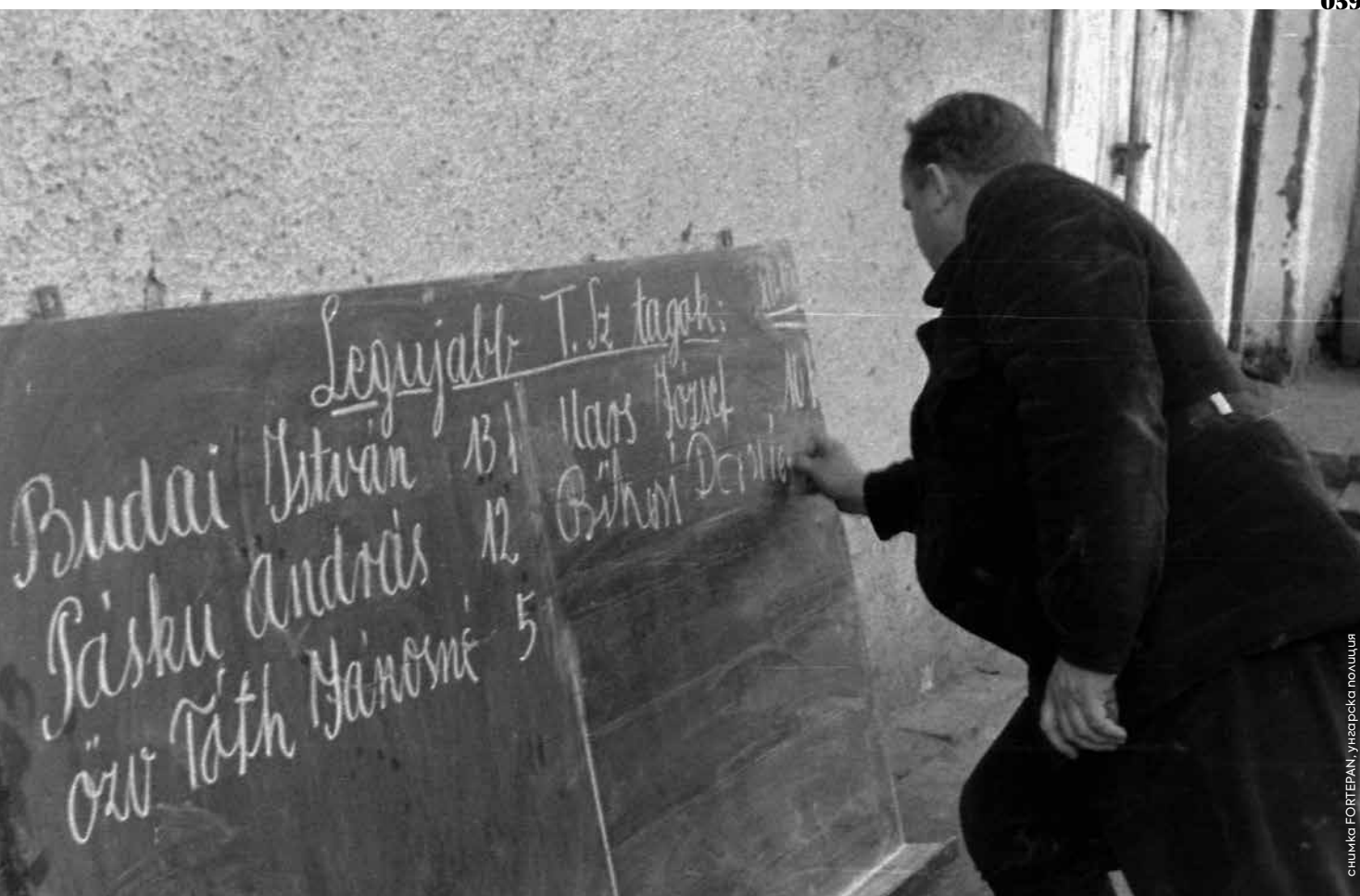
гържавата. Когато комунизмът приключва, законите за кооперативите претърпяват множество промени, които са насочени към овластяване на членовете на кооперативите, но не се взема предвид факта, че хората са уморени от принудително сътрудничество. В резултат на това хиляди жилищни кооперативи и кооперативният бизнес претърпяват комерсиализация или приватизация. Те остават кооперативи само на думи.

ЖИЛИЩНОТО СТРОИТЕЛСТВО: НЕЖЕЛАНИЕТО ДА ИМАШ „СВОЕ СОБСТВЕНО МЯСТО“

След падането на комунизма хората от Централна Европа започват да възприемат собствеността като най-добрият начин за спечелване на известна свобода и контрол, което изглежда непостижимо чрез жилищните решения, насърчавани от комунистите. Тъй като кооперативите са свързани с комунизма, не е изненадващо, че повечето от тях са подложени на пълна или частична приватизация. Тези, които оцеляват, остават притиснати от бюрокрацията и стагнацията. „През последните три десетилетия няма нови жилищни кооперативи, а вече съществуващите не се развиват. (...) Те не са ориентирани към общността, нямат влияние върху развитието на жилищата, не генерират никакво социално или културното развитие“¹, коментира Бенце Комлоши относно съществуващите жилищни кооперации в Унгария.

Бенце Комлоши е съосновател на общността

снимка: FORTEPAN, унгарска полиция

Живеене (Közösségben Élni), център за трансфер на знания, създаден през 2012 г. от група унгарски архитекти, които започват да проучват жилищното строителство по време на обучението си в Швейцария. Те търсят алтернатива на жилищните кооперативи от типа „отгоре-надолу“ от социалистическия режим и откриват типа „отдолу-нагоре“, където ключова роля има ориентираното към общността мислене и споделяне.² Основателите решават да разпространят знанията, които са придобили в чужбина, и започват да обучават групи, които искат да развият жилищния кооператив в Унгария включително и Ракоци Колектив (Rakoczi Kollektiva).

Ядрото на Ракоци Колектив се състои от девет младежи, които понастоящем живеят в два споделени апартамента в Будапеща. Повечето от тях са запознати с кооперативите, благодарение на опита им със споделените апартамента и местния кооперативен бар Голя. През последните шест години търсят жилищно решение, което би било по-стабилно от наемането на имот от частния пазар. В момента проверяват няколко изоставени общински сгради в покрайнините на Будапеща. Надяват се да наемат дългосрочно една от тях, да я обновят и тя да се превърне в споделяно жилище за около 30 души. Вече имат груба архитектурна концепция за жилищното пространство. Предполага се, че ще се състои от 15 малки самостоятелни апартамента и значително голямо общо пространство, включващо голяма кухня за споделяне на храна.

Членовете на Ракоци Колектив не искат

да бъдат собственици на имоти, но не са сигурни дали правната структура на кооператива е най-доброто решение. „Общините и финансовите институции може и да нямат процедури или предложения за кооперативи, които вече не са популярни в Унгария“, казва Мартон Сарваш, един от членовете на групата. На въпроса относно причините Ракоци Колектив да се опитва да въведе новия подход „отдолу-нагоре“ в жилищното строителство в страната, той казва: „Разбира се, ние бяхме вдъхновени до известна степен от проекти от Западна Европа, като настъпяването или съжителството, но също така забелязахме проблема с достъпните жилища в Унгария. Разбрахме, че на текущия пазар не можем да си позволим да закупим имоти. И да бяхме успели да купим, щяхме да сме задължени с години напред и нямаше да имаме никаква свобода да се преместим другаде. Ето защо нашият проект има политическа цел – трябва да служи като нов модел на жилища на достъпни цени, който по-късно може да бъде приет и на други места в страната“. Ако Ракоци Колектив успее, вероятно ще бъде първият завършен градски жилищен кооператив не само в Унгария, но и в Централна Европа.

Въпреки че инициативите „отдолу-нагоре“ вероятно ще бъдат копирани, е трудно да се каже до какви мащаби ще се разраснат в икономическата и културната реалност на Централна Европа. София Глац, архитект и съосновател на Колектив за живот в общността (Community Living collective) отбелязва: „Във всяка страна, където икономическата ситуация е нестабилна и сравнително скоро

е паднал комунистическият режим, повечето хора смятат, че притежаването на собствен имот е основа за благополучието им. Частната собственост е символ на обществено положение и човек трябва да бъде много отворен, за да си помисли за жилищен кооператив“. Икономическата ситуация и културните нагласи изглеждат оказват влияние не само върху жилищните инициативи, но и върху всички видове проекти, свързани с идеята за кооперативизъм, които се появяват в региона, включително и кооперативните предприятия.

РАБОТА И ХРАНА: СЪТРУДНИЧЕСТВО ЗА ПО-ЧЕСТНА ТЪРГОВИЯ

В Централна Европа новите кооперативни бизнеси рядко се вдъхновяват от по-опитните си колеги, т.е. кооперативите създадени преди 1989 г. Въпреки, че хиляди от тях са все още в експлоатация, има само няколко, където духът на кооперативите не е унищожен от комунизма и последвалата икономическа трансформация. Повечето от тях са обвинени в незачитане на кооперативните ценности, в прекомерна бюрокрация и комерсиалност. Подобна критика е насочена например към полската верига от магазини за хранителни стоки „Społem“, която е била силна кооперация преди Втората световна война, но сега е неразличима от останалите търговски марки. Репутацията ѝ е толкова лоша, че се използва като пример, показващ защо в съвременна Полша на кооперациите се гледа с подозрение. Обяснението на това недоверие произтича от статия в полската преса: „След войната Społem е национализирана и предвоенните принципи, свързани с автономията и демократичния контрол на членовете върху собствената им кооперация, са премахнати. Това оказва влияние върху обществения образ на кооперациите“. Интересно е, че съавтори на статията са членове на *Dobrze* – групировка, отговорна за първите кооперативни хранителни магазини, създадени в Полша след 1989 г.

Dobrze е създадена във Варшава през 2013 г. като неформална потребителска кооперация, свързваща потребители с производители на екологична храна и прилагане на принципите на кооперативизма (напр. чрез демократичен процес на вземане на решения). Социолозите Александра Билевич и Рута Шпиевак грубо преброяват, че има създадени около 30 групи от появата на първата потребителска кооперация в Полша през 2010 г. Тъй като повечето от тях имат неформален характер, някои просъществуват за кратко, като през 2015 г. редовно функционират само около 15. Проучванията показват, че полските потребителски кооперации предпочитат да действат неофициално „да имат голяма свобода, без лидерска структура“, което отразява техните основни погуби и философия. Повечето от членовете им „не са дълбоко заинтересовани от кооперативната традиция и са по-скоро ориентирани към Западните идеи на екологията, устойчивостта и социалния активизъм.“⁴ Понастоящем *Dobrze* е

единствената потребителска кооперация в Полша, която е регистрирала своите дейности.

В наши дни *Dobrze* има над 230 членове и продава екологична храна в два магазина за хранителни стоки, които са управлявани единствено от членовете (от които само седем работят на непълно работно време, а останалите работят три часа на месец като доброволци). Помещенията за магазините са наети на намалена цена от община Варшава; *Dobrze* отговаря на условията за отстъпка, защото е регистрирана като сдружение с нестопанска цел. Ако беше избрана правната структура на кооперация, отстъпките биха били много по-трудни – полският закон обикновено класифицира кооперациите като търговски дружества, независимо от това дали всъщност реализират някаква печалба. Дори, когато законът е толкова непрактичен, колкото в Полша, това не означава, че хората нямат проблеми с основаването на кооперации. „Адвокатите, с които се консултирахме ни попитаха дали не сме луди. Те твърдяха, че кооперативът е глупава отживелица, но в крайна сметка се оказа, че нямаше законови бариери за създаването на такъв. Все пак служителят в съда, който прие регистрацията ни, беше изненадан, че искаме да създадем кооператив, като каза, че сме били първите за тази година“, казва Любомир Люптак, един от основателите на кооперативното кафене Инкогнито, намиращо се в Пилзен.

Инкогнито е едно от трите кооперативни кафенета, създадени в Чехия след 1989 г. (групите две работят в Прага и Бърно). Историята му започва през 2014 г., когато петима академици решават да си закупят кафене и да го използват като пространство, където да се занимават

↑
Човек от Унгарския
фермерски
кооператив записва
нови членове

←
Магазин Społem във
Варшава, 1967 – 1972 г.

→
Кооператив Dobrze

с интересите си, които не могат да развият в академичните среди. Сега те не само управляват кафене, предлагайки различни марки напитки (като например бира от местна пивоварна, която наема хора с увреждания), но също така организират културни събития, продават се книги и предоставят фотографски услуги. В момента кооперативът се състои от осем членове, които не получават никакви пари за времето си, посветено на кафенето. Обаче се наемат бармани. Благодарение на факта, че те не се издържат чрез кооперацията, могат да предложат по-добри условия на работа за своите служители. „Можем да си позволим малко по-високи заплати от обичайните, с подходящи договори и застраховка“, казва Любомир.

На въпроса кои са според него основните пречки за развитието на кооперативните предприятия в Чехия, Любомир посочва трудната икономическа ситуация: „Ако правихме това за печалба, трябваше да стресираме нашите служители с много работа и да укриваме данъци, за да можем да оцелеем. Това изглежда е типично за заведенията и кафенетата, които знам – укриване на данъци, минимална работна заплата, никакви договори, никакви бакшиши, пълна експлоатация“. Неговите наблюдения подкрепят хипотезата, че кооперативизмът е възпрепятстван в Централна Европа не само от културата или от закона, но и от икономиката. За момента кооперативните предприятия е трудно да успеят срещу силно конкурентните пазари и много от тях оцеляват благодарение на доброволен труд. Въпреки това, тяхното положение вероятно ще се подобри, тъй като хората в Централна Европа стават все по-богати и повечето от тях

могат да си позволят екологични продукти и такива от справедлива търговия, които кооперативите предлагат.

Ако кооперативите наистина станат по-популярни в Централна Европа, това ще означава съживяване на движението, което е процъфтявало в района преди Втората световна война особено, 20-те и 30-те години на 20 век. Тогава това води до създаването на десетки хиляди кооперативни жилищни общества, кафенета, хранителни магазини, кредитни съюзи, производствени предприятия и дори електроцентрали. В наши дни енергията идва в голяма степен от Запада, но все пак може да се докаже, че Едуард Абрамовски, един от основателите на кооперативизма в Централна Европа, е бил прав казвайки: „значението на кооперативизма е да развива творческата свобода и е извор на истинската демокрация.“⁵

- 1 Бенце Комлоши, *Жива демокрация – инициативи „отдолу-нагоре“ за устойчиво жилищно строителство в Будапеща – Жилищните кооперации като потенциални инструменти*, 2013 г.
- 2 София Глац, Бенце Комлоши, *Познание за „Сohousing“ Трансфер за устойчиво жилищно бъдеще – Център за обществен живот Унгария*, 2015 г.
- 3 Моника Костера, Адам Маркушевски, Жустина Замбелан, *Организатори на кооператив „Dobrze“ в „Krytyka Polityczna“*, 2015 г.
- 4 Александра Билевич, Рута Шпиевак, *Анклави на активността и вкуса: Потребителски кооперации в Полша като алтернативни хранителни мрежи*, 2015 г.
- 5 Едуард Абрамовски, *Значение на кооперативното движение за демокрацията*, 1906 г.

КАКВО МОЖЕМ Д В ГРАДОВЕТЕ? / no 3

снимка М. Бабичицка

ДА СПОДЕЛЯМЕ

Старият обединен закрит пазар

Братислава

Алиансът на стария закрит пазар (Aliancia Stará tržnica - o.z.) е гражданско сдружение, основано през 2012 г. с цел съживяване на тогавашната изоставена и затворена историческа сграда на Стария закрит пазар в центъра на словашката столица Братислава. Ние се грижим за сградата от септември 2013 г. насам и постепенно я превръщаме в модерен градски център, който осигурява пространство за различни пазари и културни събития. Това е уникален проект в смисъл, че сградата принадлежи на Братислава, но общината няма ресурсите – финансови и лични – за да може да я управлява. В Словакия не е типично гражданските проекти да бъдат успешни и много хора вярват, че градската управа действително ще подкрепи проекта и ще ни даде възможност да го осъществим. Освен това нашите дейности са довели до подобрения на обкръжаващата среда, например възстановяването на площада пред стария пазар като част от проект Споделени градове и следваща стъпка от нашето пътуване.

Aliancia Stará tržnica е един от единадесетте партньори създали Споделените градове: проект Творчески импулс.

Отдел по Архитектура на Братислава

Академия за изящни изкуства и дизайн

Братислава

Макар и малка, Отделът по архитектура на Братислава е влиятелна школа по архитектура, в която бонус за студентите е интензивния контакт с техните педагози. Ателиетата към катедрата предлагат възможността за дълбоко потапяне в изследванията на архитектурните идеи, методи и техники. Фокусът на отдела в отговор на проект *Споделени градове: творчески импулс* е изследване на емблематичните сгради – руини на културни и социални институции, които по времето на изграждането си са проектирани като дворци, споделяни от масата. Тази идея е диктувала отличителната архитектура и избор на градско местоположение, но днес тези сгради са неизползваеми. Чрез сътрудничество със студенти, серии от лекции, както и семинари, ние проучваме възможностите за това как тези сложни сгради с важно градско местоположение могат да бъдат вкарани отново в градските обществени инфраструктури без да се прави компромис с техните архитектурни качества. Тъй като тези традиционни сгради – руини са общо наследство, споделяно от много градове, виждаме потенциал да разглеждаме специфично явление за Централна Европа.

Отделът по архитектура на Братислава е един от единадесетте партньори създали проект *Споделени градове: Творчески импулс*.

сучаске департаментум по архитектура в Братислава

снимка Г. Шоп

Център за съвременна архитектура

Будапеща

Центърът за съвременна архитектура (КЕК, Kortárs Építészeti Központ) е независим архитектурно-културен център в Будапеща, основан през 2006 г., чиято цел е да провокира интереса към архитектурата на по-широка част от обществеността. КЕК е организатор и домакин на местни и международни събития, включително семинари, конференции, дебати, изложби, фестивали, градинарството като част от обществени проекти, обществени разговори, градски разходки и много други. Офисът на КЕК се намира на булевард Бела Барток и функционира също като споделено работно пространство. Един от нашите текущи проекти „Работа с Града“, стартиран в рамките на проект „Споделени градове: творчески импулс“ на Европейския Съюз, е професионално ориентиран, петдневен семинар, със серии от събития в Будапеща, чийто фокус е изграждане на връзката между градските институции и организации – църкви, училища, музеи, изложбени зали, НПО и т.н. – както и между общностите и кварталите, в които институциите са позиционирани и работят. Как градските институции могат да укрепнат връзките си с местните общности и други местни институции? Как може тяхното културно и икономическо въздействие върху обкръжаващата среда да се измери и повиши? С какви предизвикателства се сблъскват от физическо, културно и икономическо естество? Тези въпроси са поставени на първото издание на семинара през месец април, включващо международен симпозиум с говорители от Австрия, Сърбия и Словакия, тридневна серия от работилници за нашите партньори от различни институции и разнообразни отворени програми със свободен достъп. Докато събитието е планирано да се провежда ежегодно, нашата цел в бъдеще е да разширим програмата с последователни събития през цялата година.

КЕК е един от единадесетте партньори, създали проект Споделени градове: Творчески импулс.

Парче земя за всеки

ПОЛ СЕТНАРСКИ, Илюстрации ЯГА СЛОВИНСКА И ОЛГА ДЕМИДОВА

Всеки разпределен парцел за лично ползване (известните навремето земи по параграф 4 – за самозадоволяване на населението), всяка градина и всеки навес е пример за лично или общностно себеизразяване. Сравняването на посткомунистическа Европа или по-точно страни като Полша, Чехия и Словакия, със страни като Германия или Франция, само доказва, че въпреки всички първоначални различия в значение и използването на градините, то те са станали общия градски език за цяла Европа.

Сплотяващата черта на хората, обслужващи предоставени парцели е, че всеки може да стане такъв. Човек не е задължително да е градски плановик, за да може да ползва обществена земя за лични градинарски цели. Също така, не са необходими селскостопански знания за поддържане на градина, нито техническа квалификация за изграждане на постройка. Тази простота да бъдеш градинар на предоставен парцел е в основата на разнообразието на това движение.

И какъв е ключът към разбирането на градинарството в Централна и Източна Европа? Ключът на движението е по време на ерата на гържавния социализъм, като средство срещу недостига на пазара в планираната икономика. Ограниченият достъп до неполитически дейности, ограниченото пътуване и като цяло ограничените възможности за свободни дейности прави градинарството популярно през 50-те и 60-те години на миналия век. Най-важният фактор и в същото време, често забравен е, че през това време разпределените парцели за самозадоволяване нуждите на населението са имали прилика с несъществуващата частна собственост, поради което

сегашното им състояние е толкова противоречиво. Основните правила на частните градини са разбрани по съвсем различен начин в днешно време, поради непрекъснатите промени в гържавната система. Тези бивши мечти на общността са се превърнали „слепи петна“ за съвременните градове.

Въпреки това разпределените парцели винаги са били демократично явление, където желанието на всеки е било да стане градинар. Почти 30 години след разпадането на Берлинската стена, парцелите са все още там където са били, въпреки че са преминали през значителни промени. Изненадващо, политическите или икономическите трансформации са от второстепенно значение. Социалната перспектива е тази, върху която тези обекти са имали реално въздействие, което е и ключът за разбиране на този феномен. Това означава, че единственият начин да се разбере актуалното състояние на „разпределеното“ градинарство е да се погледне от всеки ъгъл, който оформя тези уникални общности.

Илюстратор – Яга Словинска

ИЗРАЗ НА ЖИВОТ

Градините в Естония са вероятно най-близките по смисъл до руската дума „давать“, което означава да даваш¹. Както във всички посткомунистически страни, естонските градини са били бум по време на недостига на храна. Напоследък те са възвърнали първоначалния си смисъл да бъдат инструменти за подобряване на градския живот и осигуряване на пространство за свободното време за градските жители.

По различен начин, но също културно свързани, предоставените парцели имат много специално значение за латвийците. Селското стопанство в Латвия помага страната да се развие по време на рецесията и става повод за гордост на нацията. Градините, създадени през това време, губят основната си роля на източник на храна и стават манифест на живота и работа със земята в градска среда. В днешно време предоставените за лично ползване парцели присъстват в структурата на всички латвийски градове и имат прилики относно местоположението и функциите им, а гражданите са горди и отговорни градинари.

Подобно на латвийците, словенците също приемат ползваните за градини обществени парцели като израз на техния начин на живот. Въпреки разрастването на градовете, те все още се стремят да запазят обработването на общата земя. Техните основни видове градини варират значително един от друг – някои ги използват за отглеждането и увеличаването на разнообразието на растенията в региона, докато други се стопанисват под формата на класическо селско стопанство с ясно разграничени зеленчукови насаждения.

НАРАСТВАЩАТА ТЕНДЕНЦИЯ ЗА УСТОЙЧИВОСТ

Напоследък ползването на публични парцели за производство на лична продукция и градинарство е представено като инструмент за постигане на устойчивост в нашите градове. Сегашното състояние на градините в Чехия е идеален пример, в който би било трудно да се намерят градини, които се обработват за печалба. Цялото движение е силно съсредоточено върху

Илюстратор – Олга Демидова

насърчаването на устойчивостта и намаляването на всяко неблагоприятно въздействие върху околната среда, което е полезно не само за самите градинари, но и за целия град. Чешките граждани са намерили балансиран начин да изразят благодарността си към града, като им се даде шанс да поддържат или обработват малък парцел земя.

Подобни ситуации могат да се видят и в Унгария, където предоставените за лично ползване обществени парцели се превръщат в популярни инструменти за повишаване на информираността относно нашите екологични действия. Въпреки, че звучи очевидно, тези градинарски инициативи чрез опростеността и гъвкавостта си помагат на гражданите да станат съвестни жители. Идеалният пример – проектът „Градини на общността“, ръководен от Съвременния архитектурен център на Унгария – използва типологията на градинарството в предоставени парцели, за да достигне до възможно най-много граждани на Будапеща и да се повиши осъзнаването за устойчивостта сред населението.

РАЗШИРЯВАНЕ НА ЖИЛИЩНАТА ПЛОЩ

Този тип предоставени парцели имат своята сантиментална страна за ползвателите. Процъфтяващото градско развитие води до строителството на еднотипни панелни блокове, които някога са били средство за покриване на нуждите от жилищни площи, но днес си задаваме въпроса какво качеството на живот ни осигуряват. Например, полските градини стават разширения на открито, възможност за тези, които живеят в бетонните кули, да имат достъп до парче земя и трева. Парадоксално е, че растежът на градовете увеличава нуждата от пространство с градини, което е видимо особено около съществуващите и новопостроени постройки, където разстоянието до градините и тяхната достъпност изглежда играят все по-важна роля. Тази ситуация не е характерна само за Полша.

Както ги наричат в Словения, „градинските колонии“ са силно свързани с еднотипните блокове. Подобно на Полша, растящата урбанизация и повишеното замърсяване засилва нуждата на гражданите да имат свое собствено зелено пространство и изглежда, че това е главната причина за тяхното съществуване. В Сърбия това е още по-видимо. Въпреки че парцелите имат правен статут, все още не са напълно регулирани и хората са започнали да ги завземат незаконно. Съществуващите градини в града са предимно формирани от инициативи „отдолу-нагоре“. Те се намират близо до апартаментите на

ползвателите и пренебрегват всеки официален „собственик“ на земята. Изненадващото е, че тези незаконни градини често съществуват от преди повече от 30 години и са социално приети от по-голямата част от обитателите на града. Независимо от това, инициативи като сръбския „градински парцел“ (Baštalište) се опитват да установят и насърчат по-планирания метод за разпределено градинарство.

РАЗПРЕДЕЛЯНЕТО В ЗАПАДНА ЕВРОПА

Дали разпределеното градинарство в Централна и Източна Европа наистина се различава от това в Западна Европа? Може да се каже че бившите страни от Източния блок са на 30 години след демократичните си съседки. Ами ... ако погледнем примера на Франция, където много работа се свърши, за да се спре общественото безпокойство относно естетическото и планиращо значение на „градските“ градинари (включително участието на Ренцо Пиано в проектиране на козирка), изглежда, че е така- различават се. В днешно време разпределените градини във Франция са добре изградени крайградски пространства, които са планирани от професионалисти и обслужват по-скоро широка аудитория, отколкото самите градинари. „Jardins familiaux“, както се нарича във Франция, се превърна в инструмент за оптимизиране на разходите за обществените паркове. Изчислено е, че са необходими 15-70 евро/кв.м., за да се построи парк, а ако той включва градини за разпределение, цената пада до 20-28 евро/кв.м. Градинарите работят заедно с другите граждани и поддържат качеството на общото им градско пространство.

За сравнение в Германия – центърът на движението за разпределени парцели в Европа, градските градини са претърпели възраждане. През 2011 г. в бившето летище Tempelhof е проведена важна инициатива „Allmende Kontor“, целяща да установи комуникация между градинари и градски активисти. На площ от 5000 кв.м. са създадени почти 900 разпределени парцела. Ключовият момент от тази инициатива е да се установи формално и неформално обучение относно вариантите на градинското движение. Тук градинари обединяват сили с професионалисти, за да оформят общите си интереси и заедно да използват знанията си за развитието на градско пространство.

Докато написаното по-горе е фокусирано върху различията между западните и централноевропейските парцели, на практика те госта си приличат. Малката разлика е, че участието на специалисти в движението при посткомунистическите региони е все още в зародиш, докато

В другите страни можем да видим добре установени взаимоотношения. Независимо от политическата история горепосочените примери показват, че предоставените парцели са чудесно средство за гражданите да действат в съответствие със собствените си вярвания, да обогатят опита си да живеят в градска среда. Качествата на парцелите са истинско отражение на индивидуалните нужди и желания в даден регион. Всяка градинска колония, всеки парцел и всеки навес са лично или общностно себеизразяване. Сравнението на посткомунистическата Европа или страни по-точно като Полша, Чехия и Словакия, със страни като Германия или Франция само доказва, че въпреки всички първоначални различия в замисъла и ползването на парцелите, те стават общия градски език за цяла Европа.

Още нещо, което си заслужава да се отбележи, е високата популярност на разпределеното градинарство, което не изисква професионални умения и почти никакви разходи. За градовете това е възможност да се балансират разходите по поддръжката им и позволява промяна в предназначението на земята, която не би могла да се

използва по никакъв друг начин. Но противоречието на разпределеното градинарство е предначертано – колкото повече градини има в града, толкова повече изобилие има, но колкото повече разпределено пространство градинарите заемат, толкова повече пространството е недостъпно за останалите жители на града. Неяснотата в сегашния поземлен статус на парцелите допринася за влошаването на този проблем. Въпреки че имотът не е собственост на градинарите, останалите граждани имат ограничен достъп до тях. Нарастващите примери за колективно градинарство в страните като Унгария (и много други) показва, че има бавно оформяща се тенденция на открито градинско пространство.

За поддържане на баланс в Централна и Източна Европа градинарите ще трябва да започнат да отварят градските си оазиси за останалите граждани.

Илюстратор – Яга Словинска

Използваните илюстрации са част от проекта „Обикновени истории“, разработени за Вроцлав Европейска столица на културата с помощта на Фондация Вєс Zmiana. Девет местни илюстратори са ангажирани да интерпретират обществени дейности в разпределени парцели в различно време на деня и в различни сезони. Илюстрациите са инструмент за повишаване на осведомеността на гражданите за възможностите за използване на разпределените парцели от всеки.

Този текст е създаден в рамките на проект „Обикновени истории“, изследвайки социалните и пространствените аспекти на разпределеното градинарство в Полша през XIX и XXI век, проведено от PARERGA. „Обикновени истории“ се базират на награденото с втора награда кураторско предложение представено в Полския павилион на 15-то Международно архитектурно изложение във Венецианското биенале и изложбата, проведена по време на полската секция на урбанисткото биенале, също във Венеция.

1 Ф. Галпарсоро, А. Мария COST Action Urban Agriculture Europe: сравнително проучване на градското земеделие. Германия, Испания и Естония, Аахен, Германия, 2014г.

КАКВО МОЖЕМ ДА СПОДЕЛЯМЕ? В ГРАДОВЕТЕ? / no 4

снимка: А. Йелеви, ВНАЗ 2015

ДА СПОДЕЛЯМЕ

Асоциацията на архитектите в Белград (ААБ)

Белград

Асоциацията на архитектите в Белград е създадена през 1960 г. като част от Съюза на инженерите на Сърбия. Нашите основни дейности са насочени към насърчаване на прилагането на съвременни научни, културни и професионални познания, стандартите и основната идея на архитектурата. Една от основните ни дейности в Белград е Международна седмица на архитектурата, която представлява годишен фестивал, основан през 2006 г. и организиран от ААБ и Културния център на Белград (КЦБ). Фестивалът насърчава и подпомага межкултурния диалог, международното сътрудничество, гражданското участие и мобилност от самото му начало. С разработването на два експериментални URBAN HUB проекта за подобряване на общите градски пространства чрез участие на хората в квартала, VINA (международната седмица на архитектурата) иска да проучи възможностите за прокарване на "градски права" в Белград. Познанията, които ще бъдат придобити по време на тези проекти, ще бъдат използвани за активизиране, както на експертите, така и на гражданите за сътрудничество в градоустройството.

Асоциацията на архитектите в Белград е един от единадесетте партньори, създали проект **Споделени градове: творчески импулс**.

снимка П. Хауска

Гьоте-институт

Прага

Освен насърчаване изучаването на немски език, Гьоте Институт поощрява и международния културен обмен чрез организиране на програми от събития и сътрудничество в различни фестивали и изложби в целия свят. С мрежата си от центрове, културни общества, читални, изпитни зали и учебни езикови центрове, тези немски институти са изградили централна роля в популяризирането на културната и образователната политика на Германия повече от 60 години. Тъй като Гьоте Институтът има 159 центъра в целия свят, обменът на идеи, предаването на знания и споделянето на добри практики между градовете са сред първопричините институтът да се привлече към партньорите на проект Споделени градове: творчески импулс (SCCM). Можете да се срещнете с екипа на SCCM всеки вторник във Фойер2 - уникално обществено пространство в красивата вътрешност на новата арт сграда на Гьоте Института в Прага. Проектирана от известна архитектурна група в Берлин, Фойер2 е споделено пространство за съвместна работа, за културни събития и място за творчески срещи с невероятен изглед към Пражкия замък.

Гьоте-институт е един от единадесетте партньори, създали проект Споделени градове: творчески импулс.

chuvika Mindspace

Mindspace

Будапеща

Mindspace е организация с нестопанска цел, основана през 2011 г. като независима неправителствена организация със седалище в Будапеща и имаща за цел да направи градовете по-приятни за живеене. Нашите главни цели са да мотивираме гражданите чрез градски културни проекти, фокусирани върху развитието на интелигентни градове, повишаване на нивото на устойчивост и използвайки инструменти за участие и игровизация. Основните ни проекти са „Будапеща в 100 думи“ (конкурс за създаване на истории за граждани), „Течението на Дунав- повикът на Дунав!“ (поредица от събития, които използват повишаване на осъзнатостта чрез опит и неформално образование, като се фокусират върху значението на река Дунав) и инициативата „Smart City Budapest“ (платформа за проекти за интелигентни градове в Будапеща). В рамките на проект „Споделени градове: творчески импулс“ (SCCM) и Mindspace арена, е отворено културно пространство в центъра на Осми район в Будапеща. Това пространство позволява на посетителите да имат достъп до огромна карта, показваща събития организирани от Mindspace, свързани с културните аспекти на района. Вярваме в смисъла на фасилитирането, чрез което можем да помогнем на различни групи граждани и институции да намерят най-добрите решения на проблемите в квартала, който всички те споделят. Сътрудничим също със Съвременния център по архитектура (КЕК), като подпомагаме работните им семинари и организираме наши собствени. В рамката на проект SCCM работим за проучването и разбирането на градските пейзажи чрез практически работилници и разбирането и обясняването на гражданите какво означава „подобряване на качеството на живот“.

Mindspace е дин от единадесетте партньори, създали проект Споделени градове: творчески импулс.

ЖИЛИЩНИЯТ КОМПЛЕКС КАТО ОБЩНОСТ?

КАРОЛИНА ЖИРКАЛОВА

Имало смисъл да се гледа на жилищното строителство като на автономна градска среда и да се приемат тези гигантски открити пространства едновременно като предизвикателство и възможност.

В рамките на чешкото общество колективната визия на жилищния комплекс остава дълбоко повлиян от разнообразни стари клишета. Най-широко разпространената е дистопичното впечатление за имота като непонятно множество от анонимни и напълно еднакви блокове – кули, поставени в неблагоприятна среда, лишена от историческа стойност, където жителите са непознати един на друг и влизат в контакт неволно в претълканите автобуси в посока към центъра на града. За да си го представим по-добре, в подходяща обстановка някой може да намери, че феномен като кварталните грил-партита, мобилните кафенета, паркирани между супер-блоковете и тийнейджърите, които се събират, за да представят аматьорски театър, биха изглеждали като взети от посредствен пропаганден филм. Все пак, това е реалността, въпреки че естетиката на средата е далеч от идеалната.

В действителност често срещаният стереотип на еднотипните комплекси е опроверган още през 1980 г. от социологът Юри Мюсил в книгата му *Lidé a sídlíště* (Хора и имоти), където въз основа на проучвания на общественото мнение той твърди, че съседските отношения в жилищните комплекси не са по-зле, отколкото при други видове градско развитие. Неговите констатации

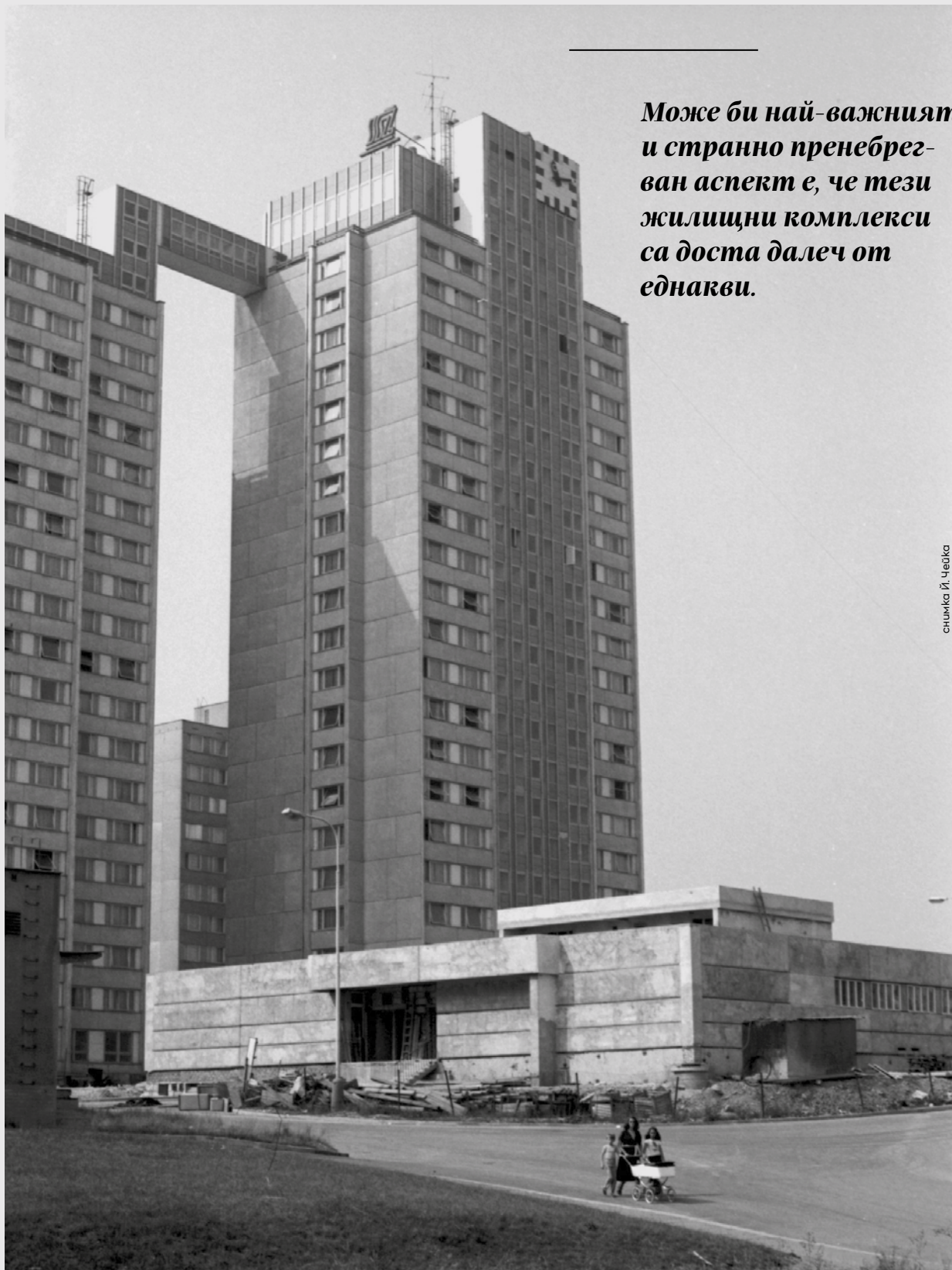
обаче не помагат много за промяна в общественото мнение. Освен това картината се влошава все повече през 90-те години, когато жилищните комплекси са смешно наречени „клетки за зайци“ и много социолози се страхуват от превръщането им в антисоциални гета. Дори по-крайни мнения предсказват, че комплексите в крайна сметка ще бъдат разрушени и заменени с „по-добри“ сгради.

Като се има предвид, че в днешно време приблизително един на всеки четирима жители на Чехия живеят в жилищни комплекси, можем да видим, че признаците за гибел са били прекалено преувеличени и няма никакво разрушаване. Като се има предвид развитието на обществото, то бавно осъзнава, че наследството от еднотипни жилищни блокове е наследство, с което трябва да се научим да живеем. С други думи, трябва да проучим и открием пропуснатите им качества, докато свикнем със слабите места и да се опитаме да компенсираме тези недостатъци. Панелните сгради се превръщат в основна тема за изследване от академичните среди – унифицирана от артисти, които смятат анонимните имоти за завладяващи; техният интерес е последван от историци както в областта на изкуството, така и на архитектурата, като малко след това социолози и социални антрополози последват примера им. Важното е, че

Ле Корбюзие, който е смятан за бащата на жилищните комплекси, е отговорен за създаването на концепцията за самостоятелни жилищни единици, заобиколени от зелени площи. Използването на еднотипни елементи прави строителството бързо и икономично. Тези предимства са бързо приети от комунистическия жилищен блок. От 1960 г. насам са построени огромни жилищни комплекси в отговор на огромните следвоенни опустошения и

отчаяната нужда от евтини жилища. Днес в т.нар. „нови държави от Съюза“ (ЕС-13) около 30–40 милиона души живеят в жилищни комплекси (34% от населението), но положението на тези общности често е много различено от това в Западна Европа. Въпреки, че технологиите, използвани в строителството често идват от например ГДР, жилищните блокове не винаги са били построени със същото високо качество и материали.

Може би най-важният и странно пренебрегван аспект е, че тези жилищни комплекси са доста далеч от еднакви.

*Jižní Město, Прага,
1982*

*14-ти район,
Будапеща*

самите жители са започнали да се интересуват от комплексите си и това започва да променя картината. Скоро те трябва да спрат да се разглеждат от една колективна гледна точка, а по-скоро като стотици специфични жилищни райони със собствени жители, истории, проблеми и възможности.

Безпогрешно това нарастване на интереса към жилищните комплекси е свързано също с поколението, известно като „Деца на Хусак“, родени през 70-те и 80-те години на миналия век, когато Густав Хусак е президент на Чехия, което в днешни дни е движеща сила в чешкия културен живот. Значителна част от това поколение прекарва детството си в еднотипните жилищни комплекси, които по това време започват да се появяват по покрайнините на почти всички големи градове в страната.

ПРОБУЖДАНЕ В JIŽNÍ MĚSTO

Типичен пример за тези населени територии е пражкият район Jižní Město (Южен град), добре известен с неприветливостта, показана във филма на Вера Читилова „Площадка“ (1979 г.), с която посреща първите си жители. Следователно е уместно да започнем нашето изследване на дейностите на общността в еднотипните бетонови блокове тук, в идеала на всички жилищни комплекси, в който реалността на масовото жилищно строителство може би се отклонява най-значително от първоначалния градски план, отколкото навсякъде другаде.

Почти спокойната атмосфера започва да се развива по-напрегнато чрез театралните опити на Юри Сулженко и Дейвид Каспар. От 2007 до 2012 г. те управляват гражданското сдружение „Kulturní Jižní Město“ и са натоварени с управлението на „Захара“ (градина и културен център) и галерията в Chodovská tvrz – средновековна крепост, превърната в ренесансово имение,

една от малкото исторически забележителности на района. Между масивните бетонни монолити тяхната „фестивална улица“ с името „Улица за изкуство“ е едно малко откритие, съчетаващо срещи на местните жители с експонати на съвременни произведения на изкуството. Наистина, много от жителите се присъединяват, макар и по-голямата част от посетителите да пътуват от по-централните квартали на Прага. По същия начин галерията в Chodovská tvrz под ръководството на куратор Хелена Блашова на мястото на по-популярните творби започва да излага работи от съвременни чешки художници. „Можеш да почувстваш един вид изкореняване“, отбелязва Блашова в интервюто си за Артолк, „което се подкрепя от популярното убеждение, че всичко важно се случва в центъра на града. По принцип това е мястото, където се случват нещата, но не е задължително да бъде такава“. Chodovská tvrz поне за кратък период със сигурност е мястото, до където има смисъл да пътуваш, за да видиш качествена изложба.

Независимо от това, създаването на истинска стратегия за развитието на културния и обществен живот в Jižní Město никога не е била наистина постигната от Юри Сулженко и неговите партньори. Основната причина е липсата на разбиране от страна на местното управление, което непрекъснато намалява финансовата си подкрепа за подобен тип проекти. Нито пък жителите на района напълно разпознават тези дейности като техни. Очевидно проникването на съвременното изкуство между скованите сгради и околното пространство на жилищните комплекси е твърде рязко и създава усещане за несвързаност.

Jižní Město има също втора история, месна, описана от социалния географ Мартин Весели. Фокусът тук е „мемориалната гора“ на Литохлеби – алея от липи, която води до военен паметник в памет на жителите на селата

Литохлеби и Чогов. През 2010 г., областното управление решава да продаде тази земя за благоустройство. Мястото трябва да бъде използвано за построяването на офис-комплекс и паметникът на местните да бъде преместен с няколко метра. В отговор се появява една напълно неочаквана вълна от протести от страна на живущите в района, както и от страна на местни сдружения. Може би изненадващото за някои е, че използваните аргументи не са само в защита на гората като място, където хората обичат да ходят, бягайки от рамките на стереотип, напротив главната причина е,

че тя е едно от малкото места, показващи произхода и местната памет в района. Автентичните села отдавна са се претопили в покрайнините на Прага. Тази липса на корени и идентификация с мястото е неволен резултат на унифицираната физическа среда на жилищните комплекси, и още по-лошо, тя формира вакуум на отличителните белези, изтривайки осъзнаването на исторически връзки.

Когато жителите на Литохлеби осъзнават факта, че тяхната единствена връзка с историята е под заплаха, те се обединяват, за да

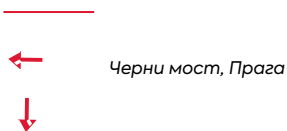
я защитят. По този начин придобиват усещане за идентичност като граждани на Литохлеби и се определят като местно общество срещу „аутсайдерите“, които възнамеряват да отнемат техния горски паметник. И само благодарение на тази изключителна вълна на обществената ангажираност става възможно в крайна сметка да се спаси Литохлебската гора.

КОГАТО КАЗВАМЕ „КОМПЛЕКС“ ...

Можем ли да използваме тези примери, за да определим общите черти на живота в общността на чешките квартали? Дали се базира на различни основи спрямо социалните връзки в другите видове градско строителство? Или можем дори да говорим за еднотипните жилищни комплекси като отделна градска среда с обединени функции? Нека да разгледаме какво означава „жилищния комплекс“ в чешкото общество ...

Може би най-важният и странен пренебрегван аспект е, че тези жилищни комплекси са далеч от еднакви. Те се различават по време на създаването им, местността, мащабността, архитектурното и планиращо качество, както и

тяхната конфигурация за жителите. Жилищните комплекси са строени в края на Втората световна война до началото на 90-те години на 20 век. Първоначално се използват традиционни зидарии със стандартизиран дизайн и няколко предварително сглобени компонента, после от края на 50-те години напълно сглобяеми бетонни елементи са заменили зидарията. Сглобените конструкции от тези елементи, т.нар. „стандартни системи“, постепенно еволюират. Обхватът на използваните панели, количеството на частите и приложението им периодично се променя. Също така, градското планиране на имотите се е променило с течение на времето – от първите следвоенни проекти, вдъхновени от скандинавските жилищни квартали, до по-късно модернизирани почти безлични композиции. Грубите практики на Сталин от 50-те години на миналия век имат отражение в превръщането на съветския метод на социалистически реализъм в класически декорирани и подредени „композиции“. От друга страна, с разхлабването на политическата примка през 60-те години се наблюдава широко отваряне на градските планове и нов интерес към качеството на обществените пространства и сгради в

Черни мост, Прага

гигантски мащаби. След като Пражката пролет е разбита от съветската инвазия през 1968 г., новият режим е изправен пред още по-голямо търсене на нови жилища. В същото време архитектите са изцяло подчинени на икономическите и техническите изисквания. И накрая през 80-те години старият социализъм става свидетел преди всичко на раждането на пост-модернистични тенденции.

Жилищните комплекси също се различават по размери, от малки групи от по няколко сгради до буквално сателитни градове за десетки хиляди жители, и отново могат да се забележат разлики спрямо по-ранните постройки. Това несъмнено има и в качеството на планирането, както в архитектурата и в градския дизайн.

В някои комплекси се намират добре проектирани сгради, разнообразни и обширни градски структури, приятни и привлекателни обществени пространства и произведения на изкуството. На други места има само еднакви сгради, места за паркиране и стъпкана трева. И разбира се, жителите на комплексите едва ли са еднакви: тяхната възраст, социалният и образователен опит се различават в голяма степен въз основа на периода на строителството, местоположението и архитектурно качество на всяка отделна площ.

ПРОСТРАНСТВОТО КАТО ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВО

И все пак съществува един вид споделяна представа за „типичния жилищен комплекс“ – обширна жилищна площ с големи панелни блокове и групирани обществени съоръжения, построени между 60-те години и 80-те години на миналия век. Макар, че подобни имоти се различават по много линии – най-вече техните архитектурни и планови качества, както и връзките им с градските центрове – те все пак показват някои ясно споделяни черти. Най-видимата е тяхната обща отправна точка в Модернистичното градоустройство,

която създава впечатляващ спектакъл, когато комплексът се погледне отгоре, като в същото време остава посетителя объркан при поглед върху комплекса от нивото на земята, където се създава усещане за излишно количество открито пространство. Като цяло, това са грандиозни и универсални „пространства“, а не уникални и специфични „места“. Въпреки това, не може да се каже, че композицията на свободно стоящите обширни жилищни блокове, обиколени от зелени площи и растителност, е някаква историческа грешка или че единственият път към един жив град лежи на традиционното развитие на жилищните блокове. По-специално, много жилищни комплекси от края на 60-те години, когато тежестта на отговорността все още се е носила от архитектите, свидетелстват за факта, че дори и в модернистичен план може да се прояви приятно съседство. Освен това, за да се предаде изцяло пост-модернистична критика на този метод за планиране на града, се стига до загънена улица – никаква критика не може да подобри средата, в която значителен дял от чешкото население все още живее.

Би било много по-смислено да гледаме на жилищните комплекси като на автономна градска среда и да приемем тези гигантски открити пространства като предизвикателство и възможност. Всъщност точно това често критикувано модернистично отворено пространство осигурява основното качество, което самите жители подчертават за най-важното – благодарение на откритото планиране има достатъчно растителност, благодарение на техния многофункционален жилищен характер има спокойствие, големи площи без автомобилен трафик, позволяващи на децата и възрастните да прекарват повече време на открито. Освен това, големите имоти в покрайнините на градовете често директно стоят в непосредствена близост до защитени природни местности. Независимо от това, има еднакво очевидно недостатъци, преди всичко несигурността и липсата на концепция за обществените места, които не са

нито парк, нито площад, нито ливада, нито детска площадка. Тези свободни пространства изискват финансова поддръжка, която често се пренебрегва и е свързана с редовното косене на тревата. И чисто жилищната функция води до обезлюдяване по време на работните часове, както и недостатъчна мрежа от места за срещи или за културни цели.

НЕ ДА СЕ СЪЗДАВА, А ДА СЕ ПОДКРЕПЯ

Тези пространствени характеристики на жилищния комплекс стимулират Дейвид Кашпар да напусне Jižní Město и да се премести Černý Most в Прага, за да стане директор на НПО „Praha 14 kulturní“. „Една от основните структурни промени, които предоставихме, беше това, че започнахме да разглеждаме общественото пространство като място и за културна инфраструктура“, казва той в интервю за списание Smart Cities. Заедно с областния кмет Радек Вондра, Кашпар се съгласява, че целта не трябва да бъде само по-добра поредица от събития в местната „култура“, а по-важното е дългосрочната промяна в атмосферата на комплекса и квартала като цяло, възраждане на общуването и подкрепа на социалните дейности. В резултат на това те първо осъществяват сътрудничество със социални антрополози

за подробно картографиране на местните, повече или по-малко формални общности, активни лица и институции. След това, в работещи дискусии с всички тези организации, те заедно формулират темите, възможностите за развитие. „Като организация, ние не действаме просто чрез създаване на култура, а вместо това формулираме условията и реда, в които другите могат да го реализират“, добавя Кашпар в същото интервю. „Всъщност става въпрос за поддържаща логика“.

Тази насока може да помогне за облекчаване на негативното възприемане сред споменатите по-рано жители от куратора Хелена Блашова – чувството, че всичко важно се случва другаде. Професионалната подкрепа на местните дейности може да даде на местните асоциации и общностите да развият необходимото самочувствие по-нататък. Също може да се говори за връзката на отделните групи за действие и организации като за една мрежа на местната общност, която може частично да замени несъществуващата мрежа от установени културни и социални институции.

Градският антрополог Михаел Леечка, който работи в тясно сътрудничество с Район 14 в Прага, подчертава значението на местните истории, на наративите, които формират

местната памет. Те могат да бъдат намерени в някои случаи в исторически събития, свързани с мястото – както отбелязахме по-рано случая с Липохлебанската гора, но в същото време могат да бъдат подсилени чрез разказите на хората, които са живели в тези комплекси от самото им изграждане. Именно поради тази причина координаторите в Прага 14 подкрепят създаването на обществено-документален театър, пресъздавайки действителните истории и опит на местните жители.

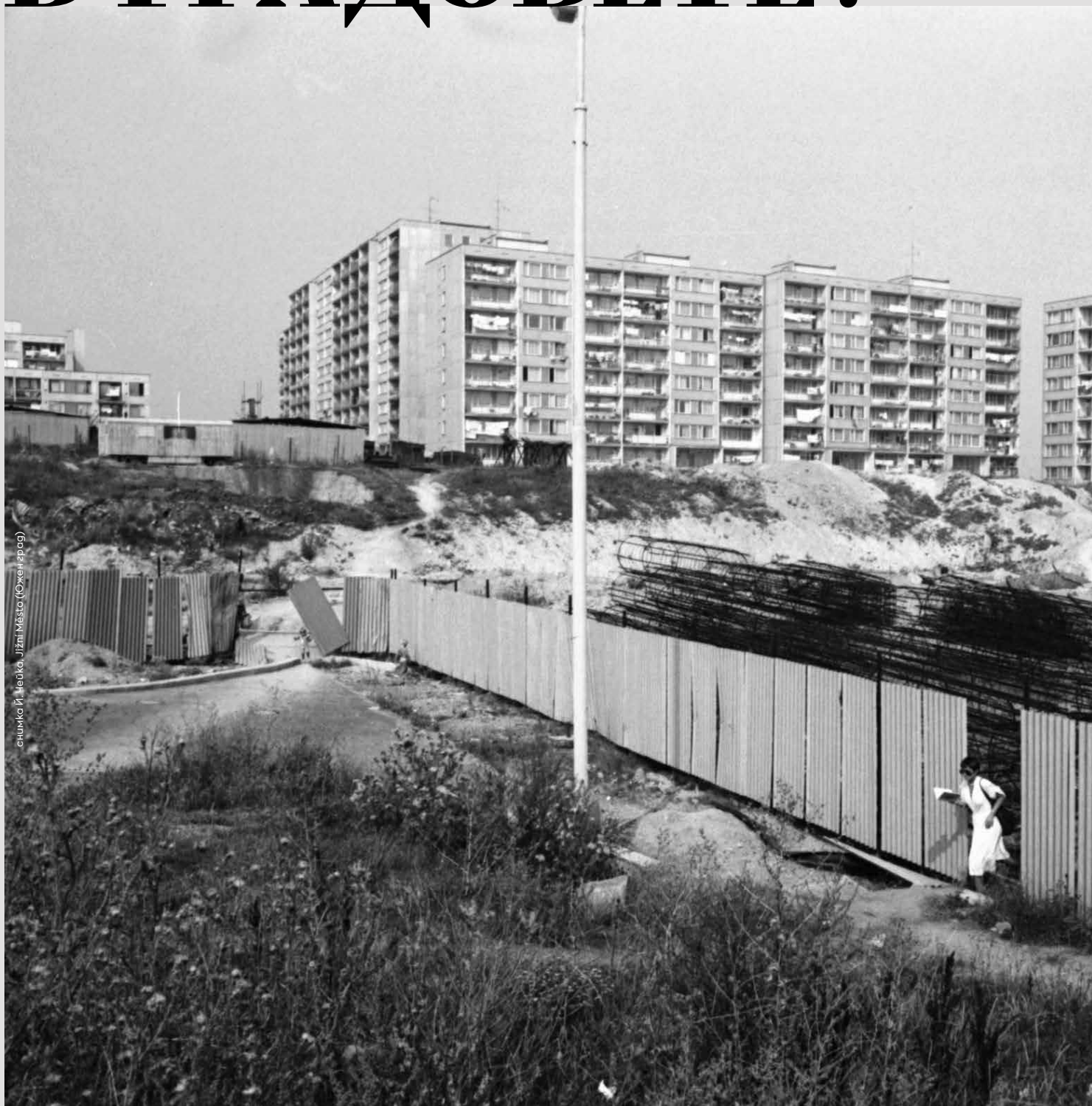
За мнозина екипът на Дейвид Кашпар е тръгнал по правилния път. Неизползваното котелно помещение в Černý Most, което вече е било скейтпарк, е преобразувано в културния център „Plechárna“, стъпвайки на съществуващата вече поддържаща енергия на мястото. В допълнение е създадено временно мобилно кафене, което да бъде паркирано сред блоковите кули през летните месеци. Не по-малко важно е сътрудничеството с местния институт за Планиране и развитие, които в пилотния си проект за създаване на самостоятелен супер блок търсят методи как да работят с общественото пространство на комплекса.

Дори през 80-те години на миналия век Юри Мюсил дава глас на предложението, че

идеалният начин за подпомагане на жилищните общества и социализирането им е да се съберат заедно експерти и местни инициативи. И това не може дълго да бъде пренебрегвано, защото имотите все още до голяма степен са заселени от първите си обитатели. През 70-те и 80-те на миналия век, младите семейства с малки деца са били склонни да се местят от един в друг апартамент, но в момента тези родители започват да се приближават до пенсионната възраст. С други думи, те са в етап от живота, когато хората против волята си приемат новите неща, особено ако тези промени засягат местата, където са живели повече от три десетилетия.

Всеки жилищен имот трябва да намери своето място в обществото, но целта е обща – по-богат културен и социален живот, както и укрепването на местната идентичност. Чрез тези промени в общественото мислене, качеството на физическата среда също ще се подобри.

КАКВО МОЖЕМ Д В ГРАДОВЕТЕ? / no 5

снимка Й. Мейка, Жили Мъсто (Охрид, 1989)

ДА СПОДЕЛЯМЕ

Paneláci

Чехия

Една четвърт от населението на Чехия живее в жилищни комплекси, така че не странно защо тази тема става все по-популярна. Чешката мода около темата за жилищните комплекси започва преди около десетилетие с изложбата Хусаково 3 + 1 (3 стаи + кухня – най-популярният апартамент в пражките жилищни блокове, строени през 70-те години), и продължава с публикуването на книгата *Paneláci cz 1. 50 sídlíšť v českých zemích*, съпътстващо цикъл от събития, озаглавени „Историята на жилищните комплекси“. Каталогът представя социално-демографско проучване на всеки от шестте етапа на строителство на жилищни комплекси. Авторите обсъждат промените в популацията на местното население, размерите на апартаментите, различните възрастови прослойки и образованието на местните общности, изследвайки ги от момента, в който комплексите са били построени до наши дни. Книгата ще бъде публикувана на английски език догодина. Много интересни аудио и визуални материали, както и интервюта, статии и снимки, показващи наличните данни за чешките жилищни комплекси могат да бъдат намерени на уебсайта на проекта (www.panelaci.cz, www.vetrelciavolavku.cz). Въпреки че повечето от информацията представена в проекта е била събирана и публикувана за първи път, това не означава, че е единственият знак, че чехите се интересуват от периода на т. нар. „стандартизация“. Например проектът „*Vetřelci a volavku*“, създаден под супервизията на Павел Карус, също представя каталог на скулптури, които са създадени през 70-те и 80-те години и позиционирани в общественото пространство на Чехословакия. Фотографиите могат да бъдат разгледани във фотоалбум, публикуван през 2014 г., както и на уебсайта на проекта и фейсбук група, създадена за ентузиастите на тази форма на изкуството.

снимка Б. Барчик, СС BY-4.0 Мегасград Копловци

Medialab

Катовице

Инициативата „Градът на градините“ е създадена на 1 февруари 2016 г. поради сливането на Културната институция на Катовице – Градът на градини, и Културния център Кристина Боченек в Катовице. Нейните отговорности, наред с други, включват културни, издателски и образователни дейности, както и организиране на художествени събития. Освен това „Градът на градините“ е отговорен за програмата за финансиране на малки проекти, която е фокусирана върху подпомагането на художествените проекти на неправителствени организации и различни инициативи, включващи образование и културна анимация, като Medialab Катовице, Бюро по звука Катовице и „Плас на глас“ – инициатива за съживяване на силезийските джворове. Една от работните групи към Medialab се фокусира върху проект, визуализиращ бюджета на Катовице. Нейната основна цел е да се подготви база данни, която да позволи на обществеността лесно да проверява, освен други неща, колко от бюджета на Катовице се инвестира в култура, какви видове културни дейности получават най-много средства и дали бюджетът на града за тези проекти нараства през последните години. Визуализацията е също така предназначена да сравни цифрите на Катовице с други полски градове и да направи данните за бюджета по-разбираеми за жителите. Първо, работната група ще обработи данните за последните няколко години. След това, използвайки проектния подход, членовете ще развият концепция за продукт или услуга за ползване. В последния етап от проекта ще се разработи онлайн визуализация на бюджета. Сред участниците в работилниците ще има местни държавни служители, активисти, представители на НПО сектора, дизайнери, програмисти и други хора, които се интересуват от функционирането на града, както и от анализа и визуализацията на данните.

reTHINK
URBANISM
ARCHITECTURE
HOUSING
FOR LOVABLE
LIVABLE
CITIES

SAVE
THE DATE
reSITE
2018
JUNE
21-22

reSITE.ORG

reSITE

Прага

reSITE е глобална организация с нестопанска цел подобряване на градската среда и създаване на живи и привлекателни градове чрез дизайн мислене. Известна предимно с провеждането на ежегодна международна конференция и фестивал, провеждащ се всяка година през месец юни в Прага, reSITE вдъхновява хората и експертите да отключат и реализират потенциала на техния град. Вярваме в насърчаването на сътрудничеството между архитектурата, градоустройството, политиката, културата и икономиката, и също така насърчаваме диалога и социалните иновации в условията на градското развитие. Фокусирани сме в качествено обществено пространство, гражданска архитектура, икономика и инфраструктура на споделяне. Организираме конференции, фестивали, семинари, конкурси за дизайн, градски игри, филми, велосипедни обиколки, дискусии, изложби и интервенции в общественото пространство. В нашето следващо събитие „reSITE 2017: In/visible City“ в пражкия форум Карлин на 22-23-ти юни ще участват десетки международни говорители като световноизвестните архитекти Казуо Sejima, Тегу Круз и ландшафтният архитект Кетрин Густафсон. „Ще направим видими връзките между невидимата инфраструктура, която движи недвижимите имоти, културното и икономическото развитие в по-умните градове“, каза Мартин Бари, обяснявайки темата на конференцията на reSITE.

СПОНСОРИРАНО СЪДЪРЖАНИЕ

РЕЧЕН ПАРК ВИСЛА

Вдъхновяване на полската социална комуникация и сътрудничество, ползвайки холандски методи

СИЛВИЯ МИКОЛАЙЧАК, архитектурно студио RDH Urbanists

Представители на полския бизнес, академичните среди и правителството са формирали коалиция за развитието на част от най-голямата река в страната. Речен Парк Висла ще въведе модел за по-ефективно споделяне на знания и изграждане на международни партньорства в Полша.

Речният парк Висла в момента е пилотен проект, който се осъществява в полското Мазовецко воеводство в рамките на правителствената програма на Холандия Международни Бизнес Партньори (PIB). Тази нова концепция съчетава дейностите от водния сектор, градско планиране, околна среда и икономическо развитие. Проектът обхваща площ от около 1868 кв.км. селскостопанска земя, която включва уникална природна среда, хидрографска мрежа, национален парк, обслужващи и производствени съоръжения, зони за отдих и културно наследство около река Висла. Районът е близо до столицата Варшава (3 милиона жители) и два груги градски центъра – Плоцк (над 100 хил. жители) и Нови Двур Мазовецки (близо 30 хил. жители).

Основната цел на Речен парк Висла е създаване на възможности за сътрудничество на месно ниво, стимулиране на икономическото, градското и социалното развитие на региона. След като бъде завършен, се очаква той да привлича повече млади предприемачи, докато тези, които вече са професионално активни в региона, да бъдат по-мотивирани да останат. Освен това, планът включва и други уникални възможности, разположени по протежението на реката.

Проектът Природен парк Висла може да бъде добър пример за комбиниране на проектни дейности с процеса на изграждане на ефективно

партньорство и създаване на управленска компетентност как организацията сама да управлява бъдещото изпълнение на предложените промени. Бихме искали да подчертаем споделянето на практики по време на дейностите, както на местно така и на международно (полско-холандско) ниво. Доказани холандски практики на сътрудничество, знания и опит при споделянето между представители на различни сектори са пренесени на полска земя.

НИКОЙ НЕ Е ПРОРОК В СОБСТВЕНАТА СИ ДЪРЖАВА

Този проект илюстрира предизвикателствата пред посткомунистическото полско общество в прилагането на многопластовото сътрудничество и споделяне. Интересен коментар към историята на Речен Парк Висла е изявлението, че *никой не е пророк в собствената си страна*. Обратната връзка за навиците ни, нашите ежедневни или исторически дилеми и събития, от хората, които гледат нашата местна действителност отвън, е голяма възможност за учене. Въпреки че наблюдателите не винаги са напълно наясно с местната реалност, те могат да оценят ситуацията от разстояние, без емоции. Пример е работата по проекта Речен Парк Висла. Нашите чуждестранни партньори често ни казват: *Нека*

да го опростим, не мислете повече това... Не уложнявайте, това е проста задача или решение..., Опростете и не създавайте твърде много процедури..., Вярвам, че може да работи..., Нека да поговорим за това...

От гледна точка на многогодишното сътрудничество и изпълнение на проекти с холандските партньори, това, което ценя най-много, е тяхната отвореност към нови идеи, прямота и простота при търсенето на решения в комуникацията и в отношението им към строителния процес. Това често е основата на най-съвременните проекти и иновации не само във водния сектор, който несъмнено е ядрото на това, което Холандия може да предложи. Холандските партньори също са създали подход, основаващ се на колективно уважение към пространството, в което работят, и културата на неговото развитие.

ПОДЕЛЕНА ИДЕНТИЧНОСТ

Развитието на града и региона е тема добре дефинирана през десетилетията. Ето защо, когато вземаме решения и проектираме, трябва да имаме предвид, че повечето от тези промени няма да засегнат само нас, но и нашите деца и внуци. Какъв вид градове ще оставим за следващите поколения? Това е въпрос, отнасящ се не само до политиците, но и до активните граждани и целия граждански сектор. Проекти, които нямат подкрепата на добре функциониращата организационна структура на държавната администрация, тези, в които не е планирано сътрудничество с държавни служители и тези, които не се основават на стабилно градско планиране или не са резултат от дългосрочни решения, са винаги трудни за осъществяване, макар и с най-съвременни модели за финансиране. Опитваме се да спазим всичко това, докато работим по проекта „Висла“. За да бъдем успешни, се опитваме да съобразим и популяризираме области, които могат да обединят хора от различни сектори, които проектът ще засегне.

Културата на споделяне е играла важна роля в процеса на развитие на местни идентичности и начините, по които ги възприемаме. Дали го разглеждаме само през призмата на оградата на къщата, на улицата, по която минаваме всеки ден или може би на онази част от града, където обичаме да се мотаем? Как възприемаме свободата си? Дали само то гледна точка на победоносни бойни сцени, или може в контекста на самоанализа, на нашето истинско участие в живота на нашата общност, нашия град, нашата страна? Какво означава понятието споделяне в нашето общество, в ежедневната ни работа; как това засяга нашите задължения, ролите и задачите, свързани с нашата позиция? Кого считаме за най-важен партньор в този процес? Намирането на баланс между нашето минало, настояще и бъдеще определя нашата идентичност и идентичността на мястото, където живеем. Това също така дефинира нашите очаквания за бъдещето.

Скоростта на социалните и икономическите промени, през които всяко общество преминава, изискват от нас постоянна адаптация и понякога дори предварителна работа за посрещане на очакваните промени и социални потребности, особено в ситуации на липса на гражданско участие, което понастоящем е едно от основните предизвикателства, пред които са изправени повечето от нашите градове. От друга страна, някои от нас искат активно да участват в живота на своя град, да имат гумата в изграждането на визията му, функциите и качеството на живот, които предлага. След десетилетия на комунизъм, по време на които решенията, касаещи полското общество, са се взимали от някой друг, тази промяна е желана. В днешно време ние определяме себе си като активно и отворено общество, но в същото време някои от нас избират да живеят извън основната същност и структура. Като част от голяма общност, гордост за някои, възниква проблем и дори драма за други, свързани с изчезването на местния климат, размиване на идентичността и унищожаването на структурни, архитектурни или социални взаимоотношения, които са били оформени и изградени в миналото.

Чувство да си „у дома“ в своя дом и квартал изисква повече от това да имаш покрив над главата си и легло, където да спиш; това е нещо повече от хубавите гървета по улиците или наличните близки места за паркиране. Споделянето на културата също се проявява като очевидно общо усилие и стремеж да изградим истинска местна общност и да бъдем една активна част от нея. Това важи еднакво за възрастни, млади, неправителствени организации, бизнеси и жилищни общности. Въпреки, че всеки от тях има своя цел и очаквания за града, говорейки свой собствен език, всички те могат и трябва да бъдат равни партньори в съвместното усилие за изграждане на обществено пространство.

ОГРОМНОТО ЗНАЧЕНИЕ НА СЪТРУДНИЧЕСТВОТО

Понятията като социално участие, консултации или социална комуникация по отношение на проектите – особено тези, които са сложни и социално чувствителни – се третираат с известно съмнение в Полша. Често се злоупотребява със самите термини до толкова, че много от хората не вярват на процеса и са внимателни с тяхната лоялност. Погрешни културни схващания или липса на разбиране на значението на социалната комуникация и съвместните процеси са големи предизвикателства, които ни карат да търсим нови начини за изграждане на активно гражданското общество. Нуждаем се от надеждна култура на споделяне, която ще помогне на хората да видят отвъд комунистическото наследство на недоверие към социалната ангажираност, култура, която постепенно ще се развива, възстановявайки както социалните отношения, така и социалното състояние.

снимка Полша Зелен свят, Висла, flickr, CC BY 2.0

RDH Urbanists Architects, Deltares, Arcadis и Eurolandscape са част от холанско-полския консорциум, работещ по възстановяването на р. Висла от Варшава до Гданск (Речен Парк Висла). Предметът на сътрудничество е развитието на интегриран пространствен подход за възстановяване на река Висла. В рамките на тази инициатива най-добрите холандски практики ще бъдат популяризирани и адаптирани за полските условия. Холандският консорциум сътрудничи

много тясно с полските власти и групи заинтересовани страни от водния сектор в Полша. В момента консорциумът се фокусира върху Мазовейския район, който е под прякото влияние на варшавския конгломерат. Проектът е в следствие на програмата Partners for International Business (PiB) в Полша “Vistula-cooperation towards solutions – Revitalization of the water track MDWE-40 Warsaw-Gdansk”.

Този проект илюстрира предизвикателствата пред посткомунистическото полско общество при осъществяването на междусекторно сътрудничество и участие.

Това изисква конкретни, целенасочени действия, така че разбирането за комуникация да не се свежда само до обсъждане на инвестиционни планове, докато се маргинализират социологическите и социалните аспекти на промяната, което носи със себе си липсата на приемане дори на най-амбициозни и необходими проекти. Вместо това, същността на културното споделяне лежи на разбирането и приемането на ролята на сътрудничеството в социалната комуникация.

В Холандия, благодарение, на която има възможността да ръководим проекта Речен Парк Висла в Полша, споделянето на културата се проявява чрез обмяната на знания и сътрудничество между бизнеса, изследователските институти, правителството и чрез създаването на публично-частни партньорства между тях.

През последните години се наблюдава нарастване на тенденцията за сътрудничество с частния сектор при организиране и посрещане на социалните нужди. Такова сътрудничеството засяга най-важните, както и най-скъпите области на развитието като инвестициите (пътна инфраструктура, управление на водите, жилищно настаняване, здравеопазване, социална политика, научни изследвания и иновации). Един от основните фактори, влияещи положително върху концентрирането на политиката за разширяване на сферата на сътрудничество с частните предприятия, освен чисто финансовите, е забележимата промяна в обществото относно възприемането на ролята и очакванията на различните участници в обществения живот. Правителството и местните органи, които са отговорни за изпълнението на обществените проекти, вече не се разглеждат от холандците като единствените осигуряващи всички видове обществени услуги. Вместо това, ги възприемат чисто като организатори, отговорни за създаването на подходящи условия за другите независими организации да осъществяват тези услуги. Важността да се остави пространство за иновации – което общественият партньор трябва да включва в тези процеси и което ясно се отразява на бизнес стратегиите и естеството на партньорствата, развити в резултат – е силно подчертана.

В каква посока ще се развие полското общество? Какви ще бъдат очакванията на бъдещите поколения? С какви проблеми ще се сблъскаме в бъдеще и как ще ги избегнем? Какъв вид икономическа, социална, градска и екологична среда трябва да създадем, за да подготвим градовете и регионите за следващото десетилетие? Мащабът на инвестиционните нужди на местното управление, ограниченията в бюджетите и възможността за инвестиционно финансиране все повече ще определят новите форми на сътрудничество. Речен парк Висла може да бъде разглеждан като пример за справяне с тези предизвикателства и една голяма площ за разработване на нови, иновативни форми на сътрудничество, които изискват както доверие, така и умения за изграждането на дълготрайни партньорства. Още повече практиката показва, че най-големите фактори, които блокират или застрашават стабилността на развитието в Полша, не винаги са законите или недостатъчните бюджети. Често това са социалните нагласи, различните предпочитанията на партии и трудностите при постигането на консенсус, както и отказа, забавянето и липсата на комуникация. Въпреки че проектът Речен парк Висла вече е привлякъл вниманието на сериозни международни партньори и институции, неговото развитие може да спечели най-вече от холандските вървания: „може да работи, ако опитаме“ и „комуникацията е ключова“.

преглед от **МАРТИНА ОБАРСКА**

Архитектура на VII-ия ден

3779, около 50%. Тези цифри описват социално явление, възникнало в архитектурата на следвоенна Полша, без което не е възможно да се разбере културата на тази страна. 3779 – това е броят на църквите, построени в Полша по време на комунистическия период, бройка, ненадмината от която и да е друга европейска държава. Как е възможно да се случи това под влиянието на СССР? Забележително, като се има предвид, особено при Хрущов, че войната с религията е официална политика на правителството. Кой построил тези църкви? Кой им даде разрешение? И как този бум в строителството на църкви е свързан с масовата тенденция за набиране на средства от хората, която се е разраснала и проработила в Полша много преди да стане популярна? Всички тези въпроси са разглеждани в завладяваща книга „Архитектура на VII-я ден“, публикувана на полски през 2016 г.

Второто важно нещо е, че около 50% от

всичките сгради, които са се появили в комунистическа Полша, са построени от частния сектор. Подобна статистика е забележителна и трудна за разбиране. Все пак, комунистическият период винаги е представян с това, че единствено големите държавни строителни предприятия са успявали да строят в голям мащаб... но това, което се вижда, може да е заблуда. В действителност, частният строителен сектор е процъфтявал, което стимулира разрастването на градовете. Много хора са построили къщите си сами, с помощта на роднини и съседи. Тази практика е особено популярна в извънградските райони, където местното сътрудничество е по-евтино и по-лесно като цяло. Освен това, необходимостта от такъв предприемачество нараства през 50-те години на миналия век в Полша. Това е период на мащабно възстановяване след военните разрушения. Стоотици хиляди млади хора се насочват от селските към градските

с. Чумка И. Чонек

райони, за да намерят по-добро образование и условия на живот. Често първата им спирка са строителните площадки, където участват във възстановяването на опустошените зрадове или построяването на нови в нищото, като например района на Нова Хута в Краков, архитектурен образец на социалистическата реалност. Цялата страната е пълна със заселници, практикуващи своята професия, които знаят как да строят и въпреки здравите вярвания в лозунгите на новия режим, те са отгледани като традиционни католици. За тях разделението между църквата и комунистическата идеология е неразбираемо.

Полските власти бързо осъзнават, че не могат да окажат влияние върху католическата църква, която сържи особено силна позиция в Полша. Премествайки се в чисто нови социалистически жилищни блокове, поляците не се отказват от неделната литургия. Периодите, в които комунистическата партия се бори с духовенството, особено след 1956 г., са последвани от кратко затопляне на отношенията, когато комунистите започват да не обръщат внимание на дейността

на католическата църква. Всъщност те нямат избор, след като през 1978 г. Карол Войтила е избран за папа. По този начин Полша е била управлявана от дихотомията на две независими направления – светско, когато Деня на труда е масово празнуван на 1ви май; и религиозно, когато множество от хора са отивали в църквата всяка неделя, включително членове на комунистическата партия, които тайно са кръщавали децата си. Това междинно състояние не може да доведе до нищо друго освен национален бум на строителството на църкви в цялата страна. Църквите са издигнати чрез съвместните усилия на хиляди хора, като всеки жител допринася, с това, в което е най-добър. Въпреки, че днес повечето от църквите са непривлекателни от архитектурна гледна точка, историята на техния произход е очарователна. Разглеждайки съвременна Полша, църковното строителство заедно с движението „Солидарност“ са сред последните положени усилия да се обединят поляците.

Изабела Чичонска, Каролина Попера, Куба Снопек: Архитектура на VII ден, Фондация Бенц Змиана, Офис на фестивала IMPART, Вроцлав 2016. Архитектурата на 7-ия ден послужи като основа за най-популярните статии на ArchDaily миналата година и авторите в момента работят по полската версия на книгата.

Преглед от JĘDRZEJ BURSZA

Берлин сега

В „Берлин сега“ Питър Шнайдер, популярен немски писател (и горд берлинчанин), обрисова доста подробно града, като един градски организъм след дългогодишното разделяне. Падането на Берлинската стена през 1989 г. служи като начало на сложно и подробно проучване на трансформациите, настъпили в немската столица през последните двадесет и пет години. Първите глави описват трудния процес на обединяване на източната и западната част на града. Берлин е бил в уникална позиция – архитекти и урбанисти са били натоварени с предизвикателната задача да проектират нов център на града. Тяжната основна цел: да се създаде пространство, което в крайна сметка да събере двете части на разделеното общество. Оспорваната история на Потсдамер Плац, в която се сблъскват идеите на различни архитекти с горещо обществено обсъждане за бъдещата роля на този забележителен обект, може би илюстрира най-добре трудностите, свързани с изграждането на новата история на Берлин. Тъй като градът се е отворил дори и за най-смелите експерименти, съвременната история на берлинската архитектура е наистина очарователна история, изследвана основно чрез конкретни казуси (например Шлус, бранденбургското летище в Берлин). Тази проникателната книга на Шнайдер предава емоционалната и добре проучена история на този амбициозен градоустройствен проект. Тя трябва да се познава от архитектурни ентузиаста, интересувачи се от историята на една от най-интересните столици в Европа.

На места „Берлин сега“ изглежда като нежно любовно писмо, написано до града. Живеейки там от 60-те години на миналия век, Шнайдер е бил свидетел не само на архитектурните трансформации, които са се случвали в нововъзникващия град, но по-важното – той е бил свидетел на нарастващото значение на Берлин като столица на културата. Той проследява бохемската традиция от началото на XX век на улични театри, кабарета, бурлеската и разнообразни вариететни програми, показвайки как градът се превръща в дом за авангардни поети, писатели и художници. Някои от главите разследват известния нощен живот на града – техно сцената, многобройните нощни клубове, атмосферата на толерантност към секса (и комерсиализацията на сексуалния

живот) и по-новите политически дейности. Книгата умело съчетава историята на културата със съвременната политика, особено когато авторът описва проблемите, пред които са изправени етническите малцинства (например турското и вьетнамското население) или следвоенното наследство и как да се помнят престъпленията от Втората световна война. Той не се страхува да говори за сложни проблеми като съвременния расизъм и политическа коректност, като обсъжда оспорваната политика на Хайнц Бушковски, областният кмет на Нойкьоолн в Берлин. „Берлин сега“ предлага много интересни наблюдения върху ежедневието в хипстърската столица на Европа, съсредоточавайки се върху специфичния характер на Берлин – един обременен град, но не само от своята трагична история. В крайна сметка, книгата на Шнайдер, полу-репортаж, полу-мемоар, представя идеалното представяне на града, налягайки на множеството тайни, които все още чакат градските изследователи, докато в същото време убедително се аргументира, че в наши дни Берлин е наистина най-уникалната и очарователна столица в Европа.

Питър Шнайдер, Берлин сега: Възходът на града и Падането на стената, превод Софи Шлондорф, Издателство Пингвин, 2014 г.

Общо пространство: градът като общ

В началото на книгата си Ставрос Ставридис обрисувва днешния голям град с красивата метафора „градски архипелаг“. На островите могат да се строят комплекси, затворени квартали, защитени градски зони с ограничен обществен достъп, търговски центрове и неизследваните морета съответстват на хаотичното градско пространство. Градското море съдържа различни пространства, които потенциално могат да убягат от общата картина – мрежата на градското метро, отчасти организирана, но в много аспекти остава извън контрол; в предградията има много бедняшки квартали и неопределени пространства. Често жителите и местните власти се отнасят към тях като някакви сиви зони, места, които трябва да бъдат реорганизирани или по-контролирани. Според Ставридис те имат същите права като другите зони и са от решаващо значение, но не могат да бъдат напълно контролирани.

Ставридис заема твърда позиция по отношение на капиталистическото узурпиране на общите части в европейските градове. Той представя политическия си подход като определящ либералната власт и икономиката като невидими регулатори за това как градовете се оформят и разрастват. Според него, тези градски острови изглежда се планират от суверенната сила, докато градското море е организирано чрез правилата за движение и непрекъснато планиране. Частните територии се опитват да се интегрират чрез облагородяване. Авторът търси нови механизми във властта, с които може да промени разбирането относно нормите и правила, касаещи градското пространство. Ставридис описва обществените пространства, които първоначално са създадени от определен орган, който ги контролира и установява правилата, като места, които хората могат да ползват. Частните площи принадлежат и са контролирани от конкретни физически лица или икономически единици, които имат правото да установяват условията за ползване. Според автора общото пространство остава общо, когато успява да размие границите между частното и публичното.

Като активист, той се интересува от колективните действия при създаването на общо пространство. Паркинът в Наварину парк в Атина е превърнат в оживен градски площад и градина. Той използва примера за колективното управление на пространството от хора от различни социални

групи. В Ел Алто в Боливия, където се организират срещу приватизацията на водата чрез многобройни малки акции, той открива примера за разсейване на властта чрез засилване на сътрудничеството. Като архитект Ставридис е очарован от жилищните експерименти в оформянето на общите пространства. Жилищният комплекс Александрас е неговият пример за неформално и отворено – въпреки това, значимо и неформално – обществено пространство. Построен, за да бъде модел за населяване на бежанци от Мала Азия, той се превръща в проява на съвременната архитектура. Пространството наоколо е планирано като гъвкаво и неструктурирано. Неформалното открито пространство без определена цел позволява на хората да разкрият своите страсти и да импровизират. Ежедневният живот заема мястото си на стълбищата, двора, пред входовете и около сградите. Жителите преобразяват външното пространство в мрежа от импровизирани места за срещи, детски площадки, малки дворове и сенчести площи.

Това, което Ставридис се опитва да покаже в книгата си, е че градското пространство е непрекъснат процес, който трябва да се подновява всеки ден. За него това пространство винаги е „в процес на обработка“, оформяно чрез практиките на различни общности. Това, което е още по-привлекателно в книгата му, е разбирането на пространството като общо. Освен статута на собственост, тук става въпрос за набор от социални отношения, които потенциално предизвикват отхвърлянето на собствеността. Особено поради тази причина, книгата трябва да бъде важна лекция за активисти и вземащите решения от постсоциалистическите градове, които се борят за изчистване на дефиницията на понятието за собственост и подкрепа, движени от капиталистическото господство. Градът като трето общ може да е добър стимул за обсъждане на статута на споделените пространства в нашите градове. То може да бъде отличен наръчник за градското пространство, както за градските активисти или за вземащите решения, така и за други хора, които се интересуват от жилищно строителство, архитектура и икономика.

Преглед от **МАРТИНА ОБАРСКА**

Nadogradnje. Феноменът на балканските тавански надстройки

Надстройките – разширенията на последния етаж – започват да се появяват внезапно в средата на 90-те години; най-видни сред които са двете еднофамилни къщи, гнездящи на върха на модернична сграда до Бранковия мост в самия център на Белград. Наподобяващи изоставени къщи за кукли, те бързо се превръщат в абсурден символ на трансформацията на общественото пространство в страните от бивша Югославия. През 1997 г. Асоциацията на белградските архитекти дори публикува *декларация срещу надстройките на последния етаж*. Декларацията не успява да спре архитектурната тенденция. Надстройките, които постепенно започват да поникват като паразити върху стари жилища, жилищни блокове и на всяко свободно обществено пространство, продължават да завладяват покривите на Белград, Скопие, Прищина и Сараево.

Този архитектурен и социален феномен е документиран от германския фотограф и архитект Грегор Тайне. Неговите пътувания през страните от бивша Югославия водят до създаването на подробна книга, озаглавена *Nadogradnje. Градско саморегулиране в пост-югославските градове*. Тя е включена в десетте най-добри книги за архитектура на Франкфуртския панаир на книгата през 2016 г., най-престижното събитие за издателската индустрия. Книгата е заслужено добре приета. *Nadogradnje...* не е още един „чудат албум на архитектурата“. Снимките, макар и увлекателни, на първо място

служат за документиране на това уникално явление. Допълнително, текстовете са също основен елемент на книгата – шест анализа, които представят надстройки в рамките на социално-политическата история на Балканите, отраженията върху автономията на архитектурата или съпоставяне на феномена с залегналата неофициална архитектура с подобни практики, прилагани в Южна Америка, Азия и Африка. Книгата също анализира бившите Югославски градове в по-широк контекст на промените, които са претърпели през посткомунистическата епоха.

Въпреки, че книгата е издадена за западно-европейския читател, авторите на M BOOKS – немско издателство – не ориентализират Южна Европа, нито опростяват нейната картина. Авторите успешно осмислят феномена като неформална архитектура в градовете от глобалния юг, една тенденция все по-популярна през последните години. Това е илюстрирано от факта, че тази тема е в основата на програмата на тазгодишното Биенале във Венеция. Авторите на изданието обаче посочват, че непринудеността на балканските надстройки по покривите не е последица от бедността, а е пропуск в системата. Надстройките са *signum temporis* – миг, когато старият режим се срива и рухва правилата, регулиращи общественото пространство и цялата съветска система. Новообразуваният пропуск е запълнен от дейността на жителите, експоненциално развиващи се свободни пазарни икономики

(в турбо-капиталистическа форма), липсата на новите регулации и провала на държавните институции. Подобен процес – апартаментизация – се случва в Хърватия, където свободното пространство на Адриатическото крайбрежие е превзето от частни инвеститори, хотели и здравни курорти. Авторите на *Nadogradnje...* представят двете страни на монетата – хаосът на принудеността и неговия необуздан потенциал.

Какво ще е бъдещето на надстройките? Това все още предстои да се види. Двете емблематични надстройки на покрива на блок в центъра на Белград са покрити с гигантски рекламни банери, които парадоксално илюстрират желаня образ на общинската естетика.

Свен Куагфлийг, Грегор Тайне (редактор), *Nadogradnje*. Градско саморегулиране в пост-югославските градове, текстове от Мартин Дюкс, Моника Груббауер, Хана Хилбранд, Владимир Кулич, Дъбравка Секулич, фотография Грегор Тайне, M BOOKS, 2015 г.

Magazyn Miasta
СПИСАНИЕ ГРАДОВЕ

Тираж: 4000
 Периодичност: веднъж в годината

Графичен дизайн & корица:

 RZECZYOBRAZKOWE

Главен редактор:
 Марта Заковска

Публикувано от:
 Fundacja Res Publica
 im. H. Krzeczковского
 Gałczyńskiego 5,
 00-362 Warsaw, Poland

Зам. главен редактор:
 Артур Челински
 Мартина Обарска

Уеб страница:
www.magazynmiasta.pl

Подкрепящи редактори:
 Йедрзей Бурста
 Катаржина Дорда
 Магда Кубецка
 Осаму Окамура
 Михал Сек
 Милота Сигорова

Асистент редактор:
 Зофия Пенза

Езиков редактор:
 Галан Дал

Списание Градове 2017 е част от проект Споделени градове: творчески импулс.

ISSN 2299-6745

Shared Cities: Creative Momentum (SCCM) is a European cultural platform addressing the contemporary urban challenges of European cities. SCCM is a joint project of Goethe-Institut (DE), Czech Centres (CZ), reSITE (CZ), Academy of Fine Arts and Design in Bratislava (SK), Association of Belgrade Architects (RS), Hungarian Contemporary Architecture Centre – KÉK (HU), Katowice City of Gardens (PL), KUNSTrePUBLIK (DE), Mindspace (HU), Old Market Hall Alliance (SK), Res Publica – Cities Magazine (PL). Co-funded by the Creative Europe Programme of the European Union.

www.sharedcities.eu #SharedCities #SCCM2020

Този проект е финансиран с подкрепата на Европейската комисия. Тази публикация отразява само личните виждания на нейния автор и от Комисията не може да бъде търсена отговорност за използването на съдържащата се в нея информация.

Съфинансиран от
 програма „Творческа Европа“
 на Европейския съюз

Белград ◆ ✕ ● Берлин Братислава ▬ Будапеща Катовице ● ✕ Прага Варшава ◆

Живеейки заедно в града, сме свикнали да споделяме – зелени площи, автобусни седалки, гори и въздуха, който дишаме. Знаем, че споделянето на кола или апартамент може да е много полезно. Вместо да притежаваме мотор, можем например да го наемем. Споделянето става част от градския живот.

Проект Споделени градове: творчески импулс е мисия да се подобри качеството на живот в европейските градове. Чрез изследване на аспектите на споделяне и градския дизайн ние създаваме нови начини на живот в нашите градове. Заедно.

Съфинансиран от
програма „Творческа Европа“
на Европейския съюз

www.sharedcities.eu
[#SharedCities](https://twitter.com/SharedCities)
[#SCCM2020](https://twitter.com/SCCM2020)

Shared Cities: Creative Momentum (SCCM) is a European cultural platform addressing the contemporary urban challenges of European cities. SCCM is a joint project of Goethe-Institut (DE), Czech Centres (CZ), reSITE (CZ), Academy of Fine Arts and Design in Bratislava (SK), Association of Belgrade Architects (RS), Hungarian Contemporary Architecture Centre – KÉK (HU), Katowice City of Gardens (PL), KUNSTrePUBLIK (DE), Mindspace (HU), Old Market Hall Alliance (SK), Res Publica – Cities Magazine (PL). Co-funded by the Creative Europe Programme of the European Union.

ISSN 2299-6745

9 772299 674002

01